

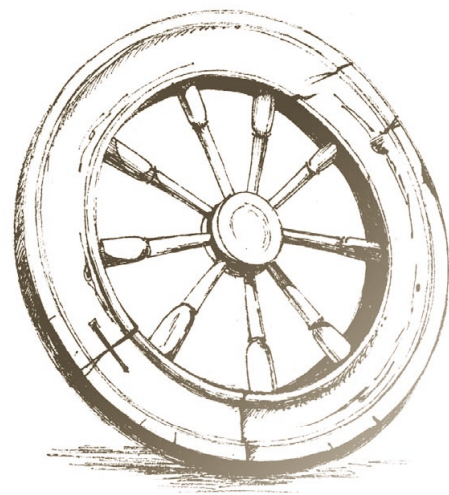

Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Дзяржаўная ўстанова адукацыі «Інстытут культуры Беларусі»

Ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі

Практычнае кіраўніцтва

Identification and Inventorying
of the Intangible Cultural Heritage of Belarus
Practical Guide

Мінск • 2013

УДК 008-047.27+008:657.371.1
ББК 79.05я7
I 29

Каардынатар праекта і аўтар канцэпцыі выдання:
Ала Сташкевіч

Coordinator of the project and the author of the publication conception:
Alla Stashkevich

Выдадзена пры кансультацыйнай і фінансавай падтрымцы
Фонду нематэрыяльнай культурнай спадчыны ЮНЕСКА

Published with the consultative and financial support of the
UNESCO Intangible Cultural Heritage Fund.

Пераклад з англ. мовы: Валянціна Голубева
Translation from English: Valiantsina Golubeva

I 29 **Ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя нематэрыяльнай культурнай
спадчыны : Практычнае кіраўніцтва / А. Сташкевіч [і інш.]. — Мінск :
Інстытут культуры Беларусі, 2013. — 164 с. : іл.**

ISBN 978-985-7045-13-6.

© 2013 ЮНЕСКА. © 2013 Інстытут культуры Беларусі.
© 2013 Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь
Усе правы абаронены.

© 2013 UNESCO. © 2013 Institute of Culture of Belarus.
© 2013 Ministry of Culture of the Republic of Belarus
All rights reserved.

Інстытут культуры Беларусі
вул. Каліноўскага, 12
Мінск, 220086
Тэл. / Tel. (+37517) 267 59 38
E-mail: office@livingheritage.by;
heritage.bel@gmail.com

Institute of Culture of Belarus
ul. Kalinouskaga, 12
Minsk, 220086

Дадзенае выданне прысвечана практыцы ідэнтыфікацыі і інвентарызацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі. Яно падрыхтавана ў строгай адпаведнасці з прынцыпамі Міжнароднай канвенцыі аб захаванні нематэрыяльнай культурнай спадчыны (2003 г.) і заканадаўствам Рэспублікі Беларусь аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны. Утрымлівае метадычныя рэкамендацыі для супольнасцей, груп носьбітаў спадчыны, розных культурных інстытуцый і няўрадавых арганізацый, устаноў адукацыі, музеяў, дамоў рамёстваў і фальклору, дзяржаўных органаў кіравання культурай, экспертаў і іншых зацікаўленых асоб, якія ўключаны ў працэс ідэнтыфікацыі і інвентарызацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны і садзейнічаюць яе захаванню і папулярнасці.

This edition is dedicated to the practice of identification and inventorying of the intangible cultural heritage of Belarus. It is prepared in strong accordance with the principles of the International Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003) and the Laws of the Republic of Belarus on Protection of Historical and Cultural Heritage. Provides guidelines for communities, groups of bearers of the heritage, the various cultural institutions and non-governmental organizations, educational institutions, museums, houses of crafts and folklore, state bodies of cultural management, experts and other stakeholders, which are included in the process of identification and inventorying of the intangible cultural heritage and contribute to its safeguarding and visibility.

Аўтары / Authors

- © Шашкевіч Ала Барысаўна, начальнік аддзела навукова-метадычнага забеспячэння дзейнасці па ахове гісторыка-культурнай спадчыны ДУА «Інстытута культуры Беларусі»
© Alla Stashkevich, Head of the Department on the Preservation of Historical and Cultural Heritage, Institute of Culture of Belarus
- © Боганева Алена Міхайлаўна, навуковы супрацоўнік ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»
© Alena Bohaneva, Research associate of Research Center of the Belarusian Culture, Language and Literature, National Academy of Sciences of Belarus
- © Валодзіна Таццяна Іванаўна, доктар філалагічных навук, дацэнт, загадчык аддзела фалькларыстыкі і культуры славянскіх народаў ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»
© Tatsiana Valodzina, PhD, Associate professor, Head of the Department of Slavic folklore and culture of the Research Center of the Belarusian Culture, Language and Literature, National Academy of Sciences of Belarus
- © Варфаламеева Тамара Барысаўна, кандыдат мастацтвазнаўства, старшы навуковы супрацоўнік ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»
© Tamara Varfalameeva, PhD, Senior researcher at the Research Center of the Belarusian Culture, Language and Literature, National Academy of Sciences of Belarus
- © Кухаронак Таццяна Іванаўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт, старшы навуковы супрацоўнік ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»
© Tatsiana Kuharonak, PhD, Associate professor, Senior researcher at the Research Center of the Belarusian Culture, Language and Literature, National Academy of Sciences of Belarus
- © Лабачэўская Вольга Аляксандраўна, кандыдат мастацтвазнаўства, дацэнт кафедры этналогіі і фальклору УА «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў»
© Volha Labacheuskaja, PhD, Associate professor at the Department of Ethnology and Folklore, Belarusian State University of Culture and Arts
- © Лобач Уладзімір Аляксандравіч, кандыдат гістарычных навук, дацэнт УА «Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт»
© Uladzimir Lobach, PhD, Associate professor, Polatsk State University
- © Мармыш Таццяна Міхайлаўна, магістр культуралогіі, намеснік начальніка аддзела навукова-метадычнага забеспячэння дзейнасці па ахове гісторыка-культурнай спадчыны ДУА «Інстытута культуры Беларусі»
© Tatsiana Marmysh, MA in Cultural Studies, Deputy Head of the Department on the Preservation of Historical and Cultural Heritage, Institute of Culture of Belarus
- © Сівохін Генадзь Аляксандравіч, магістр сацыялогіі, супрацоўнік аддзела навукова-метадычнага забеспячэння дзейнасці па ахове гісторыка-культурнай спадчыны ДУА «Інстытута культуры Беларусі»
© Henadz Sivochin, MA in Sociology, Specialist of the Department on the Preservation of Historical and Cultural Heritage, Institute of Culture of Belarus

Содержание / Content

Прадмова	6
Наталля Хвир, загадчык аддзела па ахове гісторыка-культурнай спадчыны Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь	
Foreword	7
by Natallya Khvir, Head of the Department on Protection of the Historical and Cultural Heritage, Ministry of Culture of the Republic of Belarus	
Уводзіны	8
Ала Сташкевіч	
Introduction	11
by Alla Stashkevich	
1. Нематэрыяльная культурная спадчына	15
Intangible Cultural Heritage	
Што такое нематэрыяльная культурная спадчына?	16
Ала Сташкевіч	
What is the Intangible Cultural Heritage?	
By Alla Stashkevich	
Ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны	20
Ала Сташкевіч	
Identification and Inventorying of the Intangible Cultural Heritage	
By Alla Stashkevich	
Захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны	24
Ала Сташкевіч	
Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage	
By Alla Stashkevich	
2. Нацыянальны інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі	29
National Inventory of the Intangible Cultural Heritage of Belarus	
Мэты і задачы	30
Goals and Objectives	
Базавыя прынцыпы	31
The Based Principles	
Выкарыстанне Інвентару	32
Using the Inventory	
Крытэрыі інвентарызацыі	33
Criteria of Inventorying	
Прынцыпы інвентарызацыі	34
Principles of Inventorying	
Заканадаўчыя асновы	34
Legislative Base	
Працэс ідэнтыфікацыі і інвентарызацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў Рэспубліцы Беларусь	35
Process of Identification and Inventorying of the Intangible Cultural Heritage in Belarus	
Укладальнік Ала Сташкевіч	
Complier: Alla Stashkevich	

Намінацыйная форма для ўключэння ў Нацыянальны інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі Укладальнікі: Ала Сташкевіч, Таццяна Мармыш Nomination Form for Inscribing in the National Inventory of the Intangible Cultural Heritage Compliers: Alla Stashkevich, Tatsiana Marmysh	36
Інструкцыя па запаўненню намінацыйнай формы для ўключэння ў Нацыянальны інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі Укладальнікі: Таццяна Мармыш, Генадзь Сівохін Recommendation for Filling the Nomination Form Compliers: Tatsiana Marmysh, Henadz Sivochin	42
3. Ідэнтыфікацыя асобных катэгорый нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі Identification of Certain Categories of the Intangible Cultural Heritage of Belarus	55
Каляндарныя святы, звычай і абрады Таццяна Кухаронак, Таццяна Валодзіна Calendar Feasts, Customs and Ceremonies by Tatsiana Kucharonak and Tatsiana Valodzina	56
Народная медыцына Таццяна Валодзіна Traditional Medicine by Tatsiana Valodzina	70
Народная проза Алена Боганева Folk Prose By Alena Bohaneva	80
Малыя жанры фальклору як элемент НКС Таццяна Валодзіна Minor Genres of Folklore as Elements of ICH by Tatsiana Valodzina	84
Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС Уладзімір Лобач Sacred Topography as ICH by Uladzimir Lobach	94
Традыцыі тэкстылю Вольга Лабачэўская Traditional Weaving by Volha Labacheuskaya	110
Народна-песенная творчасць Тамара Варфаламеева Songs Traditions By Tamara Varfalameeva	117
Дадатак. Міжнародная Канвенцыя «Аб захаванні нематэрыяльнай культурнай спадчыны» (2003) Пераклад (працоўны варыянт): Таццяна Мармыш Annex: Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (2003) Translation (working version): Tatsiana Marmysh	139

Прадмова

ВЫДАННЕ Практычнага кіраўніцтва па ідэнтыфікацыі і інвентарызацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі — важны крок на шляху ўдасканалення сістэмы яе аховы і выкарыстання, што з’яўляецца адным з прыкрытэтных кірункаў культурнай палітыкі краіны. Дадзены падыход грунтуецца на інтэрпрэтацыі спадчыны як аднаго з сацыякультурных інстытутаў грамадства, які служыць крыніцай культурнай разнастайнасці, канстантай сацыякультурнай дынамікі грамадства і базай устойлівага развіцця.

Галоўная мэта дадзенага выдання — сістэматызаваць і на канцэптуальным узроўні вызначыць падыходы да захавання нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якія рэалізуюцца праз яе выяўленне, ідэнтыфікацыю і інвентарызацыю. Рэалізацыя гэтай мэты наспела даўно, бо такія багаты і разнастайны пласт нематэрыяльнай культуры, які мы сёння маем, патрабуе да сабе пільнай увагі. Гэтая ўвага павінна сыходзіць як з боку дзяржавы і спецыялістаў у сферы аховы спадчыны, так і з боку супольнасцей — носьбітаў спадчыны, а таксама прадстаўнікоў шырокай грамадскасці.

Выклікі XXI ст. звяртаюць увагу на тое вялікае значэнне для нацыянальнай культуры, што заключае ў сабе нематэрыяльная спадчына. Увасабляючы культурна-гістарычныя здабыткі нацыянальнай культуры як складнік ідэнтытэту яна з’яўляецца і агульначалавечай каштоўнасцю, скарбам сусветнай культуры. У такім кантэксце трэба ўсведамляць неабходнасць папулярызацыі элементаў нематэрыяльнай спадчыны, павышэння іх сацыяльнай запатрабаванасці, роўна як і падтрымкі носьбітаў.

Важна, што прадстаўлены зборнік адлюстроўвае практычны вопыт па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны, назапашаны айчыннымі спецыялістамі і міжнароднай супольнасцю, і прапануе скрозь яго прызму тлумачэнне вызначэння нематэрыяльнай спадчыны, адлюстроўвае разнастайныя аспекты імплементацыі Канвенцыі аб захаванні нематэрыяльнай культурнай спадчыны 2003 г. на нацыянальным узроўні, характарызуе лепшыя практыкі па захаванню нематэрыяльнай культуры.

Я пераканана, што да гэтага зборніка праявіць вялікую ўвагу розныя зацікаўленыя бакі, ён стане сапраўды рэальным інструментам, які дазволіць знайсці адказы на многія актуальныя пытанні ў такой далікатнай сферы, як зберажэнне нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

Наталля Хвір,
загадчык аддзела па ахове гісторыка-культурнай спадчыны
Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь

Foreword

THE PUBLICATION of The Practical Guide to Identification And Inventoring of Intangible Cultural Heritage of Belarus is an important step in improving the system of its safeguarding and using. It is one of the cultural policy priorities of our country. This approach is based on the interpretation of the heritage as one of the socio-cultural institutions of a society, which serves as a source of cultural diversity, as a constant in the socio-cultural dynamics of society and as the foundation for sustainable development.

The main purpose of this edition is to organize and conceptually identify the approaches to the safeguarding of the intangible cultural heritage, which include its recognition, identification, and inventoring. Performing this task is long overdue, because the wealth of the varied intangible culture that we have today requires close attention. This attention must be given both by the government and heritage safeguarding experts, and by the communities, the carriers of the heritage, as well as by individuals and the public.

The challenges of the 21st century demand that we focus on the national culture, which manifests itself through the intangible heritage. Being the embodiment of the cultural and historical heritage of the national culture as a component of its identity, it is a universal value too, a treasure that belongs to the world culture. In this context, one should recognize the need to promote the elements of intangible heritage, to stimulate the social demand for them, and also to support the carriers of them.

An essential feature of this collection is that it presents the practical experience in the safeguarding of the intangible cultural heritage that has been accumulated by national experts and the international community, and offers its interpretation of the intangible heritage definition through the prism of practical work reflecting a range of aspects of the implementation of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage at the national level, describes the best intangible culture safeguarding practices.

I am convinced that this collection will be of interest to a wide circle of stakeholders and will become a real instrument that will help find answers to many pressing questions in such a sensitive area as the safeguarding of the intangible cultural heritage.

Natallya Khvir

Head of the Department on Protection of the Historical and Cultural Heritage,
Ministry of Culture of the Republic of Belarus

Уводзіны

ПРАКТЫЧНАЕ кіраўніцтва, якое прапануецца вашай увазе, знаёміць з працэдурай і правіламі выяўлення, ідэнтыфікацыі і інвентарызацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны, прынятай у Рэспубліцы Беларусь. Кіраўніцтва распрацавана ў адпаведнасці з тымі задачамі, якія стаяць перад краінай па імплементацыі Канвенцыі ЮНЕСКА аб захаванні нематэрыяльнай культурнай спадчыны (далей — Канвенцыя 2003 г.) і выкананні нацыянальнага заканадаўства па ахове гісторыка-культурнай спадчыны.

Ідэя публікацыі ўзнікла ў выніку інтэнсіўнай працы многіх дзяржаўных і недзяржаўных інстытуцый, у тым ліку Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны (далей — НКС). Перад усім стаяла задача стварыць зручны механізм вертыкальнай, а найперш гарызантальнай камунікацыі паміж носьбітамі спадчыны, экспертамі, рэгіянальнымі і нацыянальнымі кіруючымі структурамі, прадстаўнікамі розных дабраахвотных таварыстаў і аб'яднанняў, устаноў культуры і адукацыі, які б дазволіў на практыцы забяспечыць працэс выяўлення асобных элементаў НКС, іх ідэнтыфікацыі, а затым распачаць дзейнасць па іх інвентарызацыі, найперш на лакальным і рэгіянальным узроўнях, адначасова прымаючы меры па папулярызацыі і аднаўленню механізма пераемнасці.

Інстытутам культуры Беларусі, у супрацоўніцтве з Цэнтрам даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі, кафедрай этналогіі і фальклору Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў была распрацавана канцэпцыя Нацыянальнага інвентару нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі, а затым – намінацыйная форма для ўключэння асобных элементаў НКС у інвентар і рэкамендацыі па яе запаўненню. Цягам двух апошніх гадоў была праведзена вялікая колькасць семінараў

і трэнінгаў у розных рэгіёнах краіны, на якіх адбылося падрабязнае знаёмства з метадалогіяй інвентарызацыі, яе мэтамі і задачамі; абазначаны рэсурсы, роля носьбітаў у гэтым працэсе; створаны спецыяльныя рэгіянальныя камісіі (камітэты), якія ўзялі на сябе ўсю ініцыятыву па ідэнтыфікацыі і інвентарызацыі НКС на мясцовым (рэгіянальным) узроўні. Актыўную пазіцыю заўсёды займалі і працягваюць займаць рэгіянальныя (абласныя і раённыя) навукова-метадычныя цэнтры народнай творчасці, музеі, маладзёжныя таварыствы як Студэнцкае этнаграфічнае таварыства /СЭТ/) і асобныя зацікаўленыя людзі.

Дзякуючы супольнай працы была створана база даных Нацыянальнага інвентару нематэрыяльнай культурнай спадчыны і адпаведны рэсурс у інтэрнэце. Безумоўна, працэс запаўнення базы даных будзе працягвацца і надалей, як і папаўненне Дзяржаўнага спіса гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь новымі элементамі НКС. Распачаты маніторынг тых элементаў НКС, якія былі зафіксаваны ранейшымі пакаленнямі даследчыкаў, і інфармацыя аб іх патрабуе актуалізацыі.

Нацыянальны інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі – цалкам адкрыты рэсурс для ўсіх карыстальнікаў, безадносна ад іх афіцыйнай пасады і сацыяльнага статусу. Абмежаваны доступ існуе толькі да інфармацыі, якую самі носьбіты НКС не пажадалі зрабіць публічнай.

Істотнай з’яўляецца тая акалічнасць, што інвентар, нягледзечы на назву «нацыянальны», не мае каштоўнасцей іерархіі ці структуры. Усе элементы, уключаныя ў яго, аднолькава каштоўныя для нас, бо такія іх лічаць тыя супольнасці, што пажадалі, каб іх культурная спадчына была ідэнтыфікавана і зафіксавана адпаведным чынам у базе даных інвентару.

Дадзенае практычнае кіраўніцтва падсумоўвае, хай сабе яшчэ і невялікі, вопыт працы над стварэннем Нацыянальнага інвентару нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі і з’яўляецца дапаможнікам для ўсіх, хто па ўласнай ініцыятыве, альбо з прычыны сваёй прафесійнай дзейнасці адказны за захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў сваім рэгіёне.

Мы паспрабавалі зрабіць гэта кіраўніцтва максімальна зразумелым для карыстальнікаў і спадзяемся, што яно будзе карысным для ўсіх удзельнікаў працэсу, які ў кантэксце публікацыі называецца

ідэнтыфікацыяй і інвентарызацыяй нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

Гэта кніга адрасаваная перш за ўсё прадстаўнікам мясцовых супольнасцей, груп, якія з'яўляюцца носьбітамі НКС, актыўна яе практыкуюць і імкнуцца не толькі захаваць памяць пра сваю спадчыну, але і перадаць гэту традыцыю сваім нашчадкам. Яна будзе актуальнай для сяброў розных няўрадавых арганізацый, што бескаштоўна працуюць на ніве захавання гісторыка-культурнай спадчыны, распаўсюджваюць веды пра яе і спрыяюць фарміраванню ўстойлівага іміджу ў грамадстве, асабліва сярод маладога пакалення. Гэта – добры дапаможнік для супрацоўнікаў розных устаноў культуры: музейных работнікаў, бібліятэкараў, работнікаў дамоў культуры, народнай творчасці і рамёстваў, прадстаўнікоў мясцовых улад, экспертаў і ўсіх іншых, хто цікавіцца нематэрыяльнай культурнай спадчынай Беларусі.

Мы ўдзячныя ўсім нашым калегам з Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, сябрам Студэнцкага этнаграфічнага таварыства, супрацоўнікам рэгіянальных навукова-метадычных цэнтраў народнай творчасці, Дамоў рамёстваў, музеяў, многім зацікаўленым прадстаўнікам медыйнай сферы і найперш — Р. С. Гамзовіч, актыўным прадстаўнікам мясцовых супольнасцей за ажыццяўленне дадзенай ініцыятывы.

Асаблівая ўдзячнасць Міжурадаваму камітэту і Фонду нематэрыяльнай культурнай спадчыны ЮНЕСКА, Нацыянальнай камісіі Рэспублікі Беларусь па справах ЮНЕСКА, Бюро ЮНЕСКА ў Маскве, Міністэрству культуры Рэспублікі Беларусь, пры кансультацыўнай і фінансавай падтрымцы якіх праект стварэння Нацыянальнага інвентару нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі стаў цалкам магчымым, а дадзенае выданне ўбачыла свет.

Introduction

THE PRACTICAL GUIDELINES offered here will introduce you to the procedure and rules of recognition, identification and inventoring of the intangible cultural heritage that have been adopted in the Republic of Belarus. The guidelines have been developed to meet the tasks the country is facing today while implementing the UNESCO Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage (hereinafter referred to as ‘the 2003 Convention’) and the national legislation on the safeguarding the country’s historical and cultural heritage.

The idea of publishing these guidelines derives from the intensive work of numerous public and private institutions, as well as of the Ministry of Culture of the Republic of Belarus on the safeguarding of the intangible cultural heritage (hereinafter referred to as ‘ICH’). First and foremost, there was a need to create a convenient mechanism for vertical and, primarily, horizontal communication among the heritage carriers, the experts, the regional and national authorities, representatives of various NGOs, cultural and educational institutions, which would boost the process of recognizing ICH elements and identifying them (also enable ICH carriers to do so too), and later start compiling the ICH inventory, especially at the local and regional levels, along with promotion actions and measures to restore its continuity.

The Institute of Culture of Belarus in cooperation with the Center for Studies of the Belarusian Culture, Language and Literature of the National Academy of Sciences, and the Department of Ethnology of the Belarusian State University of Culture and Arts have developed the concept of the National Inventory of Intangible Cultural Heritage of Belarus, and later in The Nomination Forms for Inscribing ICH Elements onto the Inventory and the recommendations on how to fill it in. Over the past two years a great number of seminars and trainings in different regions of the country

were held, which offered a detailed introduction to the methodology of inventory, its goals and objectives; identified the resources and the role of the carriers of in this process; special regional commissions (committees) were established, which have undertaken the initiative of identifying ICH and making an ICH inventory at the local level. An active role has been performed by the local (regional and district) scientific and methodical center of folk art, some museums, youth groups, such as the Students' Ethnographic Society (SES), and by individuals.

This joint work led to creations of a database of the National Inventory of Intangible Cultural Heritage with a corresponding resource on the Internet. Of course, the process of compiling the database will be carried on further, as well as inscribing new elements on the State List of the Historical And Cultural Heritage of the Republic of Belarus. The monitoring of the ICH elements, which were documented by earlier researchers, has started as the information about them needs updating.

The National Inventory of Intangible Cultural Heritage of Belarus is a fully open resource for all categories of users, regardless of their official position and social status. Access is limited only to the information that the ICH carriers themselves did not want to make public.

An essential fact is that the Inventory, despite its 'national' title has no value hierarchy or structure. All of the elements collected in it are equally valuable to us, because this is how they are looked at by the communities that nominated the ICH element to be properly documented and inscribed into the inventory database.

These practical guidelines summarize the experience, albeit small, in creating the National Inventory of Intangible Cultural Heritage of Belarus and can serve as a resource for all who are in charge of safeguarding the intangible cultural heritage in their region, be it a professional or an individual, who shows grass-root initiative.

We did our best to make these guidelines as clear as possible, and we hope that they will be beneficial to all the participants of the process, which in the context of this publication is referred to as 'identification and inventory of intangible cultural heritage'.

This book is intended primarily for the representatives of local communities, groups that are carriers of the ICH, who actively practice it, and strive not only to keep the memory of their heritage, but also to pass it on to their descendants. It will be relevant to members of various non-governmental organizations, who volunteer to safeguard our historical and cultural heritage, spread the word about it and contribute to the formation of its sustainable image in the society, especially among the young. It is a valuable aid for employees of various cultural institutions: museum professionals, librarians, the staff of houses of culture, folk arts and crafts, local authorities, experts, and all others, who are interested in the intangible cultural heritage of Belarus.

We extend our thanks to our colleagues from the National Academy of Sciences of Belarus, the Belarusian State University of Culture and Arts, to members of the Student Ethnographic Association, the staff of the regional scientific-methodical centers of folk art, crafts houses and museums, to many interested media, first and foremost to R. Hamzovich, and to activists of the local communities for the implementation of this initiative.

Special thanks go to the Intergovernmental Committee and UNESCO's Fund for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, the National Commission of the Republic of Belarus for UNESCO, the Ministry of Culture of the Republic of Belarus, whose advice and financial support made the creation of the National Inventory of Intangible Cultural Heritage of Belarus possible and allowed this publication to be released.

1 Нематэрыяльная культурная спадчына

Intangible Cultural
Heritage

Што такое нематэрыяльная культурная спадчына?

What is the Intangible Cultural Heritage?

ПАНЯЦЦЕ «нематэрыяльная культурная спадчына» ў сваім сучасным значэнні з'явілася параўнальна нядаўна. Яно было выпрацавана ў выніку шматлікіх дыскусій і папярэдніх даследаванняў на Міжнародным «круглым stole» экспертаў, арганізаваным ЮНЕСКА ў Турыне (Італія) у сакавіку 2001 г. У поўным аб'ёме паняцце было сфармулявана ў Міжнароднай Канвенцыі аб захаванні нематэрыяльнай культурнай спадчыны, прынятай 17 кастрычніка 2003 г. на 32-й сесіі ЮНЕСКА (г. Парыж, Францыя) (далей — Канвенцыя 2003 г.).

Сярод асноўных мэт Канвенцыі вылучаюць наступныя: а) неабходнасць захавання нематэрыяльных праяўленняў творчасці чалавека, якія могуць знікнуць назаўсёды; б) мэтазгоднасць іх прызнання на міжнародным узроўні; в) стымуляванне супрацоўніцтва ўнутры розных сацыяльных груп і паміж імі; г) забеспячэнне пераемнасці каштоўных духоўных практык; д) заахвочванне развіцця культурнай разнастайнасці чалавецтва; е) забеспячэнне шырокага доступу да вынікаў творчасці чалавека.

Дапаўняючы Канвенцыю ЮНЕСКА 1972 г. аб ахове Сусветнай культурнай і прыроднай спадчыны, якая датычыцца ў асноўным матэрыяльных культурных і прыродных помнікаў, Канвенцыя 2003 г. пашырыла ўяўленне міжнароднай супольнасці аб культурнай спадчыне з дапамогай усталявання інтэграцыйнага падыходу да матэрыяльнай і нематэрыяльнай спадчыны як адзіным цэлым.

Канвенцыя 2003 г. увайшла ў сілу 20 красавіка 2006 г. На 1 студзеня 2013 г. яе ратыфікавалі 154 краіны свету, што сведчыць аб прызнанні і папулярнасці гэтага міжнароднага дакумента.

Рэспубліка Беларусь далучылася да Канвенцыі 2003 г. Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 29 снежня

2004 г. № 627 і ўвайшла ў дзясятку першых дзяржаў, якія яе падпісалі, а з 2006 па 2009 г. уваходзіла ў склад Міжурадавага камітэта ЮНЕСКА па ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

У адпаведнасці з Канвенцыяй 2003 г. да нематэрыяльнай культурнай спадчыны адносяцца «звычаі, формы прадстаўлення і ўяўлення, веды і навыкі, а таксама звязаныя з імі інструменты, прадметы, артэфакты і культурныя прасторы, якія прызнаюцца супольнасцямі, групамі і, у некаторых выпадках, асобнымі людзьмі ў якасці часткі іх культурнай спадчыны. Такая нематэрыяльная культурная спадчына, якая перадаецца ад пакалення да пакалення, пастаянна ўзнаўляецца супольнасцямі і групамі ў межах іх навакольнага асяроддзя, ва ўзаемадзеянні з прыродай, і іх гісторыяй, а таксама фарміруе ў іх пачуццё самабытнасці і пераемнасці, садзейнічаючы тым самым павазе да культурнай разнастайнасці і творчасці чалавека» (арт. 2, п. 1).

У дадзенай фармуліроўцы выразна прачытваюцца некалькі аспектаў.

Па-першае, комплекснасць, сістэмнасць нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якая заўсёды існуе толькі ў сукупнасці з матэрыяльнымі каштоўнасцямі (інструментамі, прадметамі, артэфактамі), а таксама ў атачэнні пэўнага культурнага ландшафту. *З улікам інтэграванага характару НКС у якасці вызначальнай адзінкі для яе апісання вырашана ўжываць паняцце «элемент» (у адрозненне ад тэрміна «аб'ект», які традыцыйна ўжываецца для характарыстыкі адзінкавых матэрыяльных помнікаў).*

Па-другое, нематэрыяльнай культурнай спадчынай лічаць толькі тыя каштоўнасці, якія прызнаюцца яе носьбітамі і карыстальнікамі ў якасці такіх, таму роля апошніх з'яўляецца вызначальнай. Такім чынам, Канвенцыя 2003 г. (у параўнанні, напрыклад, з Канвенцыяй 1972 г.) выступае супраць увядзення любой іерархіі пры выяўленні і ідэнтыфікацыі НКС. Прызнанне супольнасцямі тых ці іншых элементаў НКС у якасці сваёй спадчыны — адзін з асноўных крытэрыяў яе вылучэння.

Па-трэцяе, нематэрыяльная культурная спадчына — гэта «жывая» спадчына, якая існуе ў сучаснай сацыякультурнай прасторы, перадаецца ад пакалення да пакалення і пастаянна ўзнаўляецца. Адпаведна з гэтага палажэння, міжнародныя эксперты ў галіне НКС вызначылі падыход да яе, выказаны ў Дэкларацыі ЯМАТА, прынятай на сустрэчы ў г. Нара (Японія) у кастрычніку 2004 г. Паколькі НКС пастаянна аднаўляецца, адаптуецца да змен сацыяльна-культурнага асяроддзя, паняцце «аўтэнтчны», характэрнае для матэрыяльнай спадчыны, некарэктна ўжываць пры ідэнтыфікацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны. Канвенцыя 2003 г. не спрыяе мерапрыемствам, накіраваным на замарожванне альбо кансервацыю НКС.

Па-чацвёртае, Канвенцыя падкрэслівае, што паняцце НКС непасрэдна звязана з патрабаваннямі ўстойлівага развіцця, пад якім разумеецца дасягненне пэўнага балансу паміж эканамічным развіццём рэгіёнаў, іх культурнай складаючай і станам акаляючага асяроддзя. Адпаведныя супольнасці практыкуюць і перадаюць нашчадкаў НКС па многіх прычынах: для падтрымкі сваёй ідэнтычнасці, пачуцця самабытнасці; у мэтах ажыццяўлення кантролю над сваім прыродным і культурным асяроддзем; для атрымання дадатковага даходу ад турызму і інш. Многае з таго, што мы называем традыцыйнымі ведамі, можа быць інтэгравана ў сучасную адукацыю, культуру, нават медыцыну. Усе сучасныя праекты па развіццю тэрыторый і эканомікі лепш успрымаюцца мясцовымі супольнасцямі і прыносяць вынікі, калі яны адпавядаюць іх культурным прыярытэтам і спрыяюць захаванню традыцыйнага ладу жыцця.

Немалаважным фактарам пры ідэнтыфікацыі НКС з'яўляецца яе адпаведнасць існуючым міжнародным нормам па правах чалавека і ўзаемнай павагі паміж рознымі супольнасцямі, групамі і асобнымі людзьмі. Многія звычаі і традыцыі спрыяюць яднанню ўнутры супольнасці і дэманструюць жаданне да дыялогу і павагу да іншых. Існуюць і такія практыкі, якія падрымліваюць гвалт і парушаюць правы іншых людзей, альбо цэлых супольнасцей. Яны не адпавядаюць Канвенцыі 2003 г. і не могуць разглядацца як тыя, што патрэбна захоўваць і развіваць.

Нематэрыяльная культурная спадчына існуе ў розных формах і відах. У Канвенцыі 2003 г. утрымліваецца спроба яе класіфікацыі з прыцягненнем самых шырокіх катэгорый. Сярод іх:

- а) вусныя традыцыі і формы выражэння, уключаючы мову ў якасці носьбіта нематэрыяльнай культурнай спадчыны;*
- б) выканальніцкія віды мастацтва;*
- в) звычаі, абрады, святы;*
- г) веды і звычаі, якія адносяцца да прыроды і сусвету;*
- д) веды і навукі, звязаныя з традыцыйнымі рамёствамі.*

Аднак існаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны можа выходзіць за рамкі азначанай класіфікацыі, Канвенцыя гэта ўлічвае. Відавочна таксама, што многія элементы НКС могуць належаць як да адной, так і да некалькіх з вылучаных катэгорый.

Ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны

Identification and Inventorying of the Intangible Cultural Heritage

ЗГОДНА з артыкулам 11 Канвенцыі 2003 г., кожная дзяржава, якая ратыфікавала гэты міжнародны акт, павінна выявіць і ідэнтыфікаваць элементы НКС пры непасрэдным удзеле «супольнасцей, груп і адпаведных няўрадавых арганізацый».

Ідэнтыфікацыя — гэта працэс апісання аднаго ці больш элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны ва ўласным кантэксце, а таксама выяўленне яго (іх) спецыфікі і адрозненняў ад іншых элементаў. Ідэнтыфікацыя НКС павінна прывесці да яе інвентарызацыі, пад якой разумеецца сістэматызацыя элементаў НКС у залежнасці ад прынятай класіфікацыі і стварэнне спісаў ці баз даных.

Інвентарызацыя ў рэчышчы Канвенцыі 2003 г. праводзіцца перад усім «з мэтай захавання» і азначае не абстрактную дзейнасць, а практычны інструмент па захаванню НКС.

Ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя НКС спрыяюць павышэнню дасведчанасці аб ёй у грамадстве, садзейнічаюць фарміраванню рэгіянальнай і нацыянальнай ідэнтычнасці, выхаванню патрыятызму. Інвентарызацыя стымулюе ўстойлівае існаванне і развіццё НКС, абуджае ў яе носьбітаў пачуццё ўласнай вартасці і гонару. Інвентары павінны стаць асновай для распрацоўкі канкрэтных мер па захаванню НКС, бо ўсё, што выяўлена, сістэматызавана і зафіксавана ў дакументах, лягчэй захаваць.

Дзяржавы-ўдзельніцы Канвенцыі абавязаны «*з улікам існуючай сітуацыі складаць адзін альбо некалькі інвентароў нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якія маюцца на іх тэрыторыі*» (арт. 12). Кожная дзяржава сама вырашае, якіх падыходаў прытрымлівацца пры інвентарызацыі НКС і колькі інвентароў павінна быць.

Агульнымі патрабаваннямі з’яўляюцца: адпаведнасць прынцыпам і духу Канвенцыі пры фарміраванні інвентароў, а таксама пастаяннае аднаўленне апошніх на падставе сістэматычнага маніторынгу элементаў НКС.

Інвентарызацыя не мяркуе структурызацыю элементаў НКС у межах строгай класіфікацыі на падставе такіх катэгорый як «значнасць», «мастацкі ўзровень», «гістарычнасць», «універсальнасць», «унікальнасць». Асноўным крытэрыем адбору элементаў НКС для ўключэння ў Інвентар(ы) павінна быць іх адпаведнасць паняццю «нематэрыяльная культурная спадчына», як яно пазначана ў артыкуле 2 Канвенцыі 2003 г., а менавіта належаць да адной з вызначаных Канвенцыяй катэгорый, існаваць у рэальным часе, захоўваць пераемнасць ад пакалення да пакалення і прызнавацца яе носьбітамі ў якасці сваёй спадчыны.

Такім чынам, Інвентар можа ўтрымліваць мноства лакальных варыяцый аднаго элемента, не абазначаючы прыярытэтнасць. Відавочна, што многія формы і жанры НКС не захаваліся, альбо сустракаюцца вельмі рэдка ў сваіх «першасных», лакальных формах, аднак існуюць і практыкуюцца ў другасных. Напрыклад, для Беларусі — гэта такія рамёствы як саломалляценне, выцінанка, лялечны тэатр «Батлейка», абрад «Купалле» і інш. Аднак сёння ніхто не будзе аспрэчваць факт прыналежнасці гэтых элементаў НКС да культурнай спадчыны Беларусі.

На міжнародным узроўні інвентарызацыя НКС існуе ў двух ахоўных спісах ЮНЕСКА: *Спіса нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якой патрабуецца тэрміновая ахова і Рэпрэзентатыўнага спіса нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва*. Іх задача — прыцягнуць увагу да элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якія адлюстроўваюць творчы пачатак сусветнай культуры і яе разнастайнасць, а таксама звярнуць увагу сусветнай супольнасці на пагрозы для існавання НКС, і тыя меры, якія неабходна прыняць для ліквідацыі гэтых пагроз.

Крытэрыі ўключэння элементаў НКС у ахоўныя спісы ЮНЕСКА наступныя:

для Спіса НКС, якой патрабуецца тэрміновая ахова:

- 1) элемент павінен з'яўляцца нематэрыяльнай культурнай спадчынай адпаведна з артыкулам 2 Канвенцыі 2003 г.;
- 2) элементу патрабуецца тэрміновая альбо надзвычай тэрміновая ахова, паколькі яго існаванне знаходзіцца пад пагрозай, нягледзчы на намаганні зацікаўленых супольнасцей, груп, асобных людзей і дзяржавы;
- 3) распрацоўваюцца меры па ахове, якія могуць дазволіць зацікаўленай супольнасці, групе альбо асобным людзям працягнуць практычна выкарыстоўваць гэты элемент і перадаваць яго па спадчыне;
- 4) дадзены элемент прадстаўлены для ўключэння ў Спіс пры як мага больш шырокім удзеле зацікаўленых супольнасцей, груп, альбо асоб, а таксама па іх папярэдняй, добрай свядомай волі;
- 5) дадзены элемент уключаны ў адзін з ахоўных спісаў (інвентароў) на тэрыторыі дзяржавы-ўдзельніцы, як пазначана ў артыкулах 11 і 12 Канвенцыі 2003 г.;
- 6) у выпадку надзвычайных абставін з зацікаўленай дзяржавай-ўдзельніцай праведзены папярэднія кансультацыі адносна ўключэння дадзенага элемента ў Спіс у адпаведнасці з артыкулам 173 Канвенцыі 2003 г.;

для Рэпрэзентатыўнага спіса нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва:

- 1) элемент павінен з'яўляцца нематэрыяльнай культурнай спадчынай у адпаведнасці з артыкулам 2 Канвенцыі 2003 г.;
- 2) уключэнне дадзенага элемента будзе спрыяць забеспячэнню нагляднасці і разуменню значнасці НКС, а таксама разгортванню дыялогу, адлюстроўваючы тым самым культурную разнастайнасць ва ўсім свеце і творчую дзейнасць чалавека;
- 3) распрацоўваюцца меры па ахове, якія могуць забяспечыць захаванасць і павышэнне ролі дадзенага элемента;
- 4) дадзены элемент прадстаўлены для ўключэння ў Спіс пры як мага больш шырокім удзеле зацікаўленых супольнасцей, груп, альбо асоб, а таксама па іх папярэдняй, добрай свядомай волі;
- 5) дадзены элемент уключаны ў адзін з ахоўных спісаў (інвентароў) на тэрыторыі дзяржавы-ўдзельніцы, як пазначана ў артыкулах 11 і 12 Канвенцыі 2003 г.

Захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны

Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage

АСНОЎНАЯ МЭТА КАНВЕНЦЫІ 2003 г. у тым, каб захаваць нематэрыяльную культурную спадчыну, забяспечыць павагу да яе на ўсіх узроўнях, распаўсюдзіць веды аб яе значэнні для ўстойлівага развіцця грамадства, арганізаваць міжнародную падтрымку і супрацоўніцтва для падтрымання яе жыццяздольнасці і развіцця.

Нематэрыяльная культурная спадчына, каб быць захаванай, павінна мець сувязь з грамадствам, бесперапынна аднаўляцца і перадавацца ад пакалення да пакалення. Існуе рызыка, што некаторыя элементы нематэрыяльнай культурнай спадчыны могуць знікнуць без спецыяльнага ўмяшальніцтва з боку дзяржавы, альбо зацікаўленых людзей, аднак іх захаванне зусім не азначае кансервацыю спадчыны ў яе першародным нязменным выглядзе.

Захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны выконвае функцыю перадачы навыкаў, ведаў і сэнсу. Хутчэй пад захаваннем НКС разумеецца трансмісія — *узаемадзеянне паміж пакаленнямі ў кантэксце спадчыны*. Менавіта трансмісія, пераемнасць з’яўляюцца сэнсавымі катэгорыямі ЮНЕСКА. Гэта азначае толькі тое, што ўсе спосабы захавання НКС выдатныя, калі яны забяспечваюць ці ствараюць умовы для бесперапыннай эвалюцыі і інтэрпрэтацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны, а таксама для яе перадачы будучым пакаленням.

Канвенцыя асабліваю ўвагу звяртае на ролю супольнасцей, груп і непасрэдна асобных людзей у працэсе захавання НКС. Варта падкрэсліць, што гаворка ідзе пра «жывую» спадчыну, якая існуе ў сучаснай прасторы культуры і ўвасабляецца людзьмі, часцей калектывамі людзей. Яны адносяцца да яе як да традыцыі, формы іх жыццёвага ўкладу і сродку камунікацыі, якія складваліся стагоддзямі і перадаваліся ад пакалення да пакалення. Гэта азначае, што самі носьбіты гэтай спадчыны найперш зацікаўлены ў яе захаванні і распаўсюджванні.

Меры па забеспячэнню захаванасці нематэрыяльнай культурнай спадчыны значна адрозніваюцца ад тых мер, якія ўжываюцца для аховы матэрыяльных каштоўнасцей (прыродных і культурных). Як і любы жывы арганізм, нематэрыяльная культурная спадчына праходзіць пэўны жыццёвы цыкл, і некаторыя яе элементы могуць знікнуць пасля таго, як перастануць быць актуальнымі для яе носьбітаў. Такім чынам, любыя меры, накіраваныя на ахову і захаванне НКС, павінны быць распрацаваны і рэалізаваны на практыцы толькі са згоды і пры ўдзеле яе носьбітаў, бо часам актыўнае грамадскае ўмяшальніцтва, нават з высакароднай мэтай абараніць спадчыну, можа выклікаць незадаволенасць носьбітаў (супольнасцей, груп ці асобных людзей), паколькі парушае пэўныя каноны ці традыцыі. Больш таго, меры па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны не павінны парушаць традыцыйныя забароны, якія рэгулююць доступ да тых ці іншых яе элементаў ці аспектаў іх праяўлення. Скажам, некаторыя рытуалы носяць сакральны характар, альбо выконваюцца толькі спецыяльнай групай людзей у пэўны час і інш. Бывалі выпадкі, калі надзвычай актыўныя прадстаўнікі сродкаў масавай інфармацыі прасілі ўдзельнікаў абраду паўтарыць яго не ў вызначаны традыцыйны час, а тады, калі ім было зручна. Гэта справядліва абурала носьбітаў, паколькі парушала часамі ўсталяваныя сувязі і магло дыскрэдытаваць сацыяльную і культурную значнасць гэтага абраду.

Між тым, Канвенцыя 2003 г. не дае канкрэтных рэкамендацый альбо інструкцый, як лепей захоўваць нематэрыяльную спадчыну. У кожным выпадку гэта эксклюзіўны вопыт, які абавязана на рэальныя абставіны, залежыць ад сітуацыі, якая на дачыненне момант склалася вакол элемента. Універсальных рэцэптаў не існуе. Але заўсёды можна знайсці нейкія агульныя тэндэнцыі, параўнаць практыкі, ацаніць эфектыўнасць тых ці іншых намаганняў, якія былі зроблены з мэтай працягнуць жыццяздольнасць традыцыі. З улікам гэтага, Канвенцыя 2003 г. прадугледжвае існаванне спецыяльнага Рэгістра практык (праграм, праектаў), якія найлепшым чынам адлюстроўваюць прынцыпы і мэты Канвенцыі (арт. 13 Аперацыйнага кіраўніцтва Канвенцыі 2003 г. /далей — АК/).

У гэты Рэгістр уключаюць лепшыя прыклады эфектыўнага захавання і папулярызацыі НКС. Сёння ў яго ўпісана каля 10 практык з розных краін свету. Якая практыка ацэньваецца як эфектыўная? Існуюць

крытэрыі адбору, распрацаваныя Міжурадавым камітэтам па ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны (арт. 13 АК). Сярод іх наступныя:

- 1) *практыка (праграма, праект, мерапрыемства) непасрэдна звязана з аховай НКС, як гэта пазначана ў артыкулах 2—3 Канвенцыі;*
- 2) *практыка садзейнічае каардынацыі намаганняў па ахове НКС на рэгіянальным, субрэгіянальным і (альбо) міжнародным узроўнях;*
- 3) *практыка адлюстроўвае прыцыпы і мэты Канвенцыі;*
- 4) *практыка даказала сваю эфектыўнасць па забеспячэнню жыццяздольнасці адпаведнай НКС;*
- 5) *практыка ажыццяўляецца пры непасрэдным удзеле зацікаўленых супольнасцей, груп, ці ў асобных выпадках, асоб пры іх папярэдняй згодзе, добрай волі і інфармаванасці;*
- 6) *практыка можа служыць субрэгіянальным, рэгіянальным ці міжнародным прыкладам, у залежнасці ад кожнага канкрэтнага выпадку, ажыццяўлення мерапрыемстваў па ахове;*
- 7) *ініцыятары ўключэння дадзенай практыкі ў Рэгістр лепшых практык (дзяржаўныя органы, альбо зацікаўленыя супольнасці, групы, асобы) гатовы супрацоўнічаць у распаўсюджванні прыкладаў перадавой практыкі, пасля таго, як яна будзе ўключана ў Рэгістр;*
- 8) *практыка ўяўляе сабой дзейнасць, вынікі якой можна ацаніць;*
- 9) *практыка перш за ўсё актуальна для задавальнення канкрэтных патрэб краін, якія развіваюцца.*

Рэспубліка Беларусь таксама валодае пэўным наборам такіх практык, а значыць існуе рэальная магчымасць іх уключэння ў Рэгістр практык (праграм, праектаў) ЮНЕСКА.

Жывая Спадчына Беларусі

інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны

- Выканальніцтва мастацтва
- Вусныя традыцыі і формы выражэння
- Светапогляд людзей, міфалогія
- Традыцыйныя рамёствы
- Традыцыйная ежа
- Практыкі захавання
- Традыцыйныя цырымоніі

Галоўная | Навіны | Календар | Рэсурсы | ЮНЕСКА | Інвентар НКС | Публікацыі | Галерэя | Форум

Беларускі календар

14.08.2013

Традыцыя паломніцтва і пакалення «Бялітэна крыжца» (в. Кліны, Слаўгарадскі р-н, Магілёўская вобл.)

23.06.2013

Абрад «Проводы русалкі» вёскі Вялікі Бор Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці

19.05.2013

Абрад «Насіць наметы» (в. Палішчы, Глыбоцкі р-н, Віцебская вобл.)

05.05.2013

АБРАД «НАМСКІ ВЯЛКІДЗЕНЬ» (в. Аброва, Івацэвіцкі р-н, Брэсцкая вобл.)

31.03.2013

Традыцыя роспуску велюдных яек

Жывая спадчына Беларусі

Мова, звычкі, традыцыі, веды і тэхналогіі, якія перададзены нам продкамі з рук у рукі, з вуснаў у вусны, ад сэрца да сэрца, скрозь вякі як каштоўныя знакі памяці.

Яны могуць знікнуць назавсёды, калі мы не захаваем іх, каб перадаць сваім дзецям і ўнукам, ад пакалення да пакалення, з рук у рукі, з вуснаў у вусны, ад сэрца да сэрца, праз час і прасторы...

Дадзены сайт – гэта спецыялізаваны рэсурс Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь, які ўтрымлівае інфармацыю пра лепшыя здабыткі нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі.

Нематэрыяльная культурная спадчына (НКС) найбольш асрава ўвасабляе духоўны патэнцыял нашай, з'яўляючыся выразам яе светапогляду і менталітэту, а таксама звычных норм. Да яе, згодна адпаведнай Канвенцыі ЮНЕСКА (2003 г.), адносяцца: вусныя традыцыі і формы выражэння, уключваючы мову; выканальніцтва мастацтва; сацыяльныя практыкі, звычкі, абрады, свята; веды і навады, звязаныя з уяўленнімі пра прыроду і сусвет; традыцыйныя рамёствы. Іншымі словамі, гэта – «жывая» спадчына, якая перадаецца ад пакалення ў пакаленне і прызначаецца яе носьбітамі ў якасці сваёй спадчыны.

На сайце размешчаны Інвентар, які ўяўляе сабой базу дадзеных элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны, уключаных у Спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь, а таксама тых, якім гэты статус яшчэ прыйдзецца атрымаць.

Пошук у Інвентары можна весці па катэгорыях, размешчаных у левым верхнім вуглу галоўнай старонкі сайта, а таксама па ключавых словах, геаграфіі (пры дапамозе карты) і назве элемента.

Сайт створаны пры фінансавай і кансультацыйнай падтрымцы **Фонда нематэрыяльнай культурнай спадчыны ЮНЕСКА**.

Суправаджэнне сайта ажыццяўляецца Інстытутам культуры Беларусі, які фарміруе і куріруе адпаведную базу дадзеных нематэрыяльнай культурнай спадчыны Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь.

Навіны

19/09/2013

Прэзентацыя кнігі "Народная кухня Семежскага"

18/09/2013

Школа традыцыйнага мастацтва гурта GUDA

18/09/2013

Заняткі па беларускіх абрадах і бяседных спевках

21/08/2013

Рэгіянальны фестываль абрадаў і рамёстваў «Сярабы Гродзеншчыны» (16-17 жніўня 2013 г., г. Ліда і в. Гудзевычы Мастоўскага р-на Гродзенскай вобл.)

24/06/2013

Прэзентацыя Белай кнігі Савета Еўропы па міжкультурнаму дыялогу "БЕЛАРУСЬ І КУЛЬТУРНАЯ ПАМ'ЯЦЬ ЕВРОПЫ" 28 чэрвеня 2013 г. 15.00-16.30

Адкуль вы даведаліся пра наш сайт?

- TV
- Радыё
- Газеты
- Internet
- Іншае

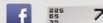
Галасаваць

Вынік

Пра праект
Кантакты
Карыстаўніцкае пагадненне
Прапаўнаць у Інвентар
Партнёры
Зваротная сувязь
Падпіска на RSS-расылку
Падпіска e-mail

© Інстытут культуры Беларусі, 2012
Сайт праекта на «1С-Битрикс»

2 Нацыянальны інвентар

нематэрыяльнай
культурнай
спадчыны
Беларусі

National Inventory
of the Intangible
Cultural Heritage
of Belarus

Мэты і задачы

Goals and Objectives

АСНОЎНАЯ МЭТА Нацыянальнага інвентару нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі — забеспячэнне аховы НКС і ўстойлівага развіцця, падтрымка носьбітаў НКС; уключэнне НКС у сферу рэгіянальнай палітыкі.

Інвентар аб'ядноўвае духоўныя практыкі розных рэгіёнаў і мясцін Беларусі, выяўленыя і прэзентуемыя пры непасрэдным удзеле іх носьбітаў і выканаўцаў — супольнасцей, груп, асобных людзей, а таксама экспертаў і прадстаўнікоў грамадскіх арганізацый.

На рэгіянальным узроўні задача Інвентару — адлюстраваць нематэрыяльную культурную спадчыну кожнага рэгіёна Беларусі, яе разнастайнасць, спрыяць фарміраванню культурнага іміджу рэгіёнаў, раскрыць іх магчымасці для развіцця ўстойлівых форм турызму; садзейнічаць папулярызацыі традыцыйных каштоўнасцей, развіццю культурных традыцый і культурнага ландшафту, умацаванню ролі супольнасцей у адносінах да іх спадчыны.

На нацыянальным узроўні Інвентар спрыяе абмену практыкамі і вопытам паміж рознымі супольнасцямі і групамі, прапагандуе лепшыя прыклады аховы НКС, садзейнічае інфармаванасці грамадства ў дачыненні да спадчыны.

На міжнародным узроўні Інвентар садзейнічае ідэнтыфікацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі, папулярызацыі яе дасягненняў, адметнасці і разнастайнасці.

Інвентар НКС Беларусі падкрэслівае неабходнасць захавання раўнавагі паміж сацыяльна-эканамічным развіццём рэгіёнаў, аховай культурнага ландшафту, дасягненнямі народнай культуры, традыцыйным ладам жыцця, якасцём увогуле. Захаванне і папулярызацыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны, традыцыйных ведаў і практык можа стаць пазітыўным імпульсам для развіцця рэгіёнаў, іх самаідэнтыфікацыі і культурнай самарэалізацыі.

Базавыя прынцыпы

The Based Principles

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНВЕНТАР нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі:

- адкрыты для кожнага, ён не мае абмежаванняў для інфармацыі¹;
- пастаянна змяняецца і дапаўняецца новымі звесткамі;
- просты ў доступе і зразумелы;
- з'яўляецца інавацыйным рэсурсам, створаным з ужываннем новых тэхналогій і ўяўляе сабой шматузроўневую базу даных;
- фіксуе ўсе рызыкі і праблемы, звязаныя з захаваннем нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі;
- ствараецца пры актыўным удзеле носьбітаў: калектыўных (супольнасцей, груп) і індывідуальных (асобных людзей);
- ствараецца на падставе як запланаванай сістэмнай дзейнасці рэгіёнаў па ідэнтыфікацыі і інвентарызацыі НКС, так утрымлівае і прапановы, што паступілі непасрэдна ад носьбітаў спадчыны, альбо ад няўрадавых арганізацый;
- накіраваны на ідэнтыфікацыю нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі, у тым ліку ў сусветным кантэксце;
- адлюстроўвае духоўную культуру беларусаў у яе пастаянным развіцці;
- прэзентуе сапраўдны і натуральны культурны прадукт рэгіёнаў Беларусі без усякіх скажэнняў.

¹ Гэта значыць, што ён утрымлівае ўсе элементы, якія былі вызначаны і ідэнтыфікаваны пры актыўным удзеле іх носьбітаў. У ім не ўтрымліваецца раздзяленне на нацыянальны, рэгіянальны, лакальны ў адносінах да элементаў НКС. Тут адлюстроўваюцца як вядомыя, так і менш вядомыя і горш даступныя элементы / практыкі.

Выкарыстанне Інвентару

Using the Inventory

Інвентар — гэта:

- інструмент захавання і ўстойлівага развіцця нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі;
- аснова для творчасці і рэалізацыі дзяржаўнай палітыкі ў галіне аховы спадчыны;
- аснова для кіравання і прасоўвання беларускай нематэрыяльнай культурнай спадчыны на лакальным, рэгіянальным, нацыянальным і міжнародным узроўнях;
- інструмент для шырокай экалагічнай і культуралагічнай адукацыі, дзейсны спосаб павысіць веды грамадства аб яго спадчыне і культуры.

Інвентар

- *спрыяе* выпрацоўцы рэгіянальнай палітыкі ў галіне ўстойлівага развіцця і культурнага турызму;
- *адкрывае* шырокія магчымасці для пошуку фінансавання асобных праектаў па захаванню і развіццю НКС;
- *дазваляе* распачаць грамадскую дыскусію аб стане нацыянальнай спадчыны і мерах па яе захаванню;
- *дапамагае* носьбітам спадчыны лепей пазнаць і ацаніць свае духоўныя каштоўнасці, месца, дзе яны пражываюць, прыроднае атачэнне.

Крытэрыі інвентарызацыі

Criteria of Inventorying

Крытэрыі інвентарызацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі:

- **адметнасць**
Інвентар уключае ўсе адметныя і тыповыя элементы НКС Беларусі, якія характарызуюць яе культурную традыцыю і адрозненне ад іншых;
- **прывязка да месца, лакалізацыя**
НКС заўсёды звязана з месцам свайго паходжання гістарычна і ментальна;
- **значнасць для супольнасці, якой належыць**
Яна спрыяе аднанню людзей у межах супольнасці, падтрымлівае супольнасць цалкам і кожнага ў ёй;
- **шчыльна звязана з акаляючым прыродным і культурным атачэннем;**
- **НКС падтрымлівае традыцыйны лад жыцця, практыкі і спрыяе культурнаму дыялогу ў межах супольнасці і па-за ёй;**
- **НКС не ўтрымлівае гвалту і не супярэчыць міжнародным актам аб правах чалавека і прыроды;**
- **мае ўстойлівыя механізмы трансляцыі**
існуе выразнае жаданне носьбітаў захаваць дадзеныя элементы НКС;
- **спрыяе ўстойліваму развіццю рэгіёна.**

Прынцыпы інвентарызацыі

Principles of Inventorying

- **прынцып разнастайнасці**

Інвентар ствараецца для падтрымкі розных форм нематэрыяльнай культурнай спадчыны і тым самым спрыяе культурнай разнастайнасці Беларусі;

- **прынцып неўжывання элітнага адбору**

Інвентар падтрымлівае ўсе формы НКС, незалежна ад іх прэстыжнасці, маштабнасці, т. зв. «унікальнасці»;

- **прынцып збалансаванасці**

паміж матэрыяльнай і нематэрыяльнай спадчынай;

- **прынцып дакладнасці і мэтазгоднасці**

уключэнне элемента ў Інвентар не павінна павялічваць рызыкі, звязаныя з масавым турызмам і камерцыялізацыяй;

- **прынцып аб'ектыўнасці і навуковасці**

усе апісанні ў Інвентары з'яўляюцца аб'ектыўнымі, абпіраюцца на рэальныя факты і навуковае даследаванне.

Заканадаўчыя асновы

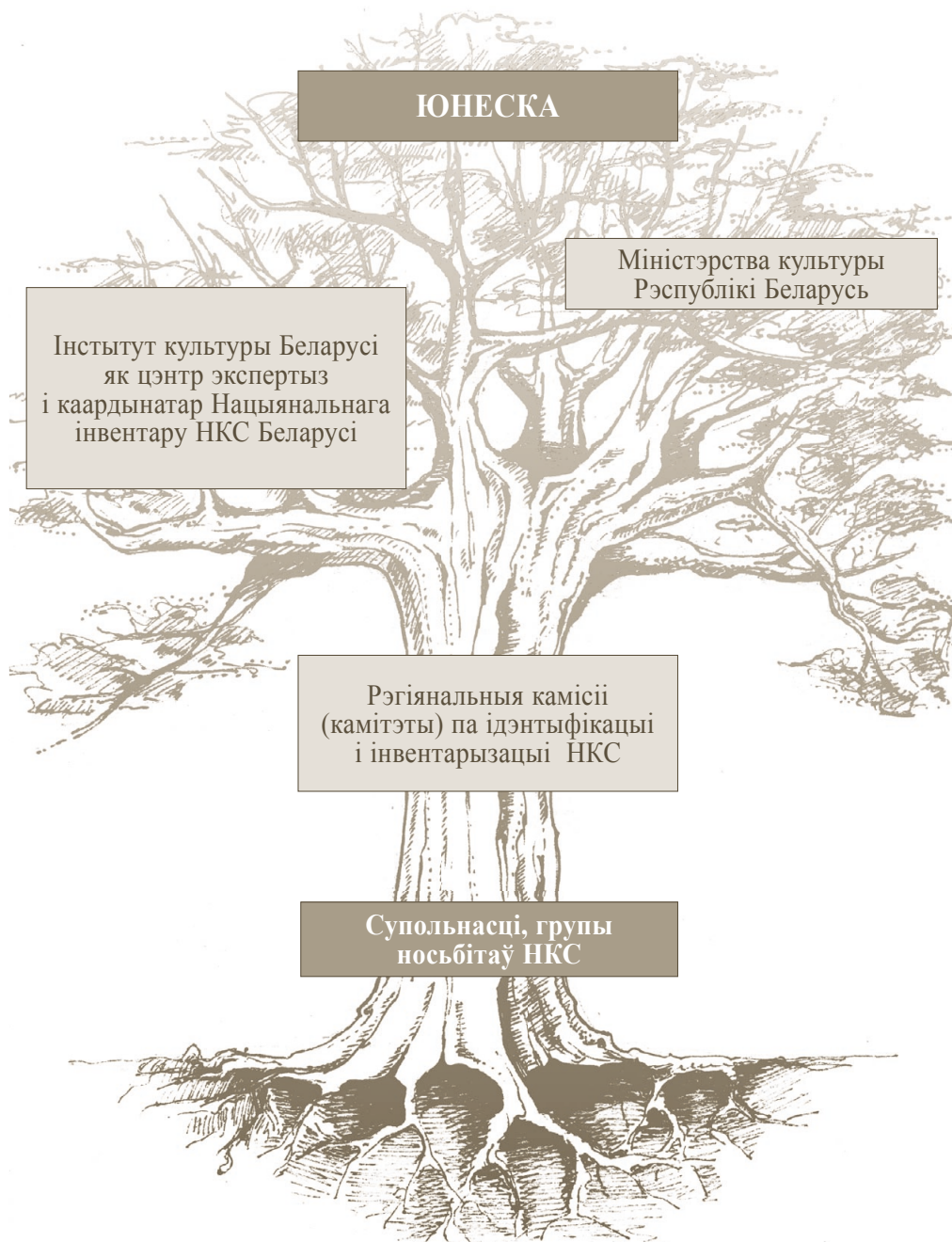
Legislative Base

Канвенцыя ЮНЕСКА аб захаванні нематэрыяльнай культурнай спадчыны (2003).

Закон Рэспублікі Беларусь «Аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны Рэспублікі Беларусь» (рэдакцыя 2013 г.).

Працэс ідэнтыфікацыі і інвентарызацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў Рэспубліцы Беларусь

Process of Identification and Inventorying of the Intangible Cultural Heritage in Belarus

Намінацыйная форма для ўключэння ў Нацыянальны інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі

Nomination Form for Inscribing in the National Inventory of the Intangible Cultural Heritage

ИНВЕНТАР НЕМАТЭРЫЯЛЬНАЙ КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ (НКС) БЕЛАРУСІ

Элемент « _____ »

А. Шыфр у Дзяржаўным спісе гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь:	
Дата ўключэння, № пратакола пасяджэння Беларускай рэспубліканскай навукова-метадычнай рады па пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны:	
Б. Шыфр у Інвентары НКС:	
В. Звесткі аб адказнасці адносна НКС:	
Імя, імя па бацьку, прозвішча асобы, якая прадстаўляе элемент	
Пасада і месца працы	
Адрас (працоўны)	
Тэлефон / факс / мабільны	
E-mail	
Куратар — арганізацыя	
Назва	
Адрас	
Тэлефон	
Эксперт	
Імя, імя па бацьку, прозвішча	
Пасада	
Адрас (працоўны)	
Тэлефон / факс / мабільны	
E-mail	
Подпіс асобы, якая падае элемент	

1. ВЫЯЎЛЕННЕ ЭЛЕМЕНТАЎ НКС	
1.1. Назва элемента НКС	
1.2. Другая назва элемента НКС (прынятая ў канкрэтнай супольнасці, лакальны варыянт)	
1.3. Адпаведная(ыя) супольнасць(і), група(ы) альбо асоба(ы)	
1.4. Арэал распаўсюджвання (сучаснае месца бытавання) элемента	
1.5. Кароткае апісанне элемента НКС, каб яно ўтрымлівала асноўныя ідэнтыфікацыйныя характарыстыкі (250 слоў)	
2. ІДЭНТЫФІКАЦЫЯ І АПСАННЕ ЭЛЕМЕНТА НКС	
2.1. Катэгорыя элемента (аднесці элемент да пэўнай катэгорыі; выбраць адну):	
	Вусныя традыцыі і формы выражэння
	• Народныя легенды
	• Традыцыйныя гульні
	• Казкі
	• Дыялекты, жаргоны
	• Народная паэзія
	Выканальніцкія мастацтвы
	• Тэатр
	• Спевы

	• Музыка
	• Танцы
	Традыцыйныя цырымоніі
	• Абрады
	• Святы
	• Звычаі
	Светапогляд людзей, міфалогія
	• Пакланенне крыніцам
	• Пакланенне крыжам
	• Каталіцкія цырымоніі
	• Праваслаўныя цырымоніі
	• Змешаныя тыпы
	Традыцыйныя рамёствы
	• Ткацтва
	• Ганчарства
	• Саломапляценне
	• Металаапрацоўка
	• Валянне воўны
	• Дрэваапрацоўка
	• Інсітны жывапіс
	• Выцінанка
	• Выраб абутку
	• Выраб музычных інструментаў
	• Шкларобства
	• Вышыўка
	Традыцыйная ежа
	Практыкі захавання

2.2. Якія з ведаў і навываў, характэрныя для элемента, могуць быць карыснымі і цікавымі сучасным спажывцам? <i>(не больш за 250 слоў)</i>
2.3. Якія сацыяльныя і культурныя функцыі элемента з'яўляюцца актуальнымі сёння для супольнасцей (носьбітаў і спажывцоў традыцый)? <i>(не больш за 250 слоў)</i>
2.4. Носьбіты, выканаўцы, удзельнікі, актыўна далучаныя да выканання (узнаўлення) элемента, уключаючы прозвішча, імя, імя па бацьку, узрост, пол, прафесію
2.5. Іншыя члены супольнасці, менш уцягнутыя, але якія таксама ўносяць уклад у практыку элемента (напрыклад, рыхтуюць касцюмы, ежу, іншае)
2.6. Арганізацыі (няўрадавыя, грамадскія, дзяржаўныя), якія спрыяюць практыцы перадачы элемента
2.7. Кароткая гісторыя элемента, паходжанне (з пісьмовых крыніц, апытання носьбітаў) <i>(не больш за 500 слоў)</i>
2.8. Поўнае апісанне элемента ў сучасны перыяд (што? хто? дзе? як? калі? як адбываецца?) <i>(не больш за 2000 слоў)</i>
2.9. Стан бытавання элемента ў сучасны перыяд (жыццяздольнасць) <i>(выбраць адно):</i>
☐ развіццё ці распаўсюджванне
☐ па-ранейшаму захоўваецца ў сваім першапачатковым стане
☐ менш распаўсюджаны
☐ пад пагрозай знішчэння
☐ амаль знік, не функцыянуе ў жывым выглядзе
2.10. Апісанне залежнасці элемента ад традыцыйнага культурнага ландшафту, у якім ён існуе <i>(500 слоў)</i>
2.11. Мова альбо дыялекты, якія выкарыстоўваюцца
2.12. Матэрыяльныя аб'екты, звязаныя з практыкай элемента (касцюм, інструменты, рытуальныя аб'екты, ежа, інш.)
2.13. Іншыя нематэрыяльныя элементы (калі такія ёсць), звязаныя з практыкай элемента

2.14. Мадэлі перадачы элемента ў супольнасці (у сям'і, ад пакалення да пакалення, праз школу, інш.)	
2.15. Пагрозы (калі такія ёсць) для існавання і перадачы элемента	
3. МЕРЫ, ЯКІЯ ПРЫМАЮЦА ДА ЗАХАВАННЯ ЭЛЕМЕНТА НКС (выбраць адзін ці некалькі індыкатараў)	
☐	не аказваецца падтрымка
☐	прамое садзейнічанне захаванню з боку супольнасці
☐	носьбіты прымаюць шырокі ўдзел у розных перформансах і паказах
☐	праз розныя публікацыі (буклеты, постары, альбомы і інш.)
☐	праз СМІ
☐	інтэрнэт
☐	праз адукацыю школьную і розныя адукацыйныя праграмы
☐	праз іншае (указаць)
4. МЕРЫ, ЯКІЯ ПРАПАНУЮЦА ДА ЗАХАВАННЯ ЭЛЕМЕНТА НКС	
4.1. Якія меры прапануюцца для найлепшага захавання жыццядзейнасці элемента, каб ён не знік у будучым? (750 слоў)	
4.2. Якія меры будзе забяспечваць мясцовая адміністрацыя для захавання элемента пасля ўнясення яго ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей? (да 500 слоў)	
4.3. Якім чынам носьбіты будуць удзельнічаць у захаванні элемента (500 слоў)?	
4.4. Як носьбіты ацэньваюць той факт, што элемент будзе ўзяты пад ахову дзяржавы? Ці лічаць яны яго каштоўнасцю? (500 слоў)	
5. КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ (не больш за 5):	
6. МАНІТОРЫНГ ЭЛЕМЕНТА НКС (запаўняецца Інстытутам культуры Беларусі):	
Дата праверкі:	
Стан элемента (не больш за 200 слоў):	
Рэкамендацыі (не больш за 300 слоў):	
Адказны за маніторынг (прозвішча, імя, імя па бацьку, пасада):	

7. ДАКУМЕНТЫ, ЗВЯЗАНЫЯ З ЭЛЕМЕНТАМ НКС:
<ul style="list-style-type: none"> • афіцыйны ліст ад мясцовай улады, у якім пазначаюцца адносіны да ўключэння элемента ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей і абавязкі па захаванню элемента; • пацвярджэнне згоды супольнасці на ўключэнне элемента ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь; • экспертнае заключэнне; • ліст аб перадачы аўтарскіх правоў на фотаздымкі і відэа; • запісы інтэрв'ю носьбітаў (розных пакаленняў), у якіх выяўляецца іх жаданне ў захаванні і развіцці элемента (можа быць часткай фільма); • карта рэгіёна з пазначэннем арэала распаўсюджвання элемента; • публікацыі, выданні; • тэксты песень і расшыфроўка нот (калі трэба); • іншае (што менавіта ўказаць); • ЭЛЕКТРОННАЯ ВЕРСІЯ ФАЙЛА ПРАПАНОЎ (на CD).
8. ІНШЫЯ ДАКУМЕНТЫ, звязаныя з элементам НКС, але не пазначаныя ў пераліку
9. ФОТАФІКСАЦЫЯ (10—15 фотаздымкаў з добрай якасці на CD; фотаздымкі, друк (10—15 шт.)
10. ВІДЭАФІКСАЦЫЯ (відэафільм не менш за 10—15 хвілін)
11. АЎДЫЯФІКСАЦЫЯ (аўдыязапісы элемента; запісы інтэрв'ю носьбітаў (розных пакаленняў), у якіх выяўляецца іх жаданне ў захаванні і развіцці элемента (можа быць часткай фільма)

Інструкцыя па запаўненню намінацыйнай формы для ўключэння ў Нацыянальны інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі¹

Recommendation for Filling the Nomination Form

Пры запаўненні намінацыйнай формы неабходна звярцаць адпаведнасць памеру прыведзенага матэрыялу акрэсленым патрабаванням. Колькасць слоў не павінна перавышаць вызначаную.

Усе палі формы запаўняюцца шрыфтам Times New Roman, памер шрыфта 12 пунктаў, раўненне па шырыні, міжрадкавы інтэрвал — 1, абзацны водступ 1 см, увесь тэкст выконваецца ў звычайным напісанні, выдзяленне асобных фрагментаў тэксту курсівам, паўтлустым шрыфтам і падкрэсліваннем дазваляецца толькі ў асобных выпадках.

Усе дакументы і дыскі з інфармацыяй павінны быць падшыты ў папку. Папка павінна быць падпісана на карашку, надпіс павінен уключаць назву элемента НКС і яго лакацыю. Усе дыскі, што дадаюцца, павінны быць падпісаны на футарале, у якім змяшчаюцца; назва павінна ўключаць найменне элемента НКС і яго лакацыю, а таксама інфармацыю пра змест дыска.

Пры запаўненні формы ў раздзелах і параздзелах кропка пасля апошняга сказа не ставіцца.

Пры наяўнасці ў тэксце формы элемента НКС цытат альбо парафраза, адсылак на крыніцу абавязкова даецца спасылка, якая афармляецца пасля прыведзенага матэрыялу (цытаты) у квадратных дужках. Пры наяўнасці ў тэксце спасылка на палявыя матэрыялы (інтэрв'ю, апытанне і інш.) дадаткова прыводзяцца даныя інфарманта; калі даныя былі прыведзены ў іншых пунктах (п.п. 2.4, 2.5 і інш.), пазначаецца толькі кароткая інфармацыя, якая ўключае прозвішча, імя, імя па бацьку; у іншым выпадку падаецца ўся даступная інфармацыя.

¹ Рэдакцыя 2013 г.

А. Шыфр у Дзяржаўным спісе гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь
(запаўняецца Інстытутам культуры Беларусі)

Дата ўключэння, № пратакола пасяджэння Беларускай рэспубліканскай навукова-
метадычнай рады па пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны
(запаўняецца Інстытутам культуры Беларусі)

Б. Шыфр у Інвентары НКС Запаўняецца Інстытутам культуры Беларусі.

В. Звесткі аб адказнасці адносна НКС:

Імя, імя па бацьку, прозвішча асобы, якая прадстаўляе элемент Указаць асобу, якая прадстаўляе элемент, — той, хто непасрэдна
запаўняў намінацыйную форму.

Пасада і месца працы Поўная назва пасады і афіцыйная назва ўстановы, дзе працуе
асоба, якая прадстаўляе элемент.

Адрас (працоўны) Адрас, дзе працуе асоба, якая прадстаўляе элемент, павінен
уключаць: назву вуліцы, № дома (корпуса) установы, паштовы
індэкс, населены пункт, сельсавет, раён (калі не раённы цэнтр),
вобласць (калі не абласны цэнтр).

Тэлефон / факс / мабільны Пазначыць кантакты з указаннем кодаў; асобна пазначыць
працоўны тэлефон і хатні / мабільны.

E-mail Пазначыць працоўны і асабісты электронны адрас асобы, якая
прадстаўляе элемент.

Куратар — арганізацыя Куратарам элемента НКС можа з'яўляцца толькі юрыдычная
асоба.

Назва Даць поўную юрыдычную назву арганізацыі, якая бярэ на сябе
абавязкі па куратарству над прадстаўленым элементам НКС.

Адрас Адрас павінен уключаць: назву вуліцы, № дома (корпуса) устано-
вы, паштовы індэкс, населены пункт, сельсавет, раён (калі не
раённы цэнтр), вобласць (калі не абласны цэнтр).

Тэлефон	Пазначыць з указаннем кодаў.
Эксперт	Змяшчаюцца дадзеныя аб асобе(ах), якая рыхтуе экспертнае заключэнне на элемент НКС.
Імя, імя па бацьку, прозвішча (без скарачэнняў)	
Пасада	Указаць поўную назву пасады з пазначэннем месца працы.
Адрас (працоўны)	Адрас павінен уключаць: назву вуліцы, № дома (корпуса) установы, паштовы індэкс, населены пункт, сельсавет, раён (калі не раённы цэнтр), вобласць (калі не абласны цэнтр).
Тэлефон / факс / мабільны	Пазначыць кантакты з указаннем кодаў; асобна пазначыць працоўны тэлефон і хатні / мабільны.
E-mail	Пазначыць працоўны і асабісты электронны адрас асобы, якая прадстаўляе элемент.

1. ВЫЯЎЛЕННЕ ЭЛЕМЕНТАЎ НКС

1.1. Назва элемента НКС

Назва элемента НКС павінна раскрываць яго сутнасць, падкрэсліваць нематэрыяльную форму ўвасаблення і змест элемента і змяшчаць апісанне яго лакалізацыі (назва вёскі, раёна, вобласці). Назва павінна быць карэктна сфармулявана.

Пры вызначэнні назвы элемента НКС варта выкарыстоўваць тэрміналогію, прыведзеную ў энцыклапедыях, слоўніках, выдадзеных выдавецтвам «Беларуская энцыклапедыя», перад усім энцыклапедыяй «Этнаграфія Беларусі», метадычных даведніках, распрацаваных Інстытутам мовазнаўства, этналогіі і фальклору Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Беларускім дзяржаўным інстытутам праблем культуры, Інстытутам культуры Беларусі і інш. Калі элемент НКС з'яўляецца складовай часткай іншага элемента ці комплексу элементаў НКС, назва павінна змяшчаць адсылку на гэта.

1.2. Другая назва элемента НКС

Назва, прынятая ў лакальнай супольнасці, мясцовы варыянт; фармулёўка магчыма праз выкарыстанне мясцовых дыялектаў, гаворак.

Указваецца лакальная назва элемента (адна альбо больш), характэрная для пэўнай мясцовасці. Яна адрозніваецца ад назвы элемента, прыведзенай у п. 1.1. Калі лакальная назва супадае з назвай, прыведзенай у п. 1.1., поле не запаўняецца.

1.3. Адпаведная(ыя) супольнасць(і), група(ы) альбо асоба(ы)

Пазначаецца агульная назва супольнасці — жыхары ўсяго населенага пункта (-аў), асобныя сацыяльныя групы, індывідуумы, асобы, якія не пражываюць у пазначаным населеным пункце, але прымаюць удзел у практыцы элемента, з'яўляюцца яго носьбітамі. Напрыклад, «жыхары в. Краснаселле Краснасельскага с/с Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці».

- 1.4. Арэал распаўсюджвання (сучаснае месца бытавання) элемента** Можна быць канкрэтны населены пункт ці некалькі населеных пунктаў, раён ці мясцовасць, дзе элемент захоўваецца ў жывым бытаванні сёння. Да дадзенага пункта ў дадатку павінна быць прыкладзена карта рэгіёна з пазначэннем лакалізацыі элемента (арэал або канкрэтны(я) населены(я) пункт(ы)).

Лакалізацыя павінна ўключаць: назву мясцовасці (калі ёсць), назву населенага пункта, сельсавет, раён (калі не раённы цэнтр), вобласць (калі не абласны цэнтр), паштовы індэкс. Пазначэнне сельсавета з'яўляецца абавязковым.

Пры вызначэнні населеных пунктаў, абавязкова карыстацца даведнікамі з серыі «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь»: Брэсцкая вобл. (2010), Віцебская вобл. (2009), Гомельская вобл. (2006), Гродзенская вобл. (2004), Магілёўская вобл. (2007), Мінская вобл. (2003).

- 1.5. Кароткае апісанне элемента НКС, каб яно ўтрымлівала асноўныя ідэнтыфікацыйныя характарыстыкі (максімальная колькасць слоў — 250)** Дадзенае поле павінна ўтрымліваць асноўныя ідэнтыфікацыйныя характарыстыкі элемента НКС:
- нематэрыяльная прырода элемента, выражаная ў кароткай і змястоўнай характарыстыцы-анатацыі яго сутнасці;
 - прызнанне і ўсведамленне лакальнай супольнасцю або асобнымі індывідуумами, сацыяльнымі групамі элемента ў якасці часткі іх культурнай спадчыны;
 - наяўнасць інстытута пераемнасці (перадачы) элемента.

2. ІДЭНТЫФІКАЦЫЯ І АПІСАННЕ ЭЛЕМЕНТА НКС

- 2.1. Катэгорыя элемента** Неабходна аднесці элемент да адной з катэгорый, якія прапануюцца ў спісе, з пункта гледжання яго актуальнага стану.

- 2.2. Якія з ведаў і навыкаў, характэрныя для элемента, могуць быць карыснымі і цікавымі сучасным спажыўцам? (не больш за 250 слоў)** Адлюстравіць практычнае «прымяненне» элемента ці ведаў аб ім, калі яно магчымае, з пункта гледжання спецыяліста.

- 2.3. Якія сацыяльныя і культурныя функцыі элемента з'яўляюцца актуальнымі сёння для супольнасцей (носьбітаў і спажыўцоў традыцый)? (максімальная колькасць слоў — 250)** Неабходна назваць функцыі і раскрыць іх змест у дачыненні да канкрэтнага элемента НКС праз апісанне ролі, якую выконвае элемент НКС у сучаснасці для носьбітаў традыцыі, а таксама для яе спажыўцоў.

Напрыклад: сакральная функцыя, функцыя рэсурсу этнакультурнага самасцвярджэння; ідэнтыфікацыйная функцыя, аснова культурнай разнастайнасці і ўстойлівага развіцця супольнасці; функцыя рэсурсу турыстычна-рэкрэацыйнага развіцця і інш.

Важна раскрыць значэнне элемента як помніка нематэрыяльнай культуры і зрабіць выснову аб яго навуковай, мастацкай, гістарычнай, мемарыяльнай каштоўнасці.

Інфармацыя аб функцыях элемента НКС можа быць выкладзена з пункта гледжання асобы, якая запаўняе намінацыйную форму на элемент НКС і атрымана ад носьбітаў праз інтэрв'ю. Патрабаванні да запісу аўдыяфайлаў (відэафайлаў) інтэрв'ю — у Дадатку да Інструкцыі.

2.4. Носьбіты, выканаўцы, удзельнікі, актыўна далучаныя да выканання (узнаўлення) элемента, уключаючы прозвішча, імя, імя па бацьку, узрост, пол, прафесію Пэралік асоб павінен пачынацца з даты, на якую прыводзяцца дадзеныя.

Дадзеныя павінны ўключаць падрабязную інфармацыю аб непасрэдных носьбітах элемента культурнай спадчыны, удзельнікаў яго ўвасаблення ў жыццё — імя, імя па бацьку, прозвішча (без скарачэнняў), год нараджэння, месца нараджэння (указаць мясцовы(ая) ці не, калі не, то адкуль родам), прафесія ці род заняткаў (напрыклад, пенсіянер), канфесія, матыў удзелу ў практыках, як пераняў(ла) элемент, ад каго.

У дадатку да гэтага поля могуць прыкладацца асабовыя ці дробнагрупавыя фотаздымкі ў натуральных умовах жыцця найбольш актыўных носьбітаў з персанальнымі дадзенымі, расшыфроўкамі іх інтэрв'ю (частак інтэрв'ю). Патрабаванні да запісу аўдыяфайлаў (відэафайлаў) інтэрв'ю — у Дадатку да Інструкцыі.

2.5. Іншыя члены супольнасці, менш уцягнутыя, але якія таксама ўносяць уклад у практыку элемента Пэралік асоб павінен пачынацца з даты, на якую прыводзяцца дадзеныя.

Неабходна назваць асоб, якія непасрэдна не ўдзельнічаюць у практыцы элемента, але пры гэтым спрыяюць яго бытаванню — рыхтуюць касцюмы, гатуюць ежу, падрыхтоўваюць спецыяльныя атрыбуты элемента, захоўваюць у памяці ці перадаюць інфармацыю аб ім, з'яўляюцца старэйшымі пакаленнямі

носьбітаў, інфармантамі. Указаць імя, імя па бацьку, прозвішча (без скарачэнняў), год нараджэння, месца нараджэння (указаць мясцовы(ая) ці не, калі не, то адкуль родам), прафесія ці род заняткаў (напрыклад, пенсіянер), як пераняў(ла) элемент, ад каго. Можна прыкласці фотаздымкі ў Дадатак. Патрабаванні да фотаздымкаў — у Дадатку да Інструкцыі.

2.6. Арганізацыі (няўрадавыя, грамадскія, дзяржаўныя), якія спрыяюць практыцы перадачы элемента Неабходна пералічыць арганізацыі — дзяржаўныя інстытуцыі і ўстановы, няўрадавыя і грамадскія арганізацыі, — прадстаўнікі якіх бяруць удзел у практыцы элемента, ствараюць умовы для яго перадачы, праводзяць вывучэнне і папулярызацыю элемента НКС.

2.7. Кароткая гісторыя элемента, паходжанне (максімальная колькасць слоў — 500) Ахарактарызаваць гістарычныя карані элемента, калі з'явіўся, калі, кім і дзе ўпершыню былі зафіксаваны звесткі аб ім, назваць этнографы (гісторыкаў) і іх даследаванні аб элеменце. Указваюцца гістарычныя назвы, калі не адпавядаюць сучаснай. Даць звесткі, атрыманыя вусным шляхам ад носьбітаў. Дадзеныя могуць быць атрыманы з пісьмовых крыніц, з апытання носьбітаў. Патрабаванні да запісу медыяфайлаў інтэрв'ю — у Дадатку да Інструкцыі.

Пры ўзнікненні пытанняў пры вызначэнні часавых рамак існавання элемента, пасля даты ставіцца пыталынік у дужках (?). Калі перыяд прыблізны, то адзначаецца найбольш ранняя і найбольш позняя даты з пыталынікам у дужках пасля кожнай даты. Калі выкарыстоўваецца не грыгарыянскі, а іншы каляндар (юліянскі, хіджры і інш.), яго назва даецца ў дужках пасля даты. Калі элемент распаўсюджаны ў некалькіх населеных пунктах, указваецца арыгінальная назва мясцовасці, населенага пункта, дзе праводзіліся экспедыцыя або работа па збору матэрыялаў, у час якіх элемент быў упершыню зафіксаваны. Рэгіянальныя назвы могуць быць адміністрацыйнымі, геаграфічнымі або гістарычнымі. Таксама пазначаецца, быў элемент выяўлены падчас мэтанакіраванай прафесійнай дзейнасці альбо ў выніку паступлення выпадковай інфармацыі і інш., а таксама дата першага выяўлення і фіксацыі элемента.

Калі элемент быў выяўлены падчас экспедыцыі, указваюцца даты правядзення экспедыцыі, поўная назва ўстановы, якая праводзіла экспедыцыю, кіраўнік экспедыцыі і інш.

2.8. Поўнае апісанне элемента ў сучасны перыяд (што? хто? дзе? як? калі? як адбываецца?) (максімальная колькасць слоў — 2000)

Поўнае апісанне павінна адлюстроўваць актуальны стан элемента, яго сутнасць (апісанне этапаў, калі такія магчыма вылучыць) як нематэрыяльнай формы культуры і ўсебакова раскрыць яго змест. Метадалагічнай падставай запаўнення дадзенага поля з'яўляецца назіранне — працэс вывучэння элемента культуры, падчас якога назіральнік вывучае і фіксуе «працэс» НКС у нікім не кантралюемых і не кіруемых звонку натуральных умовах. У поўным апісанні павінна быць акцэнтавана ўвага на формы жывога бытавання элемента НКС. Поўнае апісанне павінна змяшчаць інфармацыю, якая дае разгорнуты адказ на наступныя пытанні адносна элемента НКС:

- Указваецца, ці перарывалася практыка элемента, ці з'яўляецца адноўленай (у якой ступені).
- Хто з'яўляецца носьбітамі / удзельнікам(мі)?
- Дзе практыкуецца элемент (прасторава-тэрытарыяльная прывязка)?
- Калі практыкуецца элемент (часавая прымеркаванасць)?
- Што адбываецца ў час практыкі элемента?
- Які парадак дзеянняў (структура) элемента?
- Іншае.

Дадзены пункт апісання элемента павінен уключаць у сябе змест, заўвагі і розныя іншыя звесткі:

- ускосныя дадзеныя пра носьбітаў, калі яны не былі дэталёва раскрыты ў п. 2.4: нацыянальнасць, гады жыцця, мова, узрост (дзіцячы, падлеткавы, юнацкі, сталы, стары) на момант удзелу ў практыках, якія тычацца элемента, і на момант фіксацыі элемента; сямейны стан (халасты, жанаты / замужам, удавец); сацыяльны статус (селянін, гарадскі жыхар, рамеснік, рабочы, гандляр, чыноўнік, духоўная асоба і інш.), ганаровыя званні, членства ў творчых саюзах, калектывах і інш.;

— падзеі асабістага, сямейнага, грамадскага ці гістарычнага характару, звязаныя з элементам (можна прывесці яго кароткія біяграфічныя дадзеныя).

Таксама ў гэтым полі можа ўказвацца гістарычная лакацыя: краіна, вобласць, раён, горад, вёска, губерня, гміна, ваяводства і інш.

Указваецца інфармацыя аб даволі буйных гістарычна дакладных падзеях, з якімі элемент звязаны фактам свайго з'яўлення, бытавання, выкарыстання — агульнапрынятая гістарычная назва падзеі, з указаннем геаграфіі (краіна, вобласць, горад і інш.) ці даты.

2.9. Стан бытавання элемента ў сучасны перыяд (жыццяздольнасць) (выбраць адно): З шэрагу прапанаваных варыянтаў сучаснага стану бытавання элемента неабходна выбраць адзін, які аб'ектыўна адлюстроўвае рэчаіснасць.

2.10. Апісанне залежнасці элемента ад традыцыйнага культурнага ландшафту, у якім ён існуе (максімальная колькасць слоў — 500) Кожны элемент НКС існуе ў спецыфічных умовах — натуральных, якія стварыла прырода, і культурных, створаных чалавекам, таму відавочным становіцца набыццё ландшафтам натуральна-прыроднага і культурнага зместу; абапіраючыся на гэта, можна меркаваць аб існаванні элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў «культурным ландшафце». Паміж элементам НКС і ландшафтам існуюць раўнапраўныя суб'ект-суб'ектныя адносіны: НКС сваім знаходжаннем у прасторава-тэрытарыяльным локусе ўплывае на яго існаванне і развіццё; фарміруе ўнікальны геаграфічны локус і наадварот, культурны ландшафт уздзейнічае на НКС, што выяўляецца ў залежнасці бытавання НКС ад культурнага ландшафту і неабходнасць комплекснага, інтэграцыйнага падыходу да яго аховы. Такім чынам, у гэтым раздзеле павінна быць дадзена характарыстыка ўзаемасувязі элемента НКС і яго атачэння, якім чынам змена гэтага атачэння можа паўплываць (ужо ўплывае) на змену элемента.

Да гэтага раздзелу ў Дадатку да намінацыйнай формы элемента НКС могуць быць прыкладзены непастановачныя фотаздымкі з выявамі культурнага ландшафту і носьбітаў спадчыны ў ім. Патрабаванні да фотаздымкаў — у дадатку да Інструкцыі.

Таксама ў гэтым раздзеле пазначаецца, да якой групы гістарычна належаць практыкі элемента НКС: сацыяльная, сацыяльна-прафесійная, этнічная група насельніцтва і інш. Яна можа адрознівацца ад групы, у якой элемент практыкуецца на момант фіксацыі.

Дадаткова пазначаецца, у якім сацыяльным асяродку практыкуецца элемент на дадзены момант: гарадскі, месчачковы, вясковы, ці быў элемент перанесены з аднаго асяродку ў іншы.

- 2.11. Мова альбо дыялекты, якія выкарыстоўваюцца** Неабходна пазначыць групы гаворак ці інш. Пры неабходнасці можна скласці тэрміналагічны слоўнік.
Пры выкарыстанні нелітаратурнай беларускай мовы пазначаецца прыналежнасць да тыпу беларускай дыялектнай мовы (асноўны ці заходнепалескі тып), групы і падгрупы гаворак. Напр., гаворка слуцка-мазырскага тыпу паўднёва-заходняга дыялекту асноўнага тыпу, гаворка паўночназагародскага тыпу заходнепалескага тыпу (гл. лінгвістычны атлас беларускай мовы).
Пры практыкаванні паджынаў («трасянікі») пазначаецца лінгвістычная інтэрферэнцыя (накладанне): беларуска-руская, беларуска-польская, беларуска-ўкраінская і інш.
- 2.12. Матэрыяльныя аб'екты, звязаныя з практыкай элемента (касцюм, інструменты, рытуальныя аб'екты, ежа, інш.)** Назваць і па-магчымасці апісаць матэрыяльныя аб'екты, якія выкарыстоўваюцца пры практыцы элемента — інструменты і механізмы, атрыбуты, касцюм, рытуальныя аб'екты, ежа і інш. Калі дадзеныя матэрыяльныя артэфакты маюць спецыфічныя лакальныя назвы — неабходна іх указаць.
- 2.13. Іншыя нематэрыяльныя элементы (калі такія ёсць), звязаныя з практыкай элемента** Назваць і даць апісанне дадатковых нематэрыяльных элементаў, якія ў сукупнасці ствараюць цэльны вобраз элемента НКС і суправаджаюць яго бытаванне — спевы, малітвы, танцы, гульні, тэхналогіі стварэння, рэцэптуры прыгатавання і інш.
- 2.14. Мадэлі перадачы элемента ў супольнасці (у сям'і, ад пакалення да пакалення, праз школу, інш.)** Указаць і апісаць усе наяўныя(ую) мадэлі (мадэль) перадачы элемента НКС. Напрыклад: дыяхронная (традыцыйная) мадэль перадачы ад пакалення да пакалення (ад старэйшых да малодшых) унутры супольнасці, сям'і актуальная, калі асоба жыве ў лакальнай культуры з дзяцінства і ад нараджэння ўспрымае ўсе формы дадзенай культуры і ўдзельнічае ў іх натуральным сацыяльным існаванні. Сінхронная мадэль прадугледжвае ў тым ліку з'яўленне ў працэсе трансляцыі элемента НКС пасярэдніка-інстытуцыю ці асоб, якія мэтанакіравана займаюцца вывучэннем і стварэннем умоў для перадачы НКС. Такімі пасярэднікамі могуць быць інстытуцыі фармальнай (школа, каледж, дзіцячы садок, ВНУ) і нефармальнай адукацыі і выхавання, СМІ і інш.
- 2.15. Пагрозы (калі такія ёсць) для існавання і перадачы элемента** Апісаць пры наяўнасці небяспекі жыццядзейнасці элемента НКС, якія могуць прывесці да незваротных наступстваў.

3. МЕРЫ, ЯКІЯ ПРЫМАЮЦА ДА ЗАХАВАННЯ ЭЛЕМЕНТА НКС

Неабходна аб'ектыўна ацаніць наяўную сітуацыю па падтрымцы элемента НКС і пазначыць адну або некалькі пазіцый з шэрага, які прапануецца або ўказаць свой варыянт.

4. МЕРЫ, ЯКІЯ ПРАПАНОУЮЦА ДЛЯ ЗАХАВАННЯ ЭЛЕМЕНТА НКС

- 4.1. Якія меры прапануюцца для найлепшага захавання жыццядзейнасці элемента, каб ён не знік у будучым? (максімальная колькасць слоў — 750)** Прапанаваць праграму па захаванню элемента, якая мяркуецца да выканання на бліжэйшую перспектыву з указаннем канкрэтных тэрмінаў і адказных.

-
- 4.2. Якія меры будзе забяспечваць мясцовая адміністрацыя для захавання элемента пасля ўнясення яго ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей?**
(максімальная колькасць слоў — 500)
- Адлюстроўваецца ўдзел мясцовых органаў кіравання ў рэалізацыі вышэйадзначанай праграмы па захаванню элемента (п. 4.1).
-
- 4.3. Якім чынам носьбіты будучы ўдзельнічаць у захаванні элемента?**
(максімальная колькасць слоў — 500)
- Для запаўнення дадзенага поля неабходна праінтэрв'юіраваць носьбітаў элемента НКС з мэтай выяўлення спосабаў падтрымкі элемента з іх боку.
-
- 4.4. Як носьбіты ацэньваюць той факт, што элемент будзе ўзяты пад ахову дзяржавы? Ці лічаць яны яго каштоўнасцю?**
(максімальная колькасць слоў — 500 слоў)
- Для запаўнення дадзенага поля неабходна праінтэрв'юіраваць носьбітаў элемента НКС з мэтай выяўлення іх ацэнкі прыняцця элемента НКС пад ахову дзяржавы і вызначэння ступені каштоўнасці элемента для супольнасці. Інтэрв'ю неабходна праводзіць, загадзя падрыхтаваўшы пытанні. Патрабаванні да запісу аўдыяфайлаў — у Дадатку да Інструкцыі.
-
- 5. КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ**
(не больш за 5)
- Ключавыя словы — асноўныя тэрміны, якія адлюстроўваюць сутнасць элемента.
-
- 6. МАНІТОРЫНГ ЭЛЕМЕНТА НКС**
- Усе раздзелы дадзенага поля запаўняюцца Інстытутам культуры Беларусі па выніках маніторынгу.
-
- 7. ДАКУМЕНТЫ, ЗВЯЗАНЫЯ З ЭЛЕМЕНТАМ НКС**
- У дадзеным раздзеле змешчаны пералік дакументаў, якія складаюць пакет, што прадстаўляецца на разгляд Беларускай рэспубліканскай навукова-метадычнай рады па пытаннях гісторыка-культурнай спадчыны. Насупраць кожнага віда дакумента ў правым слупку неабходна паставіць адзнаку аб наяўнасці дакумента ў пакеце.
-
- 8. ІНШЫЯ ДАКУМЕНТЫ, звязаныя з элементам НКС, але не пазначаныя ў пераліку**
- Указаць іншыя дакументы, звязаныя з элементам НКС, але не пазначаныя ў пераліку
-
- 9. ФОТАФІКСАЦЫЯ**
(10—15 фотаздымкаў з добрай якасці на CD; фотаздымкі, друк (10—15 шт.))
- Даць назвы фатаграфій элемента НКС, якія прыкладаюцца, згодна з Дадаткам да Інструкцыі.
Указаць наяўнасць раздрукаваных фотаздымкаў.
-
- 10. ВІДЭАФІКСАЦЫЯ**
(відэафільм не менш за 10—15 хвілін)
- Пазначыць наяўнасць відэафільма(аў) аб элеменце НКС, які(я) прыкладаецца(юцца), з указаннем назвы відэафайла(аў) згодна з Дадаткам да Інструкцыі.
-
- 11. АЎДЫЯФІКСАЦЫЯ**
- Пазначыць наяўнасць аўдыязапісаў элемента; запісаў інтэрв'ю носьбітаў (розных пакаленняў), у якіх выяўляецца іх жаданне ў захаванні і развіцці элемента (можа быць часткай фільма), з указаннем назвы аўдыяфайла(аў) згодна з Дадаткам да Інструкцыі.
-

Структурная схема
(парадак размяшчэння дакументаў у пакеце)

Асноўная частка (не падпісваецца):

1. Тытульны ліст. Абавязкова павінна быць пазначана інстытуцыя (інстытуцыі), якая падрыхтавала дакументы (у шапцы), назва элемента НКС (па цэнтры старонкі), год падачы матэрыялаў (унізе старонкі).
2. Афіцыйны ліст ад мясцовай улады, у якім пазначаюцца адносіны да ўключэння элемента ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь і абавязкі па захаванню элемента.
3. Пацверджанне згоды супольнасці на ўключэнне элемента ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь.
4. Экспертнае заключэнне.
5. Запоўненая намінацыйная форма на элемент НКС.
6. Ліст аб перадачы аўтарскіх правоў на фотаздымкі і відэаматэрыялы.
7. Раздрукаваныя фотаздымкі элемента НКС.

Дадатак
(першы ліст — папера з подпісам «Дадатак»):

1. Карта рэгіёна з пазначэннем арэала распаўсюджвання элемента.
2. Расшыфроўка запісаў інтэрв'ю носьбітаў (розных пакаленняў), у якіх выяўляецца іх жаданне ў захаванні і развіцці элемента (можа быць часткай фільма).
3. Нотныя расшыфроўкі (калі патрэбныя).
4. Тэкставыя матэрыялы, звязаныя з практыкай элемента НКС (песні, казкі, малітвы і інш.) (калі патрэбныя).
5. Ксеракопіі (арыгіналы) публікацый, выданняў, прысвечаных элементу НКС.
6. Асобны спіс публікацый, якія дадаюцца.
7. Спіс публікацый, якія былі выкарыстаны для падрыхтоўкі пакета дакументацыі (калі такія былі).
8. Іншае.
9. Электронная версія файла прапаноў (на CD / DVD).

Уключае:

- электронную версію запоўненай намінацыйнай формы на элемент НКС на дыску(ах);
- электронную версію ўсіх дакументаў:
Афіцыйны ліст ад мясцовай улады, у якім пазначаюцца адносіны да ўключэння элемента ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей і абавязкі па захаванню элемента.
Пацвярджэнне згоды супольнасці на ўключэнне элемента ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь.
Экспертнае заключэнне.
Ліст аб перадачы аўтарскіх правоў на фотаздымкі і відэа.
Запісы інтэрв'ю носьбітаў (розных пакаленняў), у якіх выяўляецца іх жаданне ў захаванні і развіцці элемента (можа быць часткай фільма).
Карта рэгіёна з пазначэннем арэала распаўсюджвання элемента; публікацыі, выданні.
Тэксты песень і расшыфроўка нот (калі трэба);
- фотаматэрыялы на дыску(ах) (папрабаванні — у Дадатку да Інструкцыі);
- відэаматэрыялы на дыску(ах) (папрабаванні — у Дадатку да Інструкцыі);
- аўдыяматэрыялы на дыску(ах) (папрабаванні — у Дадатку да Інструкцыі).

**Тэхнічныя патрабаванні
да медыяфайлаў у базе даных Нацыянальнага інвентару НКС Беларусі**

Фатаграфіі

— Назва файла выглядае наступным чынам:

Год/Дата_Фіксацыі_ў_Фармаце_ГГГГ-ММ-ДД—Назва_Элемента_(Кароткая)—Назва_Складовай_Часткі_Элемента_(Калі_Ёсць)—Лакацыя/Дакладнае_Месца_Фіксацыі—№_у_Серыі_(калі_асобныя_фатаграфіі_з_аналагічнымі_назвамі_файла,_які_ілюструе_асобны_элемент_альбо_яго_складовыя_часткі,_складаюць_серыю).jpg.

Напр.:

2012-12-07—Валянне_валёнак—Прамыванне_воўны—в_Запаласе—Міёрскі_р-н—03.jpg

- Фотаздымкі робяцца з высокім пашырэннем (300 dpi), мусяць быць захаваны ў пашырэнні jpg, колькасць фотаздымкаў — не менш за 10—15.
- Фотаздымкі павінны рэпрэзентаваць усе асноўныя этапы / складнікі элемента.
- Раздрукаваныя фотаздымкі павінны быць каляровымі. Фотаздымкі могуць быць надрукаваныя на фотапаперы альбо на звычайнай паперы пры выкарыстоўванні каляровага лазернага друку.
- Кожны асобны фотаздымак друкуецца на асобным аркушы, без рамак і інш. «мастацкага» аздаблення. Фотаздымак павінна суправаджаць легенда (подпіс), якая ўключае інфармацыю пра элемент, дату і дакладнае месца фіксацыі.

Аўдыязапісы

— Назва файла выглядае наступным чынам:

Год/Дата_Фіксацыі_ў_Фармаце_ГГГГ-ММ-ДД—Назва_Элемента_(Кароткая)—Назва_Складовай_Часткі_Элемента_(Калі_Ёсць)—Лакацыя/Дакладнае_Месца_Фіксацыі—№_у_Серыі_(калі_асобныя_фатаграфіі_з_аналагічнымі_назвамі_файла,_які_ілюструе_асобны_элемент_альбо_яго_складовыя_часткі,_складаюць_серыю)

- Аўдыязапісы элемента ўключаюць адзін альбо некалькі аўдыяфайлаў, у тым ліку запісы інтэрв'ю носьбітаў (розных пакаленняў), у якіх выяўляецца іх жаданне ў захаванні і развіцці элемента (можа быць часткай фільма), а таксама іншы аўдыяльны матэрыял, які можа раскрываць альбо дапаўняць элемент НКС.

Відэазапісы

— Назва файла выглядае наступным чынам:

Год/Дата_Фіксацыі_ў_Фармаце_ГГГГ-ММ-ДД—Назва_Элемента_(Кароткая)—Назва_Складовай_Часткі_Элемента_(Калі_Ёсць)—Лакацыя/Дакладнае_Месца_Фіксацыі—№_у_Серыі_(калі_асобныя_фатаграфіі_з_аналагічнымі_назвамі_файла,_які_ілюструе_асобны_элемент_альбо_яго_складовыя_часткі,_складаюць_серыю).avi.

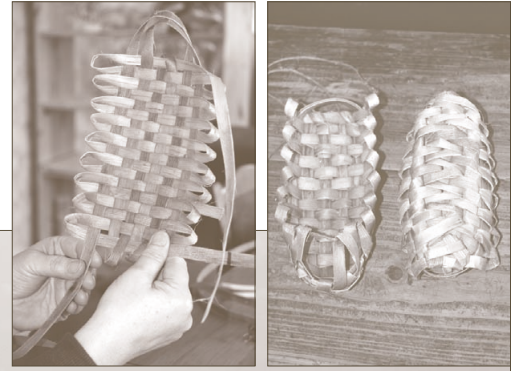
- Асноўны відэафільм павінен насіць дакументальны характар, не павінен мець знешнія каментары (толькі словы носьбітаў, якія ўдзельнічаюць у здымках фільма). Калі інтэрв'ю носьбітаў знята ў фільме, то асобна яго можна не дадаваць.

-
- Дадаткова могуць быць далучаны файлы з відэаматэрыяламі, якія ўключаюць фільмы, тэлеперадачы і інш., якіяносяць папулярызаваны, навукова-папулярны і інш. характар.
 - Візуальны матэрыял можа змяшчаць як рыскрыццё ўсяго элемента, гэтак і асобных яго складнікаў.
 - Файлы з візуальным матэрыялам могуць быць захаваны ў пашырэнні mp4, avi і інш., але не DVD.
-

Дакументы

- Назва файла павінна адлюстроўваць змест дакумента і назву элемента НКС.
 - Электронныя версіі дакументаў, якія прымацоўваюцца ў базе даных да Пашпарта элемента НКС, павінны быць захаваны ў пашырэнні pdf, кожны асобны дакумент мусіць быць захаваны адным файлам.
-

ЭЛЕКТРОННАЯ ВЕРСИЯ поўнага пакета дакументацыі па элеменце павінна быць прадстаўлена на CD/DVD. Дыскі ўкладваюцца ў футаралы альбо асобныя файлы, якія падпісваюцца (на саміх дысках надпісы не робяцца!) і прымацоўваюцца ў папцы з поўным пакетам дакументаў згодна са структурнай схемай пакета дакументаў. Подпіс мае ўключаць інфармацыю пра аўтара матэрыялаў, дату, калі зафіксаваны матэрыялы, элемент, які фіксуецца на дыску і інш., суправаджальная інфармацыя пра элемент.

3 Ідэнтыфікацыя асобных катэгорый

нематэрыяльнай
культурнай
спадчыны
Беларусі

Identification
of Certain Categories
of the Intangible
Cultural Heritage
of Belarus

Каляндарныя святы, звычаі і абрады

Calendar Feasts, Customs and Ceremonies

СВЯТЫ І АБРАДЫ традыцыйна належаць да сферы духоўнай культуры, адна з галоўных адзнак якой ёсць адсутнасць яе матэрыялізаваных вынікаў. Абрады, рытуалы існуюць толькі ў момант іх непасрэднага выканання, а ў перыяды паміж актамі выканання яны застаюцца ў свядомасці выканаўцаў. На аснове перадачы ад пакалення да пакалення традыцыйных светапоглядных уяўленняў, ведаў, уменняў і навыкаў не толькі замацоўваецца ўвесь досвед практычнай дзейнасці чалавечай супольнасці, але і фарміруюцца асноўныя этнічныя ідэалы, маральныя прынцыпы і паўсядзённыя ўстаноўкі, рэгулююцца нормы сацыяльных адносін (сямейных, супольных, працоўных, міжпакаленных, полаўзроставых), парадкуюцца сувязі чалавека з навакольным светам.

Каляндарныя святы звычайна дзеляцца на цыклы, кожны з якіх адпавядае пэўнай пары года або сезонна-вытворчай дзейнасці. Прынятая намі класіфікацыя зроблена паводле пор года і ўключае зімовыя, веснавыя, летнія, восеньскія святы і святы першазім'я. У сувязі з тым, што народныя каляндары былі цесна звязаны з хрысціянскім календаром, у сучасны перыяд на Беларусі большасць традыцыйных свят прымеркавана да царкоўна-хрысціянскага календара. Беларусы ў большасці належаць да двух асноўных напрамкаў хрысціянскай канфесіі: праваслаўя і каталіцызму. Народны каляндар праваслаўных і католікаў адрозніваецца сістэмамі вымярэння часу: юліянскай і грыгарыянскай (розніца на сённяшні дзень у 13 сутак), складам царкоўных свят, некаторымі разыходжаннямі на ўзроўні цэлых рытуальных комплексаў і асобных элементаў канкрэтнага абраду.

Каляндарная абраднасць беларусаў вызначаецца асаблівым багаццем і разнастайнасцю. Можна пэўна сцвярджаць, што гэта самы распрацаваны і жыццяздольны комплекс духоўнай культуры этнасу. Аднак і каляндарна-абрадавыя святы і звычаі сёння функцыянуюць адпаведна сацыякультурнай сітуацыі ў цэлым. Гэта абумоўлена такімі фундаментальнымі асаблівасцямі сучаснага этапу існавання класічнага сялянскага фальклору як рэзкае звужэнне яго сферы, змена і трансфармацыя спосабаў і форм выяўлення і частковае ці поўнае спыненне жывога існавання шэрага жанраў.

Асноўныя святы народнага календара

Народная назва свята	Назва свята і дата правядзення па праваслаўнаму календару	Назва свята і дата правядзення па каталіцкаму календару
Каляды, Коледы(-а), Калядніца — святочны перыяд ад Ражджаства да Вадохрышчаў (Крашчэньня, Храшчэньня, Трох Каралёў)	Ад Ражджаства Госпада Бога і Спасіцеля нашага Ісуса Хрыста — 07.01 да Святога Богаяўлення; Хрышчэння Госпада Бога і Спасіцеля нашага Ісуса Хрыста — 19.01	Ад Нараджэння Пана — 25.12. да нядзелі Хросту Пана (пасля ўрачыстасці Аб'яўленне Пана — 06.01)
Грамніцы, Грабніцы, Стрэчаньне, Устрэчаньне, Громныцы, Встрэцанне	Стрэчанне Госпада нашага Ісуса Хрыста — 15.02	Ахвяраванне Пана — 02.02
Святая Агата	Дзень святой Агаф'і — 18.02	Дзень святой Агаты — 05.02
Масьленіца, Масленая / Запусная нядзеля, Запусты, Масленка, Маслэныца, Масленіца, Маслены тыждэнь, Валоссе	Сырны (масленічны) тыдзень — апошні тыдзень перад Вялікім постама, за 7 тыдняў да Пасхі	Няма
Загавіны, Запускі, Запусты — апошні дзень Масьленіцы: нядзеля ў праваслаўных, аўторак — у католікаў	Нядзеля сырапусная. Успамін аб Адамавым выгнанні. Даравальная нядзеля. Загавіны на Вялікі пост	Няма
Белы панядзелак, Папя(-е)лец, Полоскозуб, Зубополоскіны	Пачатак Вялікага посту	Папальцовая серада — пачатак Вялікага посту
Казімер	Няма	Дзень святога Казіміра — 19.03
Юзаф	Няма	Дзень святога Юзафа — 19.03
Яўдокі, Аўдакеі, Евдокия	Дзень Прэпадобнай мучаніцы Еўдакіі — 14.03	Няма
Саракі, Сорокасвятыя Сорокы (-і), Сорокухі	Дзень святых сарака вялікапакутнікаў Севасцейскіх — 22.03	Няма
Серадапосце, Хрэсцы, Сэрэдапосце, Серадахрэсце, Срэдахрэсна сэрэда	Серада — сярэдзіна Вялікага посту	Няма
Благавешчанне, Благовішчэнне, Звеставанне, Звестованне	Благавешчанне Прасвятой Багародзіцы — 07.04	Звеставанне Пана — 25.03
Вербніца, Вербная нядзеля, Вэрбныца, Вэрбное	Уваход Гасподні ў Іерусалім — рухомае свята за тыдзень да Пасхі	Пальмавая нядзеля — рухомае свята за тыдзень да Вялікадня
Страсны тыдзень, Посны тыждэнь	Тыдзень Пакут Гасподніх — апошні тыдзень Вялікага посту	Вялікі тыдзень — апошні тыдзень Вялікага посту

Народная назва свята	Назва свята і дата правядзення па праваслаўнаму календару	Назва свята і дата правядзення па каталіцкаму календару
Белы панядзелак	Першы дзень Велікоднага тыдня	Панядзелак Вялікага тыдня
Чысты чацьвер (чэцьвер), Страсць	Вялікі Чацьвер. Успамін Тайнай Вячэры	Чацьвер Вялікага тыдня
Вяліканьне, Вялікдзень, Вялічка, Веліканус, Вельканоц, Вэлыкканне, Вэлікдэнь, Паска, Красная нядзеля	Светлае Хрыстова Уваскрасенне. Пасха ¹ . Вялікдзень — рухомае свята, у перыяд ад 4 красавіка да 8 мая	3 мёртвых паўстанне Пана Езуса. Вялікдзень — рухомае свята, у перыяд ад 22 сакавіка па 25 красавіка
Велікодны тыдзень, Сьвятая нядзеля	Светлы тыдзень — першы тыдзень пасля Пасхі	Велікодны перыяд
Градавая серада	Серада Светлага тыдня	Няма
Мяртвых Вяліканьне, мяртвых дзень Вяліканья, мяртвы Вялікдзень, Навскі (Наўскы) чэтвор, Навскі (Намскі) Вэлікдэнь, Наўскае Велікодне, Паска умершых, Помэнальніца, Шопшык, Сухі чацьвер	Чацьвер Светлага тыдня	Няма
Праводная нядзеля	Антыпасха. Нядзеля 2-я пасля Пасхі, апостала Фамы	Няма
Праводны панядзелак	Панядзелак тыдня 2-га пасля Пасхі. Памінанне спачылых воінаў	Няма
Радуніца, мёртвых Вялікдзень	Аўторак 2-га тыдня пасля Пасхі	Няма
Юрай, Юр'е(-я), Юрья, Яр'е	Дзень святога вялікапакутніка Георгія Пераможцы — 6.05	Няма
Мікола, Мыкола вісновы	Перанясенне мошчаў свяціцеля і цудатворцы Мікалая з Мір Лікійскіх у Бары — 22.05	Няма
Ушэсьце, Шоснік, Узнэсэнне, Знэсэнне	Узнясенне Гасподняе, саракавы дзень пасля Пасхі	Унебаўшэсце Пана Езуса, саракавы дзень пасля Вялікадня
Сёмуха, Троі(й)ца, Тры(-ы)йца, Трэйца, Зялёныя Сьвёнткі	Дзень Святой Троіцы. Пяцідзятніца — пяцідзятны дзень пасля Пасхі	Спасланне Духа Святога — пяцідзятны дзень пасля Вялікадня
Траешны тыдзень, Траецкая / Сьвятая / Русальная нядзеля, Русальны тэждзень, Русальніца	Тыдзень 1-шы пасля Пяцідзятніцы (усяядны)	Няма

¹ Пасха — часавы арыенцір для непрыверкаваных рухомых свят, кожнае з якіх знаходзіцца на пэўнай часавай адлегласці ад Пасхі (перад ёй ці пасля яе). Штогод яны сінхронна перамяшчаюцца ў адпаведнасці ад даты правядзення Пасхі.

Народная назва свята	Назва свята і дата правядзення па праваслаўнаму календару	Назва свята і дата правядзення па каталіцкаму календару
Градавая (гранавая) серада	Няма	Няма
Дзев'ятнік, Божэ Цяло	Няма	Урачыстасць найсвяцейшага Цела і Крыві Хрыста — чацвер на дзевятым тыдні пасля Вялікадня
Дзесятуха	Няма	Няма
Купала, Купало, Іван Купала, Іван Купальны, Купайло, Ян, Янава ноч, Купалаў дзень, Купаллѣ, Іван-вядзьмар	Ноч з 06.07 на 07.07	Ноч з 23.06 на 24.06
Іван, Ян	Нараджэнне слаўнага Прарока, Прадцечы і Хрысціцеля Гасподняга Іаана — 07.07	Нараджэнне святога Яна Хрысціцеля — 24.06
Пятрок, Пятро	Слаўных і ўсяхваальных першавярхоўных апосталаў Пятра і Паўла — 12.07	Святых Апосталаў Пятра і Паўла — 29.06
Зажынкi — не мае дакладнай даты, прыкладна ў сярэдзіне ліпеня / пачатку жніўня	Няма	Няма
Іл(-ь)ля, Ілья, Лья	Прарока Іліі — 02.08	Святога Іллі — 20.07
Барыс	Вялікамучанікаў князёў Барыса і Глеба — 06.08	Няма
Дажынкi — не мае дакладнай даты, прыкладна ў сярэдзіне / канцы жніўня	Няма	Няма
Макавей, Моковіі, Спас мядовы, Первы Святок	Вынясенне пачэсных дрэў Жыватворнага Крыжа Гасподняга — 14.08	Няма
Другі Спас, Яблычны Спас, Іспас	Праабражэнне Госпада Бога і Спасіцеля нашага Ісуса Хрыста — 19.08	Перамяненне Пана — 06.08
Успенне, Сплэнне, Первая / Другая Прачыста (-я), Першы / Другі Святок, Зельна, Бальшая / Малая Прачыстая, Спажа	Успенне Прасвятой Уладычыцы нашай Багародзіцы і Вечнадзевы Марыі — 28.08	Унебаўзяцце Найсвяцейшай Панны Марыі — 15.08
Галавасек, Головосік, Іван Галавасек, Галаварэз, Ян, Шасціян	Усекнавенне галавы Прарока, Прадцечы і Хрысціцеля Гасподняга Іаана — 11.09	Ян — 29.08
Цуда(-ы), Чуда(-о)	Цуда Архістраціга Міхаіла ў Хонех (Калосах) — 19.09	Няма
Багач, Багатнік, Багатуха, Первая / Другая Прачыста(-я), Бальшая / Малая Прачыстая, Першы / Другі С(-ьв)яток, Спажа	Нараджэнне Прасвятой Уладычыцы нашай Багародзіцы і Вечнадзевы Марыі — 21.09	Нараджэнне Найсвяцейшай Панны Марыі — 08.09

Народная назва свята	Назва свята і дата правядзення па праваслаўнаму календару	Назва свята і дата правядзення па каталіцкаму календару
Узвьіжаньне, Дзвьіжаньне, Звьіжаньне, Зьдзвьіжаньне, Чэсны / Чэсны Хрэст, Чэснэйко, Свята Крыжа	Уздзвьіжанне Пачэснага і Жыватворнага Крыжа Гасподняга — 27.09	Узвышэнне Святога Крыжа — 14.09
Богослаў, Бугуслаў	Апостала і евангеліста Іаана Багаслова — 9.10	Няма
Пакровы, Пакрова — 14.10	Пакроў Прасвятой Уладычыцы нашай Багародзіцы і Вечнадзеvy Марыі — 14.10	Няма
Дзя(-е)ды, Дэды, Дзядэ, Усе Святыя	Дзмітраўская памінальная субота (апошняя субота перад днём велікамучаніка Дзмітрыя Салунскага — 8.11)	Успамін усіх памерлых вернікаў (Задушны дзень) — 02.11
Зміцер, Дмытра	Велікамучаніка Дзмітрыя Салунскага — 8.11	Дзмітрыя — 26.10
Пеценка, Пьяценка, Петэнка	Мучаніцы Параскевы Пятніцы — 10.11	Няма
Міхаіла, Страхалуп — 21.11	Сабор Архістраціга Міхаіла і іншых Нябесных Сіл бесцалесных — 21.11	Няма
Піліпаўка, Пылыпав піст	Пост перад Ражджаством Хрыстовым — з 28.11 па 06.01	Адвэнт — пост перад Нараджэннем Пана ² (25.12); пачынаецца ў нядзелю паміж 27.11 і 3.12 і доўжыцца да 24.12
Уведзеньне, Увядзеньне, Вадзеньне, Вадзяньне, Увядзенія, Увэдэнне	Увядзенне ў Храм Прасвятой Уладычыцы нашай Багародзіцы і Вечнадзеvy Марыі — 04.12	Няма
Юрай зімовы, Юр'я восеньскае	Юр'е (зімовы) — 09.12	Няма
Андрэйкі, Андрэйка восеньскі, Андрэй	Апостала Андрэя Першазванага — 13.12	Дзень святога Андрэя — 30.11
Варвара, Варвары, Варкі	Вялікамучаніцы Варвары — 17.12	Барбары — 04.12
Мікола, Мікола зімні, Мікола зімовы	Свяціцеля Мікалая, Архіепіскапа Мір Лікіійскіх, цудатворцы — 19.12	Мікалая — 06.12
Ганны, Ганна	Зачацце прав. Ганнаю Прасвятой Багародзіцы — 22.12	Няма

² 30 лістапада дзень святога Андрэя: калі ён прыпадае на другую палову тыдня, пасля серады, тады Адвэнт распачынаецца ў наступную нядзелю, калі дзень прыпадае на першую палову тыдня, тады Адвэнт распачынаецца ў нядзелю напярэдадні свята.

Рэкамендацыі па выяўленню і апісанню

Крытэрыямі адбору каляндарных звычаяў і абрадаў як феноменаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны з'яўляюцца:

- 1) спрадвечнасць існавання на дадзенай тэрыторыі без значных перапынкаў;
- 2) гістарычная і культурная значнасць для насельніцтва, якое пражывае на пэўнай тэрыторыі і якое гэтую значнасць і неабходнасць у сваім жыцці ўсведамляе;
- 3) самабытнасць і пераемнасць (перадача ад пакалення да пакалення), што садзейнічае павазе да абраду з боку моладзі, мігрантаў і інш.;
- 4) багаты міфапаэтычны стрыжань (ува-сабленне ў пэўных дзеях, вобразах, ар-тэфактах міфалагічных ідэй);
- 5) крытэрыі унікальнасці (адзіны ў сваім родзе, што мае высокую мастацкую каштоўнасць) не адпавядае Канвенцыі 2003 г. і з'яўляецца адносным, бо элементамі НКС лічацца абрады, добра вядомыя і на іншых тэрыторыях, якія, аднак, у дадзенай мясцовасці захавалі свой каларыт, а мясцовая супольнасць лічыць іх практычнае выкананне важным і абавязковым.

Метадалогія выяўлення і апісання каляндарна-абрадавага комплексу як феномену нематэрыяльнай культурнай спадчыны сыходзіць з уліку яго: 1) функцый, 2) практычна-духоўнай матываванасці, 3) складу

(сукупнасці элементаў) і структуры (адносін паміж гэтымі элементамі), 4) арэала, 5) сучаснага стану.

Функцыі каляндарна-абрадавага комплексу:

камунікатыўная (свята з'яўляецца формай сацыяльнай памяці, якая транслюе досвед усталявання гармоніі чалавека і свету і эмацыянальную ацэнку гэтай падзеі грамадствам; захаванне і адэкватная трансляцыя гэтай інфармацыі адбываецца пасродкам знакаў і рытуалу, а таксама дзякуючы цыклічнасці свята;

кансалідуючая (абрад аб'ядноўвае пэўную супольнасць вакол адзінай ідэі);

сацыялізуючая (у яго межах адбываецца сацыялізацыя індывідаў);

каштоўнасная (свята актуалізуе каштоўнасна-сэнсавы гарызонт культуры);

функцыя тэмпаралізацыі культуры (свята ўплывае на вылічэнне, разуменне і адчуванне часу людзьмі адной культурнай традыцыі, злучае ў адзіным сэнсавым кантэксце важныя этапы жыцця соцыуму і цыклы прыроды);

эстэтычная (як эстэтычны феномен культуры свята ёсць сімволіка-рытуальная форма выяўлення чалавекам (грамадствам) эстэтычнага стаўлення да культуры як спосабу ўсталявання гармоніі са светам). Эстэтычны кампанент народнай традыцыі сёння найбольш запатрабаваны ў грамадстве. Свята задавальняе эстэтычныя запыты чалавека, выступае як творчае самавыяўленне, экспрэсія

Каляндарныя святы, звычэй і абрады

эмацыйных перажыванняў, як феномен, асноўнай функцыяй якога з’яўляецца мадэляванне эстэтычнага стаўлення чалавека да свету.

Практычна-духоўная матываванасць

Безумоўна, каляндарны абрад апраўданы ў сілу сваёй поліфункцыянальнасці, аднак матывацыю абрадава-святочнай актыўнасці людзей вызначае іх практычная дзейнасць. На працягу ўсёй гісторыі чалавецтва фарміраваліся ўяўленні як пра рацыянальны, так і пра магічныя спосабы ўплыву на навакольнае асяроддзе. Найбольш актуальнай праблема ўлады і кантролю над прыродай стала з пашырэннем земляробства. Узнікаюць вялікія абрадавыя комплексы, якія павінны былі разам з практычнай дзейнасцю чалавека забяспечыць яму, яго сям’і, супольнасці ўраджай і дабрабыт. Паколькі беларуская этнічная супольнасць з’яўляецца традыцыйна земляробчай, яе абраднасць мае аграрна-магічны характар. Каляндарныя святы і абрады структуруюцца згодна з прыродна-фэналагічнымі зменамі, міфалагічна асэнсаванымі ў народным светапоглядзе, а таксама з асноўнымі гаспадарчымі клопатамі. Паўтор сезонаў і месяцаў, кліматычных умоў кожнага з іх і адпаведнай ім гаспадарчай спецыфікі мае цыклічны характар, а таксама рэгламентуе час адпачынку і ўвясленняў. Гэты каляндар можна назваць своеасаблівым стрыжнем, на якім трымаўся традыцыйны лад сялянскага жыцця.

Увесь лад, напоўненасць і выпукласць каляндарных абрадаў і звычаяў, адточаных стагоддзямі і вывераных пакаленнямі, гаран-

туюць стабільнасць іх існавання і сэння. Кардынальныя для каляндарнай міфалогіі ідэі рытуальнага падтрымання і магічнага стымулявання прыроднага парадку застаюцца нязменнымі, у новых гістарычных і сацыяльных умовах трансфармуецца толькі форма таго ці іншага абрадавага комплексу, адбываецца перапамеркаванне канкрэтных функцый і дамінаванне прыкладам камунікатыўна-эстэтычнага кірунку. Аднак сваё трывалае месца ў каляндарнай абраднасці захоўвае прадудыравальная магія, закліканая забяспечыць плоднасць і ўрадлівасць зямлі, жывёлы і чалавека. Неабходным складнікам гарманічнага і надзейнага пачування чалавекам у свеце выступае шанаванне продкаў і забеспячэнне «запраграмаваных» зносінаў з імі.

Яшчэ адным элементам каляндарнай абраднасці, які прысутнічае ў большасці абрадавых комплексаў, з’яўляюцца рэлігійныя адправы. Царкоўна-хрысціянскі каляндар у святomasці людзей выступае своеасаблівым маркерам часу. У выніку складанага спалучэння і ўзаемадзеяння абедзвюх сістэм светаразумення — міфалагічнай і хрысціянскай, у сучасны перыяд на Беларусі функцыяніруе народны каляндар свят і абрадаў, часавая прымеркаванасць якіх вызначаецца царкоўна-хрысціянскім календаром. Царкоўны каляндар вызначае склад, парадак і іерархію адзінак гадавога часу (асабліва свят, пастоў і мясаедаў), у значнай ступені і іх тэрміналогію. Аднак сэнсавая напоўненасць народнага календара, інтэрпрэтацыя іх і напаўненне рытуаламі, звычаямі, вераваннямі выступаюць арганічнай часткаю народнай традыцыі. Сэнсавую аснову календара складае

міфалагічнае вытлумачэнне часу, вылучэнне кульмінацыйных яго момантаў, часу добрага і часу неспрыяльнага.

Апошнія два дзесяцігоддзі вылучаюцца аднаўленнем храмаў, актывізацыяй хрысціянскага складніка каляндарнай звычаёвасці. Велікоднае набажэнства, асвячэнне галінак вярбы на Вербніцу, абраднасць Нараджэння / Ражджаства і Вадохрышча збіраюць разам вялікую колькасць прыхаджан. У быту жыхароў Беларусі добра захоўваюцца рытуальныя прадметы-сімвалы: хрышчэнская вада, свечкі з Грамніц і Чыстага чацвярга, галінкі вярбы, шалупінне велікодных яек, траецка-сёмушная зеляніна, купальскія зёлкі і ўяўленні аб іх сакральнай моцы, што поўняцца міфалагічнымі зместамі і трапляюць пад асвячэнне і тым падваенне іх магічных уласцівасцей.

Склад (сукупнасць элементаў) і структура

(адносіны паміж гэтымі элементамі)

Падрабязнае апісанне каляндарнага абраду з неабходнасцю ўключае ўвагу да:

а) *падрыхтоўчых* момантаў як рэчыўна-працэдурнага характару (прыгатаванне рытуальных страў, упрыгожанне жылта ці падворку, падрыхтоўку касцюма, маскі, пудзілаў і інш.), так і міжасобаснага плана (дамова аб складанні пар для «Жаніцьбы Цярэшкі», размеркаванне роляў у гурце калядоўшчыкаў: хто будзе «казой», «дзедам», «цыганкай» і інш., выбар жніі для зажынак ці дзяўчат для ролі русалкі ў абрадзе яе провадаў, дамова з гаспадарамі, да якіх будзе пераносіцца ікона-свяча і інш.);

б) *часу* правядзення абраду, як у межах года, так і сутак (пазначэнне абавязковасці садзіцца за калядны стол з узыходам першай зоркі, збіраць купальскія зёлкі да ўзыходу сонца, раскладаць купальскае вогнішча пасля заходу сонца і інш.);

в) *прасторы* выканання абраду з увагай і да ўсіх яе элементаў (шчадраваць пад акном ці ў хаце; дзе паставіць арэлі для гушкання на Саракі; на якім полі вадзіць юраўскі карагод, або стралу на Ушэсце; дзе загатаўліваць траецкую зеляніну; збірацца праводзіць русалку за вёскай, але весці да могілак / жытнёвага поля; у якім месцы разводзіць купальскае вогнішча і інш.);

г) *персанажнага* складу з апісаннем полу ўдзельнікаў («калядныя цары» — нежанатыя хлопцы, хадзілі ў валачобнікі мужчыны, скакалі праз купальскае вогнішча хлопцы і дзяўчаты, зажыналі толькі замужнія жанчыны), узроставага і сямейнага абмежавання (на ролю Куста выбіралі маладых незамужніх дзяўчат, для абворвання ў выпадку засухі — удаву і інш.);

д) *акцыянальна-працэдурнага* выяўлення з падрабязным апісаннем праходжання абраду (прыгатаванне і спажыванне каляднай куцці, вядзенне карагода, завіванне дажынкавай барады і інш.);

е) *вербальнага* суправаджэння ва ўсёй разнастайнасці яго выяўлення (формулы запрашэнняў, зычэнняў, адгону, падзякі, просьбы, ганьбавання і інш.; прыгаворы і заклінанні; замовы; песні як абрадавага характару, так і лірычныя, прымеркаваныя да гэтага тыпу абраднасці; дыялогі і інш., сюды ж адносіцца тэрміналогія і імёны);

Каляндарныя святы, звычаі і абрады

ж) *гукавога* фону, які можа быць выражаны іграй на музычных інструментах, свістам, крыкам і інш. (у час спальвання пудзіла зімы / Масленіцы, купальскай ведзьмы паграбавалася гучна смяяцца);

з) *атрыбутыўнага* шэрага, які ўключае абрадавы рэквізіт (маскі, касцюмы, пудзілы, стрэчаньскія / грамнічныя свечкі, выпечку: «бусліныя лапкі», «соракі», «хрэсцы», велікодныя пірагі, вербныя галінкі, ручнікі, абрусы, паясы, вянкi, крапіва, снапы і інш.);

і) *вераванняў, прыкмет, павер'яў*, што суправаджаюць кожнае свята ці абрад;

к) *святчнага настрою, святчных адносінаў*, бо каляндарны абрад адносіцца да тых тыпаў сістэм, арганізацыя якіх прадвызначае творчы і эмацыянальна-ацэначны ўдзел чалавека.

Арэал

Важным аспектам характарыстыкі арэала абраду з'яўляецца выяўленне лакальных адрозненняў і арэальных сувязей у тэрміналогіі, структуры і семантыцы сістэмы свят і дат асобных рэгіёнаў.

Напрыклад, пры значным агульным фондзе палескіх назваў свят могуць быць вылучаны тэрміны, прымеркаваныя да асобных арэалаў унутры адной зоны і проціпастаўленыя другім тэрмінам з тым жа значэннем.

Народны каляндар кожнай асобнай мясцовай традыцыі (такая традыцыя можа быць прадстаўлена толькі адной вёскай ці нават яе часткай) утварае сістэму, у якой кожнаму свята адпавядае набор абрадавых дзеянняў, забарон, прыкмет, павер'яў, фальклорных тэкстаў і інш. Пры параўнальным вывучэнні

матэрыялу нават на абмежаванай тэрыторыі выяўляюцца адрозненні не толькі ў складзе свят і шанаваных дзён, але і ў структуры каляндарнага цыкла, г. зн. у значнасці, вазе, рытуальнай і міфалагічнай нагрузцы асобных дат і адрэзкаў календара. Некаторыя рытуальныя комплексы ці асобныя элементы, павер'і і прыкметы валодаюць уласцівай перамяшчацца па календару, замацоўваюцца ў розных традыцыях за рознымі, сумежнымі ці аддаленымі адно ад аднаго святамі.

Важным уяўляецца вызначэнне цэнтры і перыферыі абраду. Дадзеныя, характэрныя толькі для перыферыі, не дазваляюць зрабіць карэктных высноў. Гэтыя дадзеныя не могуць быць прадстаўнічымі і выражаць сутнасць з'явы ў адрозненне ад дадзеных, характэрных для цэнтры распаўсюджвання культурнага феномена. Улік і аналіз характарыстык структурных элементаў абраду, якія зафіксаваны ў топасе цэнтры, дазваляе аб'ектыўна падысці да вырашэння пытанняў, звязаных з семантыкай гэтай з'явы культуры.

Сучасны стан

Адным з галоўных фактараў пры выяўленні і апісанні каляндарнага свята / абраду як элемента НКС з'яўляецца яго сучасны стан. У сучасны перыяд на Беларусі ў дачыненні да каляндарных свят і абрадаў найбольш тыповай з'яўляецца сітуацыя, калі ўласцівы данай мясцовасці абрад некаторы час не выконваўся, але пра яго жывое бытаванне памяталі мясцовыя носьбіты традыцыі (захоўваюцца ў пасіўнай памяці старэйшага пакалення). Потым абрад быў узноўлены па традыцыйнай схеме (мясцовых узорах і палявых

запісах) і на сённяшні дзень праводзіцца жыхарамі вёскі (сяла, мястэчка), а не арганізавана разова па сцэнарыях работнікаў культуры. Напрыклад, калядны абрад-гульня «Цары» в. Семежава Капыльскага раёна Мінскай вобласці; абрад «Цягнуць Каляду на дуба» ў в. Новіны Бярэзінскага раёна Мінскай вобласці; масленічная гульня «Пахаванне дзеда» ў в. Маскаляны Гарадоцкага раёна Віцебскай вобласці; абыходны велікодны абрад «Стрёлка» ў в. Бездзеж Драгічынскага раёна Брэсцкай вобласці; «Провады русалкі» ў в. Вялікі Бор Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці; абрад «Ваджэнне сулы» на другі дзень Вялікадня ў в. Маркавічы Гомельскага раёна Гомельскай вобласці; «Гуканне вясны» ў в. Новае Палессе Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці і інш.

Значна радзей сустракаецца сітуацыя, калі традыцыя правядзення пэўнага абраду не перапынялася і існуе сёння. Яскравым прыкладам выступае абрад «Провады русалкі» ў в. Усохская Буда Добрушкага раёна Гомельскай вобласці. Вяскоўцы добра ўсведамляюць практычную неабходнасць правядзення абраду — «для дажджу» і магічная засцярога агародаў ад мядзведкі з дапамогаю галінак ад убрання русалкі, хоць імпліцытна прысутнымі застаюцца і іншыя семантычныя складнікі дзейства (выгнанне нячыстай сілы, пазначэнне канца вясны, спрыянне хуткаму замужжю дзяўчат і інш.). Нягледзячы на тое, што ладзяць абрад старэйшыя жыхары, чынны і прамы ўдзел прымае большасць насельніцтва, іншыя ставяцца да абраду станоўча і спрыяльна. Яшчэ можна назваць абрады памінання продкаў — Радаўніцу / Дзяды,

дзень Усіх Святых сярод беларусаў-католікаў; абрады калядавання і шчадравання ў в. Лобча Лунінецкага раёна Брэсцкай вобласці, у в. Ляскавічы Акцябрскага раёна Гомельскай вобласці; упрыгожванне «каменнай дзевачкі» на другі дзень пасля Вялікадня ў в. Баравое, Данілевічы, Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці; абыходны абрад на Шчодры вечар «Конікі» ў г. п. Давыд-Гарадок Столінскага раёна Брэсцкай вобласці, валацобны абрад з в. Далосіцы Бешанковіцкага раёна Віцебскай вобласці; абрад «Ваджэнне і пахаванне стралы» (праводзіцца на Ушэсце) з в. Казацкія Балсуны Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці і інш.

Трэба імкнуцца высветліць, у якім выглядзе існуе тое ці іншае каляндарнае свята, звесткі аб якім збіраюцца: 1) свята спраўляецца жыхарамі ў вёсцы і сем'ях па ўласнай ініцыятыве без дапамогі работнікаў культуры; 2) захавалася толькі ў памяці жыхароў; 3) паказваецца толькі на сцэне. Пры апісанні сучаснага стану бытавання той ці іншай традыцыі варта ўдзяляць увагу пераемнасці, а г. зн. пазначаць, наколькі ў правядзенні абраду задзейнічаны маладзейшыя ўдзельнікі, ці абрад выконваецца выключна людзьмі (жанчынамі) старэйшага веку. Аднак, вельмі важнай застаецца ўзроставая стратыфікацыя абраду, бо ў рытуалах па правілах не маюць права браць удзел малыя дзеці, нежанатыя і інш. Штучнае прыцягненне дзяцей недапушчальнае, прыкладам, абсурдна выглядаюць дзіцячыя вярчоркі з застоллем, хай сабе і з ліманадам на сталле.

Варта адзначыць, што апісанне свята / абраду акрамя чыста рацыянальнага вывучэння

Каляндарныя святы, звычаі і абрады

мусіць улічваць псіхалагічныя фактары, бо асобныя элементы абрадаў адносяцца да веры і цалкам не вербалізуюцца. Складанасць і асаблівасць аналізу духоўна-сімвалічнай прасторы каляндарнага свята заключаецца ў тым, што даследаванне гэта даводзіцца праводзіць у памежнай вобласці, на стыку веры і ведаў. Паспяхова праца ў гэтым кірунку магчымая толькі шляхам погляду знутры, адчування, прыкладам, якое значэнне мае свята Вялікадня для хрысціян-вернікаў.

Рэкамендацыі па відэафіксацыі абрадаў

Абавязковая відэафіксацыя, зробленая падчас самога абраду, можа быць прадстаўлена ў выглядзе: а) кіна- або відэафільма; б) відэаматэрыялу з неабходным мантажом. Відэафіксацыя можа каментавацца: а) удзельнікамі абраду; б) даследчыкам (голас за кадрам). Даследчык у кадры не павінен фігураваць. Каментар удзельнікаў або даследчыка можа тычыцца толькі ходу абраду, яго атрыбутаў і элементаў.

Як альтэрнатыва відэафіксацыі (пры яе немагчымасці) становіцца аўдыязапіс з паралельным фатаграфаваннем. Фіксацыя абрадаў ад носьбітаў традыцыі па-за часам іх выканання гэтаксама на сучасным этапе базіруецца на аўдыязапісе шляхам падрабязнага інтэрв'ю.

Атрыманы ў выніку відэафіксацыі абрад валодае максімальна магчымай інфарматыўнасцю пры мінімальным знакавым аб'ёме; выяўляе эмацыянальны стан удзельнікаў абраду і гледачоў, агульную псіхалагічную атмасферу, што выступае як важны элемент

абраду, неад'емная, імпліцытная якасць, уласцівасць традыцыі. У такім разе аб'ектамі фіксацыі выступаюць прасторава-часавы, побытавы, сацыяльна-культурны кантэксты актуалізацыі традыцыі, «кантэкстныя дадзеныя», незалежна ад жадання даследчыка ці яго тэарэтычных устаноў.

Апошнія гады прапановіцца эксперыментальны шлях запісу каляндарных абрадаў, калі збіральнікі і даследчыкі арганізавалі той ці іншы абрад разам з вяскоўцамі. Эксперыменты паказалі, што, па-першае, толькі падчас сумеснай з носьбітамі традыцыі дзейнасці (формы якой задаюцца і збіральнікам, і носьбітамі традыцыі) становяцца даступнымі для фіксацыі і вывучэння формы і з'явы традыцыйнай культуры, якія ўжо сышлі з актыўнага існавання. Адначасова з гэтым з'яўляецца магчымасць фіксацыі недаступных для непасрэднага ўключанага назірання імправізацыйных элементаў абрадавых практык, ролі эмацыянальнай дамінанты абраду ў разгортванні яго акцыянальнага кампанента, асаблівасцей асобнага ўключэння ў абрад. Па-другое, пашырэнне складу ўдзельнікаў гэтага камунікатыўнага працэсу (уклучэнне ў яго дзяцей, суседзяў, жыхароў сяла, у тым ліку прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей) дазваляе ўбачыць стаўленне да традыцыі розных полаўзроставых, сацыяльна-прафесійных і этнічных груп і некаторыя асаблівасці культурнай сітуацыі.

Статус гісторыка-культурнай каштоўнасці Рэспублікі Беларусь надаецца найбольш адметным з'явам духоўнай культуры народа. У Рэспубліцы Беларусь узяты пад ахову

10 каляндарных абрадаў. Гэта — абрад «Калядныя цары» з в. Семежава Копыльскага раёна Мінскай вобласці, які праводзіцца на Шчодры вечар (13 студзеня); абрад «Шчодрык» з в. Рог Салігорскага раёна Мінскай вобласці; каляднае ігрышча «Жаніцьба Цярэшкі» з в. Аношкі Лепельскага раёна Віцебскай вобласці; абрад «Намскі Вялікдзень», які праводзіцца ў чацвер Велікоднага тыдня, з в. Аброва Івацэвіцкага раёна Брэсцкай вобласці; абрад «Тураўскі карагод» прымеркаваны да свята Юр'я (6 мая) з в. Пагост Жыткавіцкага раёна Гомельскай вобласці; абрад «Юр'я» з в. Ахонава Дзятлаўскага раёна Гродзенскай вобласці; абрад «Ваджэнне і пахаванне стралы» (праводзіцца на Ушэсце) з в. Казацкія Балсуны

Веткаўскага раёна Гомельскай вобласці; абрад «Варвараўская свяча» (праводзіцца 17 снежня) з в. Басценавічы Мсціслаўскага раёна Магілёўскай вобласці; абрад «Бразгун» і яго складовы элемент: шанаванне іконы святых Пятра і Паўла (праводзіцца 13 ліпеня) з в. Наркі Чэрыкаўскага раёна Магілёўскай вобласці; абрад «Цягнуць Каляду на дуба» (праводзіцца 21 студзеня) з в. Новіны Бярэзінскага раёна Мінскай вобласці.

Кожнае каляндарнае свята бытуе ў складаным сацыяльным, этнаграфічным і фальклорным кантэксце. Галоўная ўмова жыццяздольнасці любога абраду — гэта жыццяздольнасць населенага пункта, у якім ён існуе.

* * *

Абрад — гэта абумоўленая традыцыямі сукупнасць умоўных дзеянняў, якія выяўляюць і замацоўваюць характэрнае стаўленне супольнікаў да навакольнага асяроддзя, у родзе, паміж сабой, суправаджаюць змену статуса чалавека або прыродных цыклаў, што сістэматычна паўтараюцца. Адначасова абрад яшчэ і ачышчэнне ад паўсядзённасці. Часцей за ўсё абрады адносяцца да той ці іншай сацыяльнай сітуацыі ў сувязі з пэўнымі сацыяльнымі падзеямі, напрыклад, вясельны абрад, царкоўны абрад, абрад паўналецця, абрад ахвярапрынашэння і інш. Абрады пазбаўлены непасрэднай практычнай мэтазгоднасці, але служаць формай нагляднага выяўлення і замацавання сацыяльных адно-

сін. Складнікі абраду: вербальны (слоўна-песенны), атрыбутыўна-прадметны, функцыянальна-дзеійны, эмацыянальна-псіхалагічны, ментальна-светапоглядны, рэгулююча-прадпісваючы, акцыянальна-аксіялагічны і інш. Дыялагічная сутнасць абраду абумоўлівае яднанне членаў супольнасці, зліццё з прыродай, ушанаванне продкаў. Традыцыйна ў сістэме абрадаў вылучаюцца абрады земляробчыя, якія называюцца яшчэ каляндарнымі, сямейнымі, або сямейна-побытавымі, рэлігійнымі, аказіянальнымі.

Забарона — рэгулюе, рэгламентуе, прадпісвае, упарадкаўвае характар і змест жыццяздзейнасці чалавека ва ўсіх сферах, утрымлівае пачатак культурнага ўпарадкавання

Каляндарныя святы, звычэй і абрады

і ўпарадкаванасці. Забарона як норма выконвае функцыю камунікацыі, падтрымліваючы становішча раўнавагі індывіда з Прыродай і шырэй — Космасам. У выніку ўпарадкавання дачыненняў чалавека на ўсіх узроўнях жыццядзейнасці сфарміраваліся забароны гаспадарчага (утылітарна-побытавага), сацыяльна-грамадскага, уласна культурнага віду. У сферы гаспадарчай дзейнасці забаранялася выконваць канкрэтную працу на працягу пэўных каляндарна-святочных дат. Напрыклад, у дні Каляд забаранялася што-небудзь шыць, вязаць, круціць, прасці. Лічылася, што парушэнне забароны можа паўплываць на прыплод свойскай жывёлы, адбіцца на дабрабыце гаспадаркі.

Звычэй — стэрэатыпізаваная форма паводзін, звязаная з дзейнасцю, што мае практычнае значэнне, няжорстка фіксаваная праграма паводзін, гэта рэалізацыя этнічнай традыцыі ў штодзённым жыцці чалавека. Звычэй засвойваецца на самых ранніх стадыях фарміравання асобы, этапах жыцця чалавека. Гэта амаль заўсёды тое, што мы робім механічна, не задумваючыся (вітаемся за руку, у чужым доме садзімся толькі пасля запрашэння, уступаем месца старэйшым і інш.).

Каляндарныя святы — гэта святы, звязаныя са зменамі пор года і адпаведнымі відамі сельскагаспадарчай працы. Своеасабліваць беларускіх каляндарных свят заключаецца ў наяўнасці ў іх дахрысціянскіх і хрысціянскіх элементаў, у цесным іх перапляценні і ўзаемадзеянні. Кожнае каляндарнае свята — з’ява сінкрэтычная, яна складаецца з такіх элементаў, як святочны час, настрой, святочныя адносіны, рэальна-ідэальныя ці

ўмоўныя паводзіны, святочнае адзенне і інтэр’ер, святочныя стравы і сімвалізуе сабой пачатак новага жыцця. У кожным свяце выкарыстоўвалася не адна знакавая сістэма, а шмат: танец, песня, тэатральнае дзеянне, пластыка, пантаміма, формулы зносін і інш.

Рытуал — цырымонія, дзеянні пераважна рэлігійнага прызначэння, якія носяць сімвалічны характар; забяспечваюць згуртаванасць грамадства, прадухіляюць канфлікты і нейтралізуюць агрэсіўнасць; больш жорсткая форма рэгуляцыі паводзін, чым звычэй. У навуковай практыцы склалася традыцыя разглядаць паняцці «рытуал» і «абрад» як сінанімічныя. Аднак па сваёй камунікатыўнай спецыфіцы рытуал належыць да з’яў маналагічнага характару, а абрад — дыялагічнага. **Дзеянне рытуальнае** — лагічнае і структурнае ядро абрадава-рытуальных практык, іх цэнтральная частка. Агульная семантыка дзеяння можа быць прадстаўлена наступным чынам: 1) рабіць арыентаваныя ў прасторы рухі (напрыклад, рухацца прамалінейна, ісці карагодам у абрадзе «Ваджэння / пахавання стралы»); 2) мяняць становішча ў прасторы (напрыклад, пераварочваць прадметы ў хаце пасля вынасу нябожчыка; куляцца на першы гром і інш.); 3) дынамічна ўздзейнічаць на аб’ект (напрыклад, біць галінкай вярбы на Вялікдзень; знішчаць купальскія вянкi ці ўбранне «куста» і інш.). Звязаныя з лагічна падпарадкаванымі яму элементамі рытуалу: а) удзельнікі, менавіта такія суб’екты і аб’екты, як каляднікі (удзельнікі-выканаўцы калядных абходаў) і гаспадары; таксама семантычна блізкія да аб’ектаў адрасаты,

напрыклад, міфічны тапелец Макарка, да якога звяртаюцца падчас выклікання дажджу ў в. Стадолічы Лельчыцкага раёна; святыя Ілля ці Параскева і інш.; б) яго інструментальны ці аб'ектны інвентарый, напрыклад, выключна разгалінаваны ў вясельным абрадзе: каравай, дзяжа, вэлюм і цалкам убранне маладой, прадметы чырвонага колеру; в) лакатыўныя, г. зн. месцы, дзе выконваецца абрад / рытуал, напрыклад, поле, вясковая вуліца, лазня, калодзеж і інш., г) тэмпаральныя (час выканання, напрыклад, вельмі часта раніца да ўсходу сонца; цалкам дзень ці ноч, за якія жанчыны (звычайна ўдовы) павінны выткаць т. зв. «абыдзённае» палатно і інш.

Свята — сукупнасць звычаяў і абрадаў, паэзіі, гульняў, танцаў, вераванняў, што выконваюцца ў строга вызначаныя святочныя дні, падчас якіх спыняецца звычайная працоўная дзейнасць і адбываецца ўшанаванне з'яў, важных для ўсяго этнасу, грамадства. Свята — незвычайны «сакральны» час, які процістаўляецца паўсядзённым буднім дням, часу «прафаннаму». Паводле народных уяўленняў, у дні свят часова аб'ядноўваліся «гэты свет», дзе жыў сам чалавек, дзе існавала пэўная сістэма сацыяльных адносін, норм маралі, каштоўнасцей, і «той свет», дзе знаходзіліся звышнатуральныя сілы, духі, міфічныя істоты, памерлыя продкі. Разуменне свята як небяспечнага парушэння мяжы паміж двума «светамі» складае элемент

дахрысціянскага светапогляду. Хрысціянскае асэнсаванне свята як падкрэслена святога адрэзка часу толькі павысіла яго сакральны статус. Святочнае светаадчуванне з'яўляецца кульмінацыйным момантам эстэтычнай рэфлексіі ўдзельнікаў свята і крытэрыем яго сэнсавай і мэтазгоднасці ў культуры. Адною з дамінант свята і святочнага светаадчування з'яўляецца адмова ад працы, бяздзейнасць, незанятасць. На перыяд кожнага свята прыпыняюцца ўсе гаспадарчыя работы. У аснове забароны на пэўныя віды работ ляжаць традыцыйныя вераванні, звязаныя з катэгорыяй часу (забароненыя дні ці гадзіны сутак). Час у гэтым выпадку выступае як элемент структуры Сусвету, які дазваляў рэгуляваць прычынна-выніковыя сувязі, г. зн., вынікам парушэння ўстаноўленага парадку ў «забароненыя дні» з'яўляецца непазбежнае пакаранне. Яшчэ адно семантычнае поле святочнага светаадчування звязана з ідэяй багатага застолля, наяўнасці абавязковых страў, прымеркаваных да таго ці іншага свята, гасцяванняў.

Традыцыя — гэта сукупнасць элементаў этнічнай культуры, якія нясуць інфармацыю пра гэту культуру і ўтрымліваюць механізм перадачы гэтай культуры ад пакалення да пакалення, і спосаб перадачы гэтых элементаў, усяго этнічнага вопыту. Традыцыя ўвасабляецца ў абрадах і звычаях, парадку, правілах паводзін.

Народная медицина

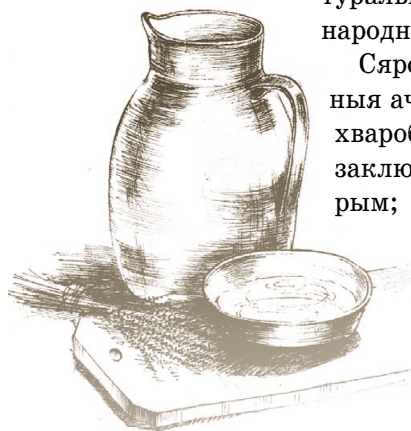
Traditional Medicine

НАРОДНАЯ МЕДИЦИНА выступае часткай традыцыйнай культуры і ўключае ў сябе рознастадыяльныя сінкрэтычныя вераванні, рэлігійную практыку, багатыя эмпірычныя веды. У межах яе рацыянальны вопыт цесна пераплятаецца з рэлігійна-магічнымі дзеяннямі і абрадамі. Магічныя спосабы выступаюць побач з лекамі расліннага, жывёльнага, мінеральнага паходжання. Стаўленне да хваробы, яе вытлумачэнне, лекаванне, перажыванне ў традыцыйным грамадстве не вольныя, а зададзеныя ўсёй культурай. У тым, як паводзяць сябе людзі перад хваробай і наступнай за ёю смерцю, выяўляюцца калектыўныя ўяўленні, каштоўнасці, спосабы ўсведамлення і перажывання рэчаіснасці, прысутныя дадзенай культуры.

Першаснымі медыцынскімі ведамі валодала большасць насельніцтва Беларусі, амаль кожная жанчына ўмела дапамагчы дзецям пры лёгкіх немацах, але ў больш цяжкіх выпадках хворыя звярталіся да «прафесіяналаў», сярод якіх вылучаліся як спецыялісты па асобных захворваннях, так і кастаправы, і знахары-ўніверсалы. За добрага лекара прымалі прадстаўнікоў вясковых прафесій — млынара, пчаляра, ганчара і інш. Самай важнай прыкметай усіх народных урачоў паводле тагачасных уяўленняў было прыпісванне ім магічнай здольнасці ўплыву на прыроду і чалавека.

Тут жа варта агаварыцца, што народная медыцына жывая і сёння. Прычым побач з пашыранай і добра распрацаванай фітатэрапіяй захоўваецца і медыцына сімвалічная, заснаваная на веры ў звышнатуральныя здольнасці, магію, сілу слова. Далей гаворка пойдзе пра народную медыцыну як частку традыцыйнай народнай культуры.

Сярод відаў магіі ў народнай медыцыне найбольш пашыраныя ачышчальная магія, акцыі якой зводзіліся да таго, каб вывесці хваробу з цела чалавека, ачысціць яго ад яе; кантактная магія, што заключалася ў беспасрэдным кантакце носьбіта магічнай сілы з хворым; парцыяльная магія, пры якой маніпуляцыі здзяйсняліся не над самім хворым, а над яго прадметамі, што яму належалі (валасамі, ногцямі і інш.). Шырока практыкавалася вылучванне, заснаванае на прынцыпах імітацыйнай магіі, што мае грунтам закон аналогіі — падобнае лечыць падобнае. Нельга не ўзгадаць і вербальную магію, асабліва ярка ўвасобленую ў замоўнай практыцы.

Народная медицина — частка культурнага вопыту, накіраваная на падтрымку і ўзнаўленне здароўя, — гэта вынік архаічнай і традыцыйнай свядомасці, што папярэднічае навуковай медыцыне і суіснуе з ёю як акрэсленая сфера традыцыйнай культуры са сваімі міфалогіяй, рытуалам і фальклорам. Гэта адна з форм інтэрпрэтацыі свету, бо разуменне сэнсу розных форм лячэння магчыма толькі праз прызму міфапаэтычных перакананняў продкаў і ўзыходзіць да старажытных міфалагічных уяўленняў аб магчымасці пераходу чалавека з аднаго свету ў другі і вяртанні адтуль у новай якасці.

Міфалагічнае мысленне не выдзяляла чалавека з навакольнай рэчаіснасці, прыроднай і сацыяльнай, і ацэньвала ўсё, што адбываецца адначасова і ў маштабах чалавечага быцця, і маштабах космасу. У міфічнай свядомасці свет паўстае як жывы, інтэграваны арганізм са шматузроўневымі залежнасцямі паміж яго часткамі. Арыентацыя традыцыйнага чалавека ў раз і назаўсёды вызначаным свеце, выконванне ім шматлікіх правіл і забарон гарантуе бяспечнае, бесканфліктнае жыццё. Парушэнне ж наказаў, «грэшнасць» чалавека правакуе самыя розныя ўмяшанні ў жыццё іншасвету і нячыстай сілы і тым стварае грунт да захворвання чалавека.

Прычыны хвароб

У многіх медыцынскіх працэдурах першым прыступіць да лячэння, імкнуліся выявіць прычыну і паходжанне дадзенай хваробы. Рытуалам выгнання немачы часта папярэднічалі варожбы аб лёсе хворага, аб шляхах пранікнення ў яго арганізм хваробы

і інш. У рытуалах варажбы цэнтральнае месца адводзілася вадзе, люстру, попелу, воску, яйку, вугалям.

Да ліку найбольш архаічных адносяцца ўяўленні пра хваробу як варожую акцыю з боку звышнатуральных істот. Да глыбокай старажытнасці ўзыходзяць вераванні адносна хваробатворнай дзейнасці дэманаў, якія, нападаючы на чалавека, цалуюць яго, дакрапаюцца рукой, нават пасяляюцца ў ім, каб грызці і зводзіць пакутамі. У народных поглядах нячыстая сіла магла ўвайсці ў чалавека, калі ён пап'е, не перахрысціўшы, вады, будзе пазыхаць, спаць з адкрытым ротам і інш. Агульнаславянскую аснову маюць перасцярогі трапляць ноччу на ростані, якія разумеліся месцам пражывання нячыстай сілы, заставацца пасля пеўняў у лазні і інш. Хваробам спрыяла і парушэнне правіл «этыкету» — рэгламентаваных традыцыяй дачыненняў з нячыстай сілай.

У першую чаргу ўздзеянню злых духаў прыпісваліся хваробы, якія ўзніклі раптоўна і незвычайна, без бачных і натуральных прычын. Пранікненнем у арганізм чорта тлумачылі падучую хваробу. Псіхічныя адхіленні таксама бачыліся ўмяшаннем дэманаў, як дэманічныя істоты бачыліся ўсе пошасці. У пэўнай ступені да дэманаў адносіліся душы продкаў, якія таксама маглі выклікаць хваробы. І нават парушэнне парадку ў межах соцыуму, забыванне элементарных правіл этыкету і гігіены спрычыніліся ўзнікненню хвароб. Забаранялася класці дзіця ўпоперак ложка, бо інакш можна захварэць на рожу ці на іншую запаленчую хваробу; нельга круціць шапку на кулаку, бо будзе балець галава;

нельга выкідваць астрыжаныя і вычасаныя валасы і інш. «Няможна браць у рукі таго дзеркача, што валяецца на сметніку, і нікога нельга біць дзеркачом, дай жа жартуючы, бо і той, і той будуць мець каросту»; нельга нікога біць і качаргою, каб не справакаваць сухоты.

Значнае месца займалі вераванні пра сувязь этыялогіі розных захворванняў з наяўнасцю ці пранікненнем у арганізм чалавека розных паразітаў — чарвякоў, яшчарак, жаб, змей і інш. У беларусаў нават забаранялася «ўзірацца ў рапуху, бо яна як зірне на цябе сваімі бакуламі, то адразу схопіш сухату». Верылі, што маленькая жабка можа заскочыць спячаму чалавеку ў рот і ўвайсці ў жырот, дзе яна неймаверна хутка расце і сушыць чалавека, даводзячы яго да сухотаў. Да жывёл — хваробатворных агентаў можна аднесці і чарвяка. Сухоты ў дзяцей звязваліся з праглынаннем кацінага валаска.

У якасці адной з прычын захворвання вылучаецца і свядомае парушэнне (зганьбаванне) чалавекам норм паводзін у / адносна сакральных локусах, калі суб'ектам пакарання выступае сам сакральны аб'ект, прыкладам, як камень «Пястун», Рагвалодаў камень, тут жа месяцаца і шматлікія народныя гісторыі пра зганьбаванне святых крыніц, капліц, царквей: скінуў званы — аглух, выпараў вочы абразам — саслеп і інш.

Важна, што паходжанне хвароб звязваецца не толькі са знешнім светам, але і з самой натурай чалавека, бо асобныя захворванні на чалавека маглі насласць іншыя людзі ў стане злосці, гневу, зайздрасці і інш.

Акрамя непасрэдных узбуджальнікаў немачы, вылучаюцца такія важкія элементы

традыцыі, як час і месца, якія таксама могуць спрыяць узнікненню хваробы ці нават правакуюць яе. Што тычыцца локусаў, асабліва небяспечнымі лічыліся месцы, пазначаныя д'яблам, яго «сляды», а таксама межы паміж асвоенымі і неасвоенымі фрагментамі прасторы. Тое ж адносіцца і да катэгорыі часу, калі найбольш небяспечнай уяўлялася мяжа паміж значнымі сегментамі сутак, года і інш., канец аднаго і пачатак другога часовага цыкла — поўнач і поўдзень у дачыненні да сутак, Каляды і Купалле ў гадавым цыкле. Такія маргінальныя адрэзкі характарызуюцца актывізацыяй нячыстай сілы і чараўніц. Больш да адмоўнага полюсу сягаюць вечар, ноч. Захоўваецца вера ў «нешчаслівую гадзіну», «злую хвіліну», калі хваробу, у павер'ях, можна было наклікаць вымаўленнем пэўных слоў. Тады станаўлася значымым маўчанне ці прамаўленне спецыяльных формул тыпу «ня ўрокам кажучы».

Самыя «цвярозыя», рацыянальныя прычыны хвароб «абрасталі» ў народных вераваннях міфалагічнымі падрабязнасцямі і ўдакладненнямі і ўяўлялі сабой своеасаблівы іх сінтэз. Глыбінны сэнс усіх этыялогіяў заўсёды выражаецца ва ўказанні на парушэнне балансу і ўмяшальніцтва ў свой свет чужога. І тады любое лячэнне — у аснове сваёй рытуал, накіраваны на ўзнаўленне прывычнага і справядлівага парадку.

Прафілактыка

Да сферы народнай медыцыны адносіцца прафілактыка хвароб, якая ўлучае як умацаванне здароўя наогул (умыванне

юраўскай расою; абліванне на Купалле, скарыстанне атрыбутаў царкоўных свят), так і захады, накіраваныя на папярэджанне асобнай хваробы (раскусвалі першую градзіну, каб не балелі зубы; апаясваліся першай жменьнай жыта ад болю сярэдзіны ў час жніва і інш.). У якасці папярэджальных дзеянняў супраць хваробатворных уздзеянняў ветру беларусамі выкарыстоўваліся шматлікія апатрапеічныя рытуалы, сярод якіх тыповы перакрываўанне віхуры, кіданне ў яго сярэдзіну нажа і інш. «Калі кружыцца віхар, то трэба паказаць яму дулю, гэтага падвей не любіць і праляціць бокам, «не набажав» на чалавека.

Дэвіз «Хваробу лягчэй папярэзіць, чымсьці яе лячыць» заставаўся актуальным ва ўсе часы. Таму цэлы шэраг медыцынскага рэквізіту і магічных забегаў быў закліканы надзяліць патэнцыйнага пацыента крэпасцю, неабходнай (у тым ліку і рытуальнай) чысцінёю, падвысіць яго рэпрадуктыўныя здольнасці і інш. Відавочна, асобныя абярэгі маглі мяняць сваю семантыку ў залежнасці ад таго, на што (крыніцу небяспекі альбо аб'ект абароны) накіраваны вектар іх дзеяння.

Магічная тэрапія

Асноўная мэта лячэння — узнаўленне страчанай гармоніі, а стратэгія — выдаленне хваробы з цела і наступнае ад яе пазбаўленне. Першым этапам ставала выяўленне немачы ў целе, актуальнае для хвароб, якія не лакалізуюцца ў тым ці іншым органе і не маюць выражанага знешняга праяўлення. Адна і тая ж хвароба можа мець як вонкавыя,

так і ўнутраныя праявы. Сутнасць лячэння асобных захворванняў і зводзілася да таго, каб хваробу напачатку з унутранай зрабіць знешняй, выдаліць яе з цела на паверхню, а ўжо потым пачаць змаганне ўласна з ёю самай. Як своеасаблівае вывядзенне наверх можна разумець і выкачванне мякішам шарсцінкі, калі хлеб убіраў у сябе хваробатворныя валасы, якія нібыта знаходзіліся пад скурай дзіцяці. Цікава, што і каўтун, вядомы ў многіх колішніх вёсках, разумеўся як вывядзенне вонкі нейкага ўнутранага захворвання.

Акружыць найперш можна вонкавае праяўленне хваробы, што магчыма пры захворваннях скуры. Мэтаю заключэння сімptomу ў магічнае кола ёсць лакалізацыя хваробы, заслона ад яе пашырэння. Звярнуўшыся да метафары, боль «бралася ў палон» з наступным яе паражэннем. Важна і тое, што ў традыцыйнай культуры выяўленне хваробы, яе іменаванне, канстатацыя ўяўляюцца як адзін са складнікаў будучай перамогі, што даволі відавочна ў сістэме камунікацыі з дэманам: пазнаць — значыць абясшкодзіць. Для акружэння балючага месца выкарыстоўваліся як пальцы чалавека, так і розныя прадметы.

Да канкрэтных дзеянняў па выдаленню хваробы з цела адносяцца злізванне, высмоктванне, спіранне, змятанне, змахванне, змыванне, выпяканне, выпальванне, адгрызанне, вычэсванне, выбіванне, адкіданне, вытрасанне, выпісванне, выманьванне, высвечванне, а таксама падман і сполах. Ужо на ўзроўні тэрміналогіі выяўляецца сінанімічнасць гэтых дзеянняў у іх унутранай матываванасці, скіраванасці вонкі.

Адпраўленне хваробы выступае як лагічны працяг яе фіксавання і наступнага выдалення з цела. У гэтых лекавых акцыях сэнсава істотнымі з’яўляюцца локусы адпраўлення, асобы альбо аб’екта, што таму садзейнічаюць, часавыя характарыстыкі. Ва ўяўленнях, хваробу можна было перадаць іншым (чалавеку, жывёле, дрэву), прадаць, перавесці, выліць, выкінуць, адправіць на той свет, пакінуць у чужой прасторы. Адпраўленне хваробы праз перадачу яе іншым асобам, прадметам, жывёлам, заснаванае на прынцыпах кантагеознай магіі, бо ажыццяўлялася праз дотык да рэчаў, хворага чалавека, альбо да скарыстанага лекавага рэквізіту.

Знішчэнне хваробы, што магічна праграмавалася знішчэннем атрыбутаў-дублёраў хворага ці самой матэрыялізаванай хваробы. Хваробу ўяўлялася магчымым разарваць, зарэзаць, закалоць, засячы / пасячы, разбіць, прыбіць да зямлі / сцяны, спаліць, звязаць, зварыць, запарыць, утапіць, закапаць, давесці да анямення, змярцвення, з’есці, здзяўбаць, закрыжаваць. Разуменне хваробы як стану няправільнага, адваротнага, супрацьлеглага здароўю скіроўвала шэраг рытуалаў на нейтралізаваў гэтых якасцей праз адваротнасць, няправільнасць асобных дзеянняў, у тым ліку праз вымаўленне формул, да прыкладу адказваць на вітанне «Дзень добры», «Добры вечар».

Але асаблівай папулярнасцю практычна пры ўсіх хваробах вылучаецца спажыванне падрыхтаванай са спецыяльнымі маніпуляцыямі вады, для якой характэрнымі з’яўляюцца паўната (чарэпаць прадпісвалася з поўнага ядра); непачатасць, якія адсылаюць да матыву першаснай некранутасці

свету, цэласнасці, што правакуе і адпаведную цэласнасць (здароўе) цела.

Надзяленне неабходнай сілай і неадчувальнасцю да хвароб ажыццяўлялася і праз абціранне яго прадметамі, якія сімвалізуюць сакральную чысціню альбо жыццёвую і сексуальную моц.

Адпаведна з прычынаю хваравітага стану меркавалася наступная медыцынская маніпуляцыя, скіраваная на ўстанаўленне належнага функцыянавання арганізма праз выдаленне з цела чалавека дэманічнага кампанента альбо праз наданне дадзенаму органу неабходных якасцей.

Найбольш тыповыя спосабы, накіраваныя на пазбаўленне чалавека ад хваробы

Спальванне хваробы, у тым ліку акурванне, кіданне ў агонь, высяканне над хворым іскраў;

сціранне і змыванне — купанне, абліванне; выкідванне і выдаленне хваробы — неслі рэчы хворага за межы вёскі, сплаўлялі па вадзе, закідвалі што далей;

перадача хваробы іншай асобе, жывёле, расліне — кідалі рэчы хворага на дарогу, да чужой хаты, аддавалі сабаку, кідалі на дрэва; выгнанне хваробы на той свет — падкладвалі рэчы хворага ў труну да нябожчыка; закопванне ў зямлю;

адзяленне хваробы ад чалавека — працягванне хворага праз адтуліны; раздрабненне хваробы;

знішчэнне яе — паташэнне, сімвалічнае забіванне; адпужванне і выгнанне — шум, стрэлы, біццё посуду і інш.

Акрамя таго лічылася, што ад хваробы можна пазбавіцца і ў выніку задобрывання яе, рытуальнага кармлення ці з выкарыстаннем прыёмаў выгнання праз абман і знявагу. Радзей практыкаваліся спосабы лячэння, звязаныя з сімвалічнай заменай хворага чалавека на здоровага. Хваробу лічылася магчымым выдаліць не толькі фізічным (умоўна-фізічным) дзеяннем, але і словам, замовай, малітвай. Аднак, дадзенае адасабленне не з'яўляецца катэгарычным, бо слова, маўленне ёсць такія ж матэрыяльныя адзінкі, як і іншыя акцыянальныя спосабы, а сама вербальная магія грунтуецца на псіхафізіялагічных феноменах.

Вылучаецца накіраванасць на сімваліку адраджэння, асабліва ў дачыненні да дзяцей, бо яны яшчэ цалкам не парвалі павязь з тым светам — гл. «перапяканне» хворых у печы, прадзяванне праз хамут, спадніцу і іншыя полыя прадметы, абціранне тварыка дзіцяці падалом; формулы тыпу «Чым цябе нарадзіла, тым і палячыла». У вылучванні дарослых магічных пасрэднікі — знахары і шаптуны — выклікалі той свет, які і ўдзельнічаў ва ўзнаўленні страчанай гармоніі.

Лекавы рытуал складваецца з шэрага сімвалічных актаў (не пазбаўленых і ачышчальнага і фізіятэрапеўтычнага ўздзеяння) — вербальныя формулы, прыманне пэўнай ежы / лекаў, перамяшчэнні, сон, якія набываюць уласцівасці знакаў, пры дапамозе якіх мадэлююцца зносіны між хворым / лекарам і наваколлем, у тым ліку і самой хваробай. Важнай аказваецца і тактыка гэтых дачыненняў — ад просьбы да пагрозы. Асноўная мэта рытуалу, як і асноўная мэта

замовы і суправаджальных дзеянняў, — узнаўленне і набыццё касмічнай раўнавагі для індывідуума альбо соцыуму.

Разам з тым было б свядомым перабольшваннем міфалагізаваць усе акцыянальныя прыёмы народнай медыцыны. Некаторыя з іх (выпарванне, праграванне, інгаляцыя, масаж, націранне, перавязка і інш.) маюць рацыянальную аснову, хоць і маглі спалучацца з уласна знахарскімі прыёмамі.

Сістэматызацыя хвароб

У аснову сістэматызацыі хвароб мэтазгодна пакласці функцыянальна-тэматычны прынцып, што дазваляе арыентавацца ў багатым матэрыяле. Можна выдзеліць наступныя раздзелы:

Дзіцячыя хваробы (начніцы, крыксы, крактуны; крылішчы; капрызы; рахіт, ангелька; старошчы, сушчы, сухоты; знос; голад, прожар; шчэпіны; варагі; цемнік, ветранка, лунацізм, вадзяніцы, нетрыманне мачы. Побач з падраздзеламі, якія ўключаюць больш за сто запісаў (начніцы, адзінкавыя ўзгаданні, як пра шчэпіны);

Жаночыя хваробы (уплавы, белі; хваравітыя менструацыі; бясплоддзе; хібы цяжарнасці; пагроза выкідыша; роды; грудніца, масціт);

Інфекцыйныя хваробы (ліхаманка; шаленства; жаўтуха; пошасць, халера, чума; сухоты);

Скурныя хваробы (прышчы, скулы; наход, нанос; кароста; лішай; кругі; мёртвая костка; сабачча вымя; рожа; вогнік; валасень; пархі);

Псіха-неўралагічныя хваробы (падучая, радзімец; падвей; каўтун; бяссонне);

Стаматалогія і хваробы сістэмы стрававання (зубны боль; рэзачка, бягунка; пчая);

Хваробы вачэй; вушэй, горла і носа;

Хірургія (залатнік; грыжа, грызь; клін, кіла; звіх; радзікуліт);

Урокі; пярэпалах; сцень.

Уяўленні пра канкрэтную хваробу можна прадставіць у выглядзе тэксту, вузлавой схемаю якога становіцца канфігурацыя такіх вызначальных элементаў, як 1) уласна хворы, 2) яго цела / хвароба, 3) свет / соцыум. Міфапаэтычны анамнез хваробы з неабходнасцю ўключае этыялагічную канструкцыю, якая выяўляе ўзаемадачынненні чалавека са светам і соцыумам ды ў якасці падставовай мае схему «ўварванне чужога ў цела»; сімптоматыку, што адлюстроўвае панаванне хаосу і павышаную ўвагу да цела, і рытуальную тэрапію, што рэгулюе дачынненні з пазачалавечым, патрабуе пераразмеркавання долі і вядзе да аднаўлення гармоніі ды новага зацвярджэння сфер уплыву.

Да прыкладу, валасень — гнойны нарыў у выглядзе празрыстага пухіра на пальцах, гнойных язваў, пухлін, нарываў, захворванняў ногцяў і суставаў рук і ног, хвароба з надзвычай глыбокім міфалагічным падтэкстам. Прычына яе бачылася ў пранікненні ў арганізм міфічнага воласа. Згодна з шырока пашыраным павер'ем, вадзяны чарвяк валасацік балюча кусае людзей альбо ўпіваецца пад скуру людзям і жывёлам, пранікае ўнутр, можа дайсці да сэрца і, жывучы ў целе, выклікае хваробы. І ўсё пры тым, што рэальны вадзяны чарвяк *Gordius aquatides* не прыносіць такіх пакут. Неаднаразова падкрэсліваецца іншасветнае, нячыстае пахо-

джанне валасня. Да прыкладу, валаснём становіцца волас з каўтуна ці з конскага хваста.

Працэс лячэння валасня ў пераважнай большасці рытуалаў у беларусаў скандэнсаваны ў формуле «валасы, ідзіце на каласы». Рытуальнае дзеянне заключалася ў тым, што пры выкананні адпаведных умоў праз каласы (падаецца невыпадковым, што ў большасці выпадкаў фігуруюць пустыя /незанятыя/ каласы), сабраныя пры пэўных абставінах, на хворae месца пралівалася гарачая /нагаворная вада. Хворы палец фактычна змяшчаўся ў каласы. Потым на іх знаходзілі мноства скручаных валасоў альбо белых чарвячкоў. «Волас нейкі, я сама відзела, врачы ўжо адправілі ўміраць ужо чалавека, ён яшчэ майму папку быў родстве́ннік, а такая ванішча ў хаце была. Яны каласкі неяк возьмуць, звязуць і тады вадку ўжо цёпленькую і гэтак ручку бальную, яго ўжо тачыў волас, што па ўсіх суставах пайшоў — і на руках, і на нагах — і яны неяк пералівалі, пералівалі, і ён аж спіць, тады і вот яны паказваюць, і віжу як вот свой волас і вот на каласках ён во верціцца. — І верціцца, жывы? — Да, жывы» (Глыбоцкі р-н).

Шэраг сведчанняў пра валасень (у тым ліку народная наменклатура, замоўныя тэксты, былічкі і інш.) дэманструюць рознаўзроўневае перасячэнне і нават сумяшчэнне ў адным комплексе ўяўленняў пра рэальныя валасы чалавека і валасы як інструмент у руках чарадзеяў, пра волас-хваробу і волас-міфічную істоту. Сюды ж уваходзяць вераванні, звязаныя з рэальным чарвяком-валасацікам, і «змяіна-валасаты» тэкст народнай медыцыны беларусаў наогул.

Рэкамендацыі па выяўленню і дакументаванню элементаў народнай медыцыны

Практычна ў кожнай вёсцы жывуць жанчыны, якія не пазіцыянуюць сябе як магутных знахарак ці прафесійных магічных спецыялістаў, а навучыліся дапамагаць хворым яшчэ ад сваіх бацькоў і дзядоў, хтосьці пераняў магічныя веды ад падарожных жабракоў, будучы ў раённых бальніцах і інш. Гэтыя вясковыя бабкі, як называюць іх у асноўным у акрузе, шчыра дапамагаюць сабе і бліжэйшым суседзям, пры неабходнасці — і прыезджым з бліжэйшага наваколля.

Запіс магічных парад ад сённяшніх лекарак і тых вясковых бабуль, што памятаюць словы, прымяняючы якія дапамагалі людзям іх маці ці бацька, можа адбывацца ў розных сітуацыях: часцей у час гутаркі пра тое, «як даўней лячыліся» ў асобных выпадках пры назіранні непасрэдна за самім працэсам лячэння.

Варта запісваць агульныя ўяўленні пра народную медыцыну, пра знахараў і шаптуноў, традыцыю перадачы ведаў, збор лекавых траў і інш.

У межах паведамленняў пра асобную хваробу матэрыял варта запісваць наступным чынам: напачатку прыводзяцца агульныя ўяўленні пра хваробу, хваробатворнага дэманна, падаюцца народныя погляды на этыялогію немачы, яе канкрэтныя сімптомы, прафілактычныя захады, магічныя практыкі прагнастычнага характару, якія папярэднічалі ўласна лячэнню і садзейнічалі выбару пра-

вільных спосабаў і сродкаў уздзеяння, затым запісы народных магічных лячэбных працэдур. У апісаннях удакладняюцца час і месца правядзення рытуалу, манера вымаўлення замовы, дзеючыя асобы і інш.

Часта паведамленні пра магічнае лячэнне ўплятаюцца ў расказы пра гадаванне дзетак, пра колішнія гады, нават у гаворках пра паважаных асоб у вёсцы, пра суседзяў, сярод якіх трапляе «бабка».

У большасці выпадкаў толькі відэафіксацыя дазваляе прадставіць увесь комплекс функцыянальных, сацыяльных і эстэтычных аспектаў бытавання традыцыі.

1. Аднак разуменне інтымнасці і эзатэрычнасці сітуацыі ў большасці выпадкаў робіць рытуал магічнага лячэння закрытым для назіральнікаў, а тым больш для здымак.

Каментар удзельнікаў або даследчыка можа тычыцца толькі ходу рытуалу, яго атрыбутаў і элементаў.

2. Як альтэрнатыва відэафіксацыі (пры яе немагчымасці) становіцца аўдыязапіс з паралельным фатаграфаваннем.
3. Фіксацыя абрадаў ад носьбітаў традыцыі па-за часам іх выканання гэтаксама на сучасным этапе базуецца на аўдыязапісе шляхам падрабязнага інтэрв'ю.

Метадалогія апісання і прынцыпы рэпрэзентацыі народнай медыцыны

I. Народная медыцына, будучы інструментам адаптацыі чалавека да ўмоў навакольнага асяроддзя, а таксама ў выніку яго сімвалічнага асэнсавання, набыла культурную каштоўнасць, акумуляваўшы міфалагічныя ўяўленні і вопыт пакаленняў, стала часткаю духоўнай практыкі.

Этнамедыцынскі тэкст можна прадставіць наступным чынам: гэта пэўным чынам арганізаваная і структураваная знакавая сістэма, неабходная для выканання абрадавых функцый — стварэння і ўзнаўлення касмічнай раўнавагі між чалавекам і навакольнай рэчаіснасцю. Яму ўласцівыя:

- прагматычная зададзенасць (медыцынскі рытуал ёсць выражэнне пазамоўнай запатрабаванасці чалавека, рэакцыя на сітуацыю);
- перфарматыўнасць (гэта ўчынак);
- спецыфічнае адрасаванне (тэкст арыентаваны на ўспрыманне не толькі чалавекам, але і светам);
- цэласнасць (усе ўзроўні тэксту адзіныя ў выражэнні мэты);
- сакральнасць;
- варыятыўнасць.

Пры апісанні неабходным чынам улічваюцца:

час правядзення абраду, як у межах года, так і сутак (да сонца, выходзіць у поўнач, збіраць купальскія зёлкі і інш.);

прастора выканання абраду з увагай і да ўсіх яе элементаў (выходзіць на ростані, адпраўляцца да святой крыніцы ці прошчы, выліваць сцень пры яркім сонцы, качаць начніцы ля печы і інш.);

персанажная характарыстыка (хто выступае ў ролі лекара — шаптуха, маці, чыстая дзяўчына, удава і інш.);

акцыянальна-працэдурнае апісанне;

вербальнае суправаджэнне, што выяўляецца найперш у прыгаворах і замовах; дыялогі;

атрыбутыўны шэраг, які ўключае абрадавы рэквізіт.

II. Характарыстыка арэала (таго ці іншага лячэбнага арэала) вельмі істотная, бо шэраг хвароб выяўляе сваё нават вузкакальнае бытаванне. Так, боль паясніцы на тэрыторыі Падняпроўя, прычым падкрэслена левабярэжнага, на Смаленшчыне, Браншчыне атрымала спецыяльнае найменне — *уцін* (*утюн, уцен, уцён, цен*). Матэрыял народнай медыцыны паказвае, што асноўным прыёмам рытуальнага лячэння па ўсёй тэрыторыі распаўсюджання ўяўленняў пра ўцін выступае менавіта яго высыканне, рэзанне. На парозе мог проста высыкацца сучок — «Уцён — боль у крыжы, які сяляне лечаць адсячэннем сучка на парозе хаты. *Уцён ему баба отогнала*» ці, часцей, высыканне адбывалася на спіне хворага. Па ўсёй Беларусі (а таксама ў суседзяў з розных бакоў) фіксуецца прадпісанне хвораму на радыкуліт класціся на парог,

а першы ці апошні ў сям'і таптаў яму сярэдзіну або проста пераступаў.

Найбольш распаўсюджаныя абазначэнні капрызаў у беларусаў — *капрызы, наравы, упіры (піры), урагі, гнявы, карады, хіры, гіндрыкі*. Калі ў больш шырокім разуменні гэтыя тэрміны могуць быць прымяняльнымі і да апісання паводзін дарослых, то як хвароба капрызы вызначаюцца толькі ў дачыненні да дзіцяці (зыходзячы з сучасных класіфікацый) дашкольнага ўзросту. У арэальным аспекце па наяўных матэрыялах закончаны самадастатковы комплекс уяўленняў пра гэтую хваробу характэрны для паўночнай часткі Беларусі, хаця семантычна блізкія паралелі спарадычна фіксуюцца і ў іншых рэгіёнах. Прыкладам, на Заходнім Палессі вылучаюць *заход* — «Заход такы, заходьца. Тожэ мольтва е. А то дверы так помірають. Голоўкой подымають. Кверху (робіць знак крыжа: галоўкай вверх, затым прыгібаецца і ад аднаго стаяка да другога падносіць)» (Іванаўскі р-н).

III. Вызначэнне сучаснага стану ўяўленняў пра хваробу не выклікае вялікай цяжкасці, бо захворванні ў вузкім коле вёскі становяцца вядомымі, зварот да магічных лекараў таксама не асабліва хаваецца ад суседзяў. Наяўнасць жа ў вясковым соцыуме знахара гэтаксама добра вядомая.

Зусім непажаданае залішняе папулярызаванне магічна-рытуальнай, замоўна-заклінальнай традыцыі. Уключэнне ў такую працу людзей недасведчаных, часта з няўстойлівай псіхікай ці вельмі эмацыянальных можа прыводзіць да непажаданых наступстваў.

Надзеі на ацаленне толькі з дапамогаю замоў пры ігнараванні афіцыйнай медыцыны ў шэрагу выпадкаў можа прыводзіць да вельмі сумных вынікаў. Да таго ж неапраўданае выпячванне асобы знахара ў соцыуме вядзе да нецярпімага і нават агрэсіўнага стаўлення да яго.

Наогул, запісванне і далейшая апрацоўка дадзеных з народнай медыцыны патрабуюць абачлівых, тактоўных паводзін, разумення сакральнай ролі гэтых ведаў, паважлівага стаўлення да людзей, якія здольныя дапамагчы іншым.

Да таго ж наспела сацыякультурная патрэба ўвагі да народна-медыцынскіх і антрапалагічных ведаў з прычыны пашырэння ў масавай культуры некрытычнага запазычання паранавуковых тлумачальных схем і мадэлей свету. У апошнія дзесяцігоддзі з'явілася вялікая колькасць выданняў, прысвечаных народным медыцынскім ведам, сярод якіх значная частка псеўданавуковага захаплення містыкай, рэлігійна-містычнымі рытуаламі, што часта маюць характар спекуляцыі ці моды. Цікавае да этна-медыцыны ў апошнія дзесяцігоддзе стымулявана ўсведамленнем наступстваў гвалтоўнага выцяснення і / або акультурацыі этнічнай традыцыйнай культуры, прызнаннем аўтэнтычных канцэпцый здароўя як сродку падтрымання этнічнай ідэнтычнасці.

Фальклорны вобраз чалавека цялеснага факусіруе ўвесь спектр міфапаэтычных уяўленняў пра чалавека і свет. Народнае лячэнне абумоўлена ўсёй сістэмай традыцыйнага светапогляду і абаянаецца на агульныя заканамернасці міфалагічнай свядомасці і магічных паводзін.

Народная проза

Folk Prose

МЕТАДАЛОГІЯ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ і апісання пры вылучэнні народнапразаічнай НКС і яе рэпрэзентацыі патрабуюць папярэдняга разгляду сістэмы жанраў і відаў народнай прозы, у сувязі з тым, што кожны жанр адлюстроўвае пэўную светапоглядную канцэпцыю супольнасці, сістэму ідэй, уяўленняў, каштоўнасцей. Адпаведна жанравая карціна свету ўвасабляецца ў сукупнасці канкрэтных мастацкіх твораў, уласцівых таму ці іншаму жанру. Фальклорнае мысленне носьбітаў традыцыі трансфармуе рэчаіснасць не проста ў вуснапаэтычныя творы, а ў творы пэўнага жанру. Таму ацэньваць народнапразаічны твор мэтазгодна з пункта гледжання жанравай сістэмы, да якой ён належыць, у адваротным выпадку існуе рызыка страціць важныя змястоўна-светапоглядныя характарыстыкі твора.

Сістэма жанраў і відаў народнай прозы

Народная проза можа разумецца ў шырокім і вузкім значэнні. У шырокім значэнні народная проза ахоплівае ўсе вербальныя фальклорныя формы, г. зн. апісанні абрадаў, звычаяў; разважанні аб веры, веравызнаннях, канфесіях; вераванні, павер'і; разнастайныя мемараты (успаміны) і фабулаты (сюжэтна і кампазіцыйна арганізаваныя творы) і інш. Любая інфармацыя аб мясцовай духоўнай і матэрыяльнай культуры, ладзе жыцця, зафіксаваная ад носьбітаў традыцыі — мясцовых сельскіх жыхароў, пераважна старэйшага пакалення, пераняўшых свае веды вусным шляхам ад сваіх продкаў і аднавяскоўцаў, — можа аказацца надзвычай каштоўнай для самых розных галін гуманітарных ведаў: фалькларыстыкі, этналогіі, мастацтвазнаўства, этнапсіхалогіі, этналінгвістыкі і інш. У больш вузкім значэнні пад народнай прозай разумеецца сістэма мастацкіх фальклорных казкавых і няказкавых жанраў.

Ядром сістэмы вуснай прозы традыцыйна лічацца 2 вялікія групы жанраў: казкавыя і няказкавыя. Па меркаванню К. В. Чыстова, няказкавая проза — «гэта не тэрмін, а негатыўнае апісальнае словазлучэнне, нязручнае па дзвюх прычынах: а) незразумелыя яго межы — ці трэба ўключаць у склад “няказкавых жанраў”, напрыклад, фальклорныя анекдоты, прытчы, нейбыліцы і інш. — жанры яўна “няказкавыя”, але якія адрозніваюцца ад роднаснай групы жанраў “паданне — легенда — былічка — сказы” і інш.; б) падобнае словазлучэнне

ПАДАННІ
Прэмаўкі
МІФЫ
Загадкі
пажаданні
ВАРАЖБА
ПОВІКАЗКІ
ЛЕГЕНДЫ
КАЗКІ
ПАДАННІ
Прэмаўкі
МІФЫ
Загадкі
пажаданні
ВАРАЖБА
ПОВІКАЗКІ
ЛЕГЕНДЫ
КАЗКІ
ПАДАННІ
Прэмаўкі
МІФЫ
Загадкі
пажаданні
ВАРАЖБА
ПОВІКАЗКІ
ЛЕГЕНДЫ

абцяжарвае неабходнае для тэрміна словаўтварэнне (па тыпу: “казка” — “казкавы” — “казказнаўства”)¹. Разам з тым, пры ўсіх нязручнасцях такога «адмоўнага» вызначэння ва ўсходнеславянскай фалькларыстыцы ім карыстаюцца па сённяшні дзень.

У аснову падзелу народнай прозы на казкавую і няказкавую лёг прагматычны крытэрыі адносін расказчыка і аўдыторыі да зместу тэксту (казкавыя жанры — выдумка, няказкавыя — праўда). Гэты крытэрыі быў прапанаваны яшчэ братамі Грым і зводзіўся да таго, што «ў адрозненне ад казкі легенда або паданне — гэта расказ, якому вераць». Аднак пры раздзяленні казкавай і няказкавай прозы аднаго прагматычнага крытэрыю яўна недастаткова, таму што на сучасны стан бытавання народнай прозы многія расказчыкі легенд, паданняў, былічак, г. зн. жанраў, якія маюць у сваім змесце звышнатуральны або міфалагічны кампанент, сумняваюцца ў сапраўднасці апавядання або выказваюць яўны недавер адносна расказанага сюжэта. Тым не менш, як справядліва заўважае М. Люці, «легенда ніколі не становіцца казкай толькі ад таго, што ў яе перасталі верыць»².

У сувязі з гэтым, для некаторых даследчых і класіфікацыйных мэт, дзеля пераадолення названых супярэчнасцей у народнай

прозе можна прапанаваць вызначыць пяць вялікіх груп (класаў) твораў: 1) казкавыя, 2) легендарныя, 3) міфалагічныя, 4) гісторыка-тапанімічныя і 5) бытавыя наратывы³. Такі падзел народнай прозы падаецца значна менш грувацкім і супярэчлівым, а межы паміж названымі групамі менш размытымі. Больш таго, пры такім падзеле здымаецца праблема міжжанравых утварэнняў, якія не адносяцца ні да аднаго з вядомых жанраў.

У прапануемым падзеле народнай прозы традыцыйныя віды і жанры будуць размяркоўвацца наступным чынам:

- казкавыя наратывы: казкі пра жывёл, чарадзейныя, кумулятыўныя, авантурна-навелістычныя;
- легендарныя наратывы: усе віды легенд — этыялагічныя, духоўна-этычныя, усе разнавіднасці «народнай Бібліі», у тым ліку так званыя пераказы, якія пры падзеле народнай прозы на казкавую і няказкавую не падпадаюць ні пад адзін жанр і від; легендарныя казкі; легендарныя паданні (пра цэрквы, касцёлы, абразы і інш.); легенды-былічкі (апавяданні пра цуды); легендарныя апавяданні;

¹ Чистов, К. В. К вопросу о принципах классификации жанров устной народной прозы / К. В. Чистов. — М. : Наука, 1964. — С. 18—19.

² Гл.: Азбелев, С. Н. Проблемы международной систематизации преданий и легенд / С. Н. Азбелев // Русский фольклор. — Т. 10. — М.; Л. : Наука, 1966. — С. 182.

³ Наратывы (з лацінскага *narrare* «моўны акт», г. зн. вербальны (слоўны) пераказ у адрозненне ад паказу, прадстаўлення) — гэта аповед, гісторыя ці расказ, створаны людзьмі для апісання і арганізацыі іх вопыту і спосабу ўласнага жыцця, які адначасова адлюстроўвае пэўныя эмацыянальныя перажыванні. У традыцыйнай фалькларыстыцы — вуснае апавяданне.

Народная проза

- міфалагічныя наратывы: былічкі, міфалагічныя паданні;
- гістарычна-тапанімічныя наратывы: паданні пра гістарычныя падзеі і тапаніміка, пазбаўленая звышнатуральнага кампанента;
- бытавыя наратывы: вусныя бытавыя расказы, псеўдабылічкі, жарты, гумарыстычныя бытавыя казкі, анекдоты.

Параметры апісання сучаснага бытавання народнай прозы

Сучасная фалькларыстыка фарміруецца тэндэнцыямі, якія ўзнікаюць на стыку дзвюх сфер: тэарэтычнай і палявой (эмпірычнай) фалькларыстыкі. Тэарэтычная фалькларыстыка мае ўстаноўку пераважна на *тэкст* (не абавязкова вербальны) і, адпаведна, на аналітычную работу з тэкстам. У палявой фалькларыстыцы фальклор уяўляецца як адна з праяў этнічнай спецыфікі, узаемазвязаная з такімі яе складнікамі, як рэгіянальнасць, комплекснасць, сучасны стан традыцыі, сітуацыя выканання, носьбіт этнічнай інфармацыі, яго рэпертуар, статус і інш.⁴ Форма захаванасці таго ці іншага жанру (актыўная або пасіўная) залежыць, па-першае, ад знаёмства з тэкстамі і сюжэтамі класічных праяў жанраў шырокага кола носьбітаў традыцыі; па-другое, ад існавання майстроў-выканаўцаў; па-трэцяе, ад ступені запатрабаванасці жанру і яго здольнасці вырашаць пэўныя задачы для сучаснай аўдыторыі

(выхаваўчыя, дыдактычныя, інфармацыйна-пазнавальныя, рэкрэацыйна-забаўляльныя і інш.); па-чацвёртае, ад наяўнасці гэтай аўдыторыі, г. зн. адрасата, бо любы наратывуны жанр абавязкова адрасна накіраваны і прадугледжвае слухача.

У апісанне сучаснага (сінхроннага) бытавання традыцыйных фальклорных жанраў павінны ўваходзіць наступныя характарыстыкі і параметры: а) сістэма жанраў, актыўная ў лакальнай культуры; б) характарыстыка носьбітаў (выканаўцаў) традыцыі (гендэрная, узроставая, канфесійная, адукацыйная, прафесійная); в) аўдыторыя слухачоў (адрасаты тэкстаў); г) тыповыя сітуацыі (кантэксты) выканання; д) пераемнасць (ад каго засвоена, каму перадаецца); е) некаторыя асаблівасці актуалізацыі, выканання, функцыянальнасці і паэтыкі вусных праяў твораў; ж) успрыманне і адзнака выкананых твораў.

⁴ Дианова, Т. Б. Проблема исполнителя в теоретической и полевой фольклористике / Т. Б. Дианова // Наука о фольклоре сегодня. Междисциплинарные взаимодействия. — М., 1998. — С. 55—58.

Асаблівасці ідэнтыфікацыі народнапразаічнай НКС

Асноўнымі складнікамі пры аднясенні твораў народнай прозы да НКС з'яўляюцца ўсе вышэйпазначаныя ўніверсальныя метады ідэнтыфікацыі нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

Акрамя таго, да іх далучаюцца яшчэ некалькі спецыфічных, уласцівых менавіта творам народнай прозы:

- **Наратыўнасць.** Наратывы ў класічным разуменні — гэта тэксты, якія выкладаюць, валодаючы на ўзроўні выяўляемага свету тэмпаральнай структурай, пэўную *гісторыю*. Паняцце гісторыі мае на ўвазе падзею, якая ўяўляе сабой пэўнае змяненне зыходнай сітуацыі: або знешняй сітуацыі ў выяўляемым свеце (натуральныя, акцыянальныя і інтэракцыянальныя падзеі), або ўнутранай сітуацыі (ментальныя падзеі)⁵. Такім чынам, вызначэнне наратывунасці ўключае апаведальныя творы ўсіх жанраў і відаў, якія выкладаюць гісторыю (казкавыя, легендарныя, міфалагічныя, гісторыка-тапанімічныя і бытавыя наратывы), і выключае ўсе апісальныя

тэксты, напрыклад, апісанні вераванняў, разважанняў і інш.

- **Паўната і захаванасць сюжэтна-матыўнага фонду** пэўных жанраў. Многія жанры народнай прозы, напрыклад, з ліку казкавых наратываў, маюць складаны і разгалінаваны набор матываў, якія ўтвараюць сюжэтна-кампазіцыйную структуру і кантамінуюцца між сабой. Для аднясення народнапразаічнага тэксту да феномену НКС вельмі важна, каб расказчык паслядоўна і творча валодаў усімі сюжэтнымі хадамі, паваротамі фабулы для паўнаwartаснага выканання мастацкага твора.
- **Традыцыйныя выяўленчыя сродкі** ў паэтыцы кожнага жанру. Напрыклад, для казак гэта зачыны, канцоўкі, медыяльныя рытміка-меладычныя формулы, эпітэты, параўнанні, стэрэатыпныя фрагменты і формулы і інш.
- **Захаванасць дыялектнай гаворкі** ў народнапразаічных творах НКС.

⁵ Шмид, В. Нарраталогія / В. Шмид. — М. : Языки славянской культуры, 2003. — С. 13.

Малыя жанры фальклору як элемент НКС

Minor Genres of Folklore as Elements of ICH

ЦЯЖКА знайсці сферу дзейнасці ці будзённага жыцця беларуса, якая засталася б не «апісанай» у шэрагу прыказак і выслоўяў, загадак і прыгавораў. Вытрыманая структура, глыбіня зместу, эстэтычны патэнцыял гэтых тэкстаў апраўдваюць іх вылучэнне з фонду побытавага маўлення і разгляд як асобных і самастойных фальклорных жанраў. Варта падкрэсліць і іх выразную аксіялагічнасць, калі сцвярджае асноўных жыццёвых каштоўнасцей напрамую ўваходзіць у іх прагматычную характарыстыку. З аксіялагічнасцю такіх тэкстаў звязаная і іх частая загаднасць, імператыўнасць. Арганічна ўваходзячы ў самую структуру свядомасці, прыказкі, прыгаворы і іншыя жанры ўяўляюць сабой універсальны рэгулятар усяго жыццёвага ўкладу.

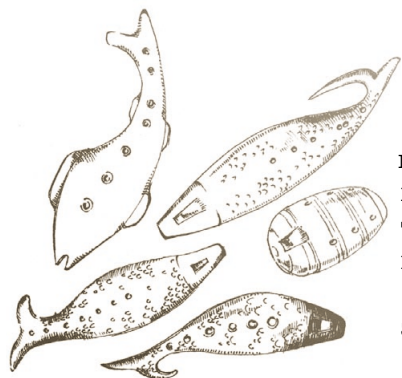
Важная і эстэтычная сутнасць гэтых невялічкіх тэкстаў, што сцвярджае характэрнае для архаічнай свядомасці арганічнае спалучэнне прыгожага і патрэбнага, утылітарнага і высокамастацкага.

Прыказкі і загадкі, пажаданні і праклёны — тыя жанры вуснапаэтычнай творчасці, якія, маючы найглыбейшую гісторыю, без асаблівых якасных змен праіснавалі да нашых дзён, зменшылася толькі іх колькасць у актыўным бытванні. Прычым сфера гэтых жанраў не абмяжоўваецца сёння вёскай, але і значна захопвае гарадское насельніцтва. Ужо ёсць падставы вылучаць у самастойны раздзел «прыказкі і загадкі сучаснага горада».

Разам з тым нават у навуцы да гэтага часу застаецца няпэўным вызначэнне малых жанраў фальклору як аб'екта. Іх можна разглядаць як жывы арганізм, як непасрэднае праяўленне культурнага працэсу і ў той жа час як набор зафіксаваных тэкстаў. Толькі фіксацыя — гэта застылы каркас жывой з'явы.

Да малых жанраў фальклору прынята адносіць усе разнавіднасці клішыраваных формульных прыгавораў, што ў якасці вербальнага кампанента ўвайшлі ў склад абрадавай альбо магічнай гаспадарчай практыкі: звароты, прыгаворы-матывіроўкі, запрашэнні, зычэнні, праклёны, формулы пры варажбе і інш. Кожная з гэтых жанравых груп характарызуецца прагматычнай самастойнасцю, адзінай структурай, функцыянальнай накіраванасцю ды ўлучанасцю ў пэўную рытуальную сітуацыю.

У малых фальклорных жанрах, як правіла, выяўляецца адна з істотных уласцівасцей слова ў традыцыйнай культуры — яго

магічная сіла, разуменне слова як дзеяння, што прыводзіць да змены рэчаў і стварэння новага стану. Такую ўласцівасць слова прынята называць яго перфарматыўнай функцыяй, калі акт маўлення сімвалічна раўнуецца да дзеяння, а слову надаецца «матэрыяльная» характарыстыка. Слова,

прамоўленае ў патрэбны час і ў патрэбным месцы, набывала стваральную, крэацыйную сілу. Такую ўласцівасць магічнага слова падкрэслівае і яго зваротны бок — маўчанне, якое становілася неад’емнай умоваю выканання асобных рытуалаў.

Асноўныя жанры і жанравыя формы

Прыказка — шырока ўжывальны ў гутарковай мове ўстойлівы народны выраз — афарызм, які ў завершанай, сціслай, найчасцей вобразна-паэтычнай форме і пераважна ў пераносным сэнсе, абагульняючы шматвяковае жыццёвы вопыт народа, выказвае катэгарычнае меркаванне пра тыя або іншыя гаспадарчыя, сацыяльна-гістарычныя і бытавыя з’явы, характарызуе і ацэньвае іх, павучае і дае практычныя парады. Гэта найпершы ўзор народнай мудрасці. Прыказкі як афарыстычныя, паэтычна адточаныя і сэнсава ёмістыя выразы заключаюць прынятыя ў дадзеным соцыуме стэрэатыпы маралі, паводзін чалавека ў грамадстве. Яны асабліва выкрываюць і высмейваюць сацыяльныя і маральныя заганы чалавека.

Прымаўка — спалучэнне слоў, якое вылучаецца адноснай устойлівасцю, узнаўляльнасцю ў гатовым выглядзе, экспрэсіўнасцю і цэласным значэннем. Гэта вобразны выраз, які характарызуе чалавека, яго характар, з’явы прыроды і грамадскага жыцця, але толькі ў дадзеным канкрэтным выпадку без абагульненняў і вывадаў з іншых аналагічных сітуацый ці чалавечых паводзін. Прымаўка мае запатрабаванасць у кантэксце.

У той жа час прыказкі і прымаўкі, у адрозненні ад іншых фальклорных жанраў, ніколі не выконваюцца, не спяваюцца, як народныя песні ці прыпеўкі, не расказваюцца, як казкі ці анекдоты, не прапануюцца да разгадвання, як загадкі, словам, самастойна не бытуюць, а, выкліканыя канкрэтнай жыццёвай з’явай, у патрэбны момант устаўляюцца ў маўленне як афарыстычнае закончанае суджэнне. Гэтыя ўстойлівыя выразы арганічна ўваходзяць у размову, аповед.

Загадкі — невялікія фальклорныя тэксты, дзе іншасказальна падаюцца выявы прадметаў ці з’яў, якія прапаноўваецца адгадаць. Адною са спецыфічных рыс жанру загадкі выступае асаблівы выбар аб’ектаў рэчаіснасці, абраных для загадвання. Сярод вялікага набору аб’ектаў у цэлым у загадках возьмуць удзел тыя, што адносяцца да рэалій істотных, якія надзелены яркімі характарыстыкамі, выконваюць важныя для чалавека функцыі. Такія патрабаванні да аб’ектаў рэчаіснасці абумоўлены задачай самога жанру, якая палягае ў навучанні катэгарызацыі рэчаіснасці, вылучэнню важных у дадзеным грамадстве рэалій. Адна і тая ж загадка можа мець некалькі адгадак і наадварот, можа мець

Малыя жанры фальклору як элемент НКС

падтэкст, выклікаць пэўныя асацыяцыі (што асабліва відавочна на прыкладзе так званых «сараматных» загадак). У традыцыі ж шэраг загадак прадугледжваў не простае адгадваанне, а веданне адгадкі.

Параўнанне — не проста спосаб абазначэння рэчаў і з’яў, але і вельмі яркі сродак іх ацэнкі; яно экспрэсіўна, наглядна, вобразна характарызуе чалавека, прыроду, штодзённыя сітуацыі.

Гукаперайманні — імітацыі спеваў птушак, у якіх чуліся звыклія гаспадарчыя ці будзённыя клопаты і забавы.

Праклёны — выражанае словамі пажаданне бяды, выказванне ў празмерна ўзрушаным эмацыянальным стане. У праклёны ўкладваецца пагроза здароўю, дабрабыту, шчасцю, радзей самому жыццю.

Прыгавор — вербальнае заклінанне, рыфмаваны альбо рытмічны твор формульнага тыпу, спалучаны, як правіла, з актыўным дзеяннем з боку асобы. Прыгаворы могуць набываць форму заклінальнай парэміі, у якіх заключаны пагрозы, патрабаванні альбо прапановы. Функцыя заклінання ўласцівая заклічкам, звернутым да аб’ектаў прыроды ці да жывёл.

Сны — як кароткія формулы-тлумачэнні ўбачанага ў сне, так і аповеды пра больш разгорнутыя снабачанні. Разгляд вобразаў сонніка на фоне міфапаэтычнай карціны свету паказвае на несумненную арганічнасць, міфалагічнасць, знакавасць і паэтычнасць гэтага малога фальклорнага жанру. Сны, нягледзячы на выключна індывідуальны вопыт кожнага, усе разам складаюць арганічную частку фальклорнай рэчаіснасці. Уласна сон

паўстае як кантакт з іншасветамі, воблік якіх абумоўлены самой сістэмай уяўленняў і вераванняў, актуальных для гэтай культуры. Сэнс сноў успрымаецца як пэўным чынам зашыфраванае паведамленне, якое яшчэ належыць «прачытаць» і вытлумачыць. Пераказванне ўбачанага «ўвосьні» натуральна надае яму форму наратыва альбо сімвала. Сон-сімвал паўстае як вестка, што вымагае сваёй расшыфроўкі і ў сістэме мадальнасцей можа інфармаваць, папярэджаць, прымушаць і інш.

Замова — рытмічна арганізаваны тэкст, якому надаецца сіла магічнага ўздзеяння для дасягнення розных практычных мэт. Пры несумненнай прагматычнай скіраванасці замоў, гэтыя тэксты ўражваюць сваёй незвычайнай вобразнасцю, зладжанасцю, інтанацыйным і рытмічным складам, толькі ім уласцівай своеасаблівай паэтыкай. Безумоўна, замовы мусілі ўплываць на розныя механізмы чалавечай свядомасці, не ў меншай ступені і падсвядомасці, таму і будаваліся безадносна да законаў фармальнай логікі. Дапасаванне недапасавальнага, адухаўленне і антрапацэнтрызм, узаемасувязь усяго з усім, узаемавыводнасць, усеагульная абумоўленасць і ў той жа час панаванне адмысловых уласных законаў — толькі асобныя рысы замоўнага свету. У замовах увасобіўся ўнікальны вопыт многіх пакаленняў людзей, якія імкнуліся праз слова ўздзейнічаць на здароўе і эмацыянальна-псіхалагічны свет чалавека, унушыць яму ўпэўненасць у сваіх сілах, абараніць сябе і сваіх блізкіх ад уздзеяння вярочых сіл і стварыць пастаянную пагрозу для патэнцыяльных ці рэальных нядобра-

зычліўцаў¹. Уключаныя ў розныя сітуацыі сацыяльнага ўзаемадзеяння, замовы становіліся рэальнай сілай, што аказвала ўплыў на здароўе, псіхічнае і маральнае самаадчуванне асобы, яе стан у грамадстве і адносіны

з іншымі людзьмі. У свеце, дзе вера ў магію была ўсеагульнай, замовы сапраўды дапамагалі чалавеку набыць пачуццё ўпэўненасці ў сабе, надзею на ацаленне, надавалі бадзёрасці і волі да супраціўлення².

Ідэнтыфікацыя малых жанраў фальклору

Асаблівасці фіксацыі парэміялагічных форм

Большасць малых жанраў фальклору не маюць рэзкага адмежавання ад бытавога маўлення, арганічна ўваходзяць у гутарку або з'яўляюцца складнікамі абрадаў і рытуалаў. Часам для іх адсутнічаюць прынятыя фармальныя крытэрыі, якія б дазволілі адзначна аднесці твор да таго ці іншага жанру, а самі жанры маюць узаемапераходны характар і няпэўныя межы.

Прыказкі, прымаўкі, выслоўі запісваюцца ў працэсе ўважлівага сістэматычнага назірання за жывой размоўнай мовай мясцовых жыхароў. Нават бытавое маўленне носбіта традыцыі пастаянна перамяжаецца жартам, прыказкай, прымаўкай, лаканічна і прыгожа выказанай думкай. Прычым сам такі чалавек не заўсёды ўсведамляе, што выказаная ім фраза ўяўляе сабою мастацкі тэкст. Даволі часта прыказкі гучаць у час групавой размовы, на сходах і інш. Асаблівую цікавасць уяўляюць разгорнутыя каментарыі да прыка-

зак, тлумачэнні пераноснага сэнсу, прыгаванне бытавых сітуацый, калі вымаўляецца тая або іншая парэмія. Як паказваюць назіранні, асабліва ўдзячнай сітуацыяй для запісу малых фальклорных форм выступаюць святы і святочныя застоллі, дзе разняволеная атмасфера і імкненне да самавыяўлення стымулююць яскравае, начыненае выразнымі сродкамі маўленне.

Значная колькасць малых фальклорных жанраў запісваецца пры зборы матэрыялу па каляндарнай і сямейнай абраднасці, па народнай прозе.

Пры запісе загадак збіральнік часам уключаецца ў своеасаблівае спаборніцтва з інфармантам, калі яго адгадванне толькі стымулюе носбіта традыцыі ўзгадаць новыя адзінкі. Пэўныя цяжкасці ўзнікаюць пры запісе так званых «сараматных» загадак (што маюць цалкам прадметную, бытавую адгадку, але выклікаюць асацыяцыі інтымнага характару), якія і сёння актыўна бытуюць. Тут збіральнік мусіць праявіць тактоўнасць

¹ *Топорков, А. Л.* Русские заговоры из рукописных источников XVII — первой половины XIX в. / А. Л. Топорков. — М. : Индрик, 2010. — С. 8.

² Тамсама. — С. 9.

Малыя жанры фальклору як элемент НКС

і ў той жа час пэўную разняволенасць, патрэбную для ўстанаўлення належнага кантакту з інфармантам.

Асаблівая карэктнасць патрабуюцца пры запісе праклёнаў, бо гэтыя выразы адносяцца да напоўненых энергіяй і эмацыянальнасцю і ў простым пераказе ўзнаўляюцца надзвычай неахвотна і ў вельмі абмежаванай колькасці.

Менавіта этычныя пытанні абстрабуюцца пры запісе сноў. Паведамленні пра сімвалічную частку сонніка («Што будзе, калі бачыш у сне <...>?») звычайна не выклікаюць эмоцый, а вось аповеды пра сны і іх прароцтвы, часцей трагічныя наступствы, вельмі ўзрушваюць інфармантаў, суправаджаюцца ўспамінамі, выразна эмацыянальнымі каментарыямі. Таму запіс сноў вымагае ад збіральніка вядзенне дыялогу, уважлівага да самай атмасферы гутаркі.

Асаблівасці фіксацыі замоў

У часе экспедыцый мэтазгодна запісваюць замовы ад простых вясковых жанчын, якія не пазіцыянуюць сябе як магутных знахарак ці прафесійных магічных спецыялістаў, а навучыліся замовам для вырашэння такіх рэальных праблем, як хваробы, клопаты пры гадаванні дзетак, праблемы ў жывёлагадоўлі, няўпэўненасць перад адпраўленнем у далёкую дарогу і інш. Гэтыя вясковыя бабкі, як называюць іх у акрузе, шчыра дапамагаюць сабе і бліжэйшым суседзям, пры неабходнасці — і прыезджым з бліжэйшага наваколля. Як правіла, знахары, што карыстаюцца папулярнасцю на значных адлегласцях ад сваіх вёсак і маюць рэпутацыю «моцных», на кантакт з фалькларыстамі ідуць неахвотна

і тым больш не дзеляцца ведамі аб сваім майстэрстве.

Мае значэнне і фактар закрытасці / адкрытасці традыцыі, калі ў свядомасці знахара закладзена ўстаноўка, згодна з якой перадача замовы прывядзе да змяншэння ці страты яго магічнай моцы. У пэўнай ступені закрытасцю характарызуецца заходняя частка Беларусі, усход больш адкрыты. Напрыклад, падчас экспедыцыі 2010 г. у Старадарожскім раёне замовы запісваліся ў кожнай вёсцы, бабулі ахвотна пераказвалі тэксты і суправаджальныя дзеі, шчыра навучалі, нярэдка прыказваючы: «хай усе людцы ўмеюць, каб памагалі адзін аднаму».

Запіс замоў ад сённяшніх лекарак і тых вясковых бабуль, што памятаюць словы, прымяняючы якія дапамагалі людзям іх маці ці бацька, можа адбывацца ў розных сітуацыях: часцей у час гутаркі пра тое, «як даўней лячыліся» ў асобных выпадках пры назіранні непасрэдна за самім працэсам лячэння.

Натуральна, пераказ сітуацыі замаўлення і ўласна замовы прыводзіць да непазбежнага скажэння ад пачатковага тэксту. Пры пераказе часам апускаюцца ўводныя і заключныя кампаненты, не вытрымліваецца інтанацыйны лад, інфармант устаўляе ў тэкст неабходныя на яго думку ўдакладненні і інш. Неаднаразова бабулі свядома пераказвалі тэкст з мэтай навучання, і тады пераказ набываў характар дыктоўкі. Пры непасрэдным лячэнні назіраюцца розныя тактыкі замаўлення, у тым ліку максімальна хуткае, практычна без пауз, з перадыхам толькі для таго, каб набраць паветра. У іншых выпадках знахарка можа рабіць лагічныя націскі, асобныя

сэнсава закончаныя адрэзкі прамаўляюцца з рознай інтанацыяй. Усё гэта значна ўскладняе графічную перадачу тэксту замовы на паперы.

У метадалагічным плане запісу замоў падаецца неабходным агаварыць наступнае: у працэсе запісу, інтэрв'ю ніякім чынам не настойваць на перадачы, калі ў знахара ёсць хоць якія сумненні ў мэтазгоднасці такой перадачы. Яшчэ раз падкрэслім — гэта дзейсныя і патрэбныя ў народнай традыцыі тэксты, і парушэнне знахарам наяўных да сябе этыкетных патрабаванняў вядзе да негатыўных наступстваў у соцыуме: знахар пазбаўляецца моцы, вяскоўцы пазбаўляюцца памочніка. Магчыма нават перарыванне традыцыі.

Носьбіты замоўных традыцый нярэдка саромеюцца, адчуваюць сябе ніякавата пры пераказванні гэтых тэкстаў. Безумоўна, у пэўнай ступені гэта вынік сацыякультурных умоў апошніх дзесяцігоддзяў і ідэалагічнай прапаганды ў цэлым. Таму праца са знахарамі вымагае асаблівай далікатнасці і карэктнасці.

Другі бок сітуацыі: ахвотны пераказ замоў, калі знахар адчувае, што сілы сыходзяць, а пераемніка няма. У такім выпадку адчуванне сакральнасці значна слабейшае. Да замоў пачынаюць ставіцца як да дзейснай магіі, даступнай многім. У якасці папярэдняга назірання можна выказаць гіпотэзу: «Чым больш адкрытая традыцыя, тым больш “паэтычныя” тэксты (як гэта назіраецца ў большасці ўсходнепалескіх замоў)». Менавіта ад такіх носьбітаў можна атрымаць больш падрабязную інфармацыю. У сваю чаргу, веды з пэўнай лакальнай традыцыі дазваляюць

больш адэкватна зразумець суседнюю (у складзе той жа этнічнай), адкуль дадзеных недастаткова.

У сучаснай навуцы апісваюцца методыкі запісу замоў, калі ў якасці пацыентаў выступаюць самі фалькларысты. Да прыкладу, адзін з самых аўтарытэтных сучасных расійскіх фалькларыстаў, спецыяліст па замовах А. Л. Тапаркоў апісвае свой вопыт лячэння нагі ў паўночнарусскіх знахараў; шырока папулярызуе свой вопыт фалькларыста-пацыента У. Л. Кляус. Такі вопыт мае і аўтар гэтых радкоў, які адназначна прадэманстраваў, што просты пераказ тэксту замовы далёка не заўсёды супадае з рэальным тэкстам у працэсе замоўна-заклінальнага акту.

Разам з тым, прысутнасць збіральніка пры сеансе магічнага замоўнага лячэння выглядае не зусім карэктнай. Хоць і такі вопыт прыводзіць да пэўных высноў светапогляднага характару. Так, праведзены дзень у знанай, даволі старой знахаркі з Магілёўскага раёна паказаў: пры розных хваробах баба Лізавета карысталася адным тэкстам, замяняючы назву хваробы і імя пацыента. Самімі інфармантамі такі факт не заўсёды ўспрымаецца. Часта знахарка на просьбы «раскажыце замову (малітву) ад рожы, пуду, сурокаў» пераказвае адзін і той жа тэкст, але на гэта не ўказвае, кожным разам падаючы яго як нешта новае.

У большасці выпадкаў толькі відэафіксацыя дазваляе прадставіць увесь комплекс функцыянальных, сацыяльных і эстэтычных аспектаў бытавання традыцыі. Аднак у практычным плане трэба мець на ўвазе наступнае:

Малыя жанры фальклору як элемент НКС

а) разуменне інтымнасці і эзатэрычнасці сітуацыі ў большасці выпадкаў робіць рытуал магічнага замоўнага лячэння закрытым для назіральнікаў, а тым больш для здымак. Каментар удзельнікаў або даследчыка можа тычыцца толькі ходу рытуалу, яго атрыбутаў і элементаў;

б) як альтэрнатыва відэафіксацыі (пры яе немагчымасці) становіцца аўдыязапіс з паралельным фатаграфаваннем;

в) фіксацыя абрадаў ад носьбітаў традыцыі па-за часам іх выканання гэтаксама на сучасным этапе базуецца на аўдыязапісе шляхам падрабязнага інтэрв'ю.

Метадалогія апісання і прынцыпы рэпрэзентацыі малых фальклорных жанраў

Парэміялогія, як і іншыя ўзоры фальклору, з'яўляецца неад'емнай часткаю народнай традыцыйнай культуры і падпарадкоўваецца агульным законам фарміравання і гістарычнага жыцця культурных традыцый. Менавіта такое разуменне складаных сістэмных сувязей парэміялогіі ў кантэксце ўмоў яе ўзнікнення і бытавання абумоўлівае комплексны падыход да вывучэння кожнага факту і ўсёй фальклорнай сістэмы.

Слушна адзначана, што «сістэмнае вывучэнне з'яў народнай традыцыйнай культуры ставіць задачу вызначэння шматпланавых сувязей фальклору ў кантэксце культурнай традыцыі. На гэтым узроўні назірання за фактамі фальклору структурна-семантычнай адзінкай у полікультурнай традыцыі выступае фальклорна-этнаграфічны тэкст — кожны закончаны ў функцыянальна-зместавых і кампазіцыйных адносінах фрагмент народнай традыцыйнай культуры, сутнасць якой

у той ці іншай ступені перадаецца мастацкімі сродкамі ўвасаблення»³. Вывучэнне фальклорна-этнаграфічнага тэксту ідзе па лініі вызначэння сувязей мастацкай формы з абрадавым ці іншым жыццёва важным імпульсам яе ўзнікнення, абрадавым ці іншым кантэкстам бытавання, формай выканання і ўзнаўлення як абавязковай умовай жыцця тэксту.

Структурна-семантычная характарыстыка замовы як элемента НКС павінна ўключаць наступныя параметры і складнікі: апісанне замоўна-заклінальнага акта, яго арэала і сучаснага стану.

І. Падрабязнае апісанне з неабходнасцю ўключае ўвагу да:

- 1) *часу* замаўлення, як у межах тыдня, так і сутак (да сонца ці ў поўнач і інш.);
- 2) *прасторы* выканання рытуалу з увагай і да ўсіх яе элементаў (ля качарэжніка, на парозе, выходзіць на зару і інш.);

³ Мехнецов, А. М. Фольклорный текст в структуре явлений народной традиционной культуры // Музыка устной традиции : материалы междунар. науч. конф. памяти А. В. Рудневой. — М., 1999. — С. 180—181.

- 3) *персанажнага* складу з указаннем на пол знахара (бо часам замаўляць дазвалялася толькі маці ці іншым сваякам хворага);
- 4) *акцыянальна-працэдурнага* выяўлення з падрабязным апісаннем праходжання абраду;
- 5) *вербальнага* суправаджэння ва ўсёй разнастайнасці яго выяўлення (прыгаворы і заклінанні; замовы; дыялогі і інш.);
- 6) *гукавога* фону, які можа быць выражаны праз шэпт, хуткае без пауз прамаўленне, інтанаванне;
- 7) *атрыбутыўнага* шэрага, які ўключае абрадавы рэквізіт.

II. Характарыстыка арэала замоўнай традыцыі мусіць адбывацца найперш праз картаграфаванне.

III. Вызначэнне сучаснага стану аб'екта.

Рэпрэзентацыя малых жанраў фальклору можа разгортвацца ў наступных напрамках:

- *практычнага ўвасаблення*, што фактычна зводзіцца да распаўсюджвання прыказак, прымавак, прыгавораў і інш., развучвання іх у навучальных установах, падтрымкі майстроў загадвання і носбітаў багатай гаворкі;
- *навукова-практычнай апрацоўкі*, якая можа мець форму падрыхтоўкі зборнікаў малых жанраў, распрацоўкі мультымедычных выпускаў;
- *навуковага даследавання*.

Найболей значны эффект ад практычнай рэпрэзентацыі малых фальклорных жанраў будзе выяўлены ў падтрымцы ўласна беларускай мовы, пашырэнні сфер яе функцыянавання і інш. Асабліва важна выхоўваць у насельніцтва паважлівае стаўленне да дыялекту, разуменне, што запісы і ўзнаўленне мясцовых фальклорных тэкстаў павінны поўнасцю адпавядаць роднай гаворцы.

Навукова-практычная апрацоўка малых жанраў будзе прадстаўлена пры выкананні 3—5 этапаў дадзенай праграмы.

Пры *навуковым даследаванні* малых жанраў, і замоў у прыватнасці, як і пры вывучэнні каляндарных свят, а таксама сямейных, лірыкі і іншых жанраў, найбольш перспектыўным уяўляецца, як ужо вышэй адзначалася, этнасеміятычны падыход, які прапаноўвае разгляд кожнага жанру ці нават твора як арганізаванага цэлага, тэксту, выяўленага семіятычнай мовай культуры. Сутнасць дадзенага тэксту можа быць расчытана толькі пры сінтэзе ўсіх слаёў інфармацыі.

Замовы адносяцца да сакральных ведаў. Гэта тыя веды, пераказваць якія проста так, па-за ўтылітарнымі патрэбамі не дазваляецца. Перадача гэтых ведаў адбываецца строга ў спадчыну або тым асобам, якія выказваюць намер ці жаданне практыкаваць. Важна мець на ўвазе, што пераказ замоў ці рытуальных умоў замаўлення вельмі рэдка апавядаецца ў поўным аб'ёме.

В. І. Харытонава фармулюе дыфініцыю ўласна замоўна-заклінальнага акта наступным чынам: гэта «аказіянальная альбо запраграмаваная абрадавай сферай народнага жыцця сітуацыя, якая патрабуе ўрэгулявання

Малыя жанры фальклору як элемент НКС

стану і ўзаемадзеяння рэальнага (фізічнага, што праяўляецца ў варыянце “грубай матэры” і “ірэальнага” (псіхічнага, тонкаматэрыяльнага) светаў; галоўным дзеючым персанажам ёсць магічна маркіраваная асоба (знахар, шаптун, чарадзей), якая імкнецца ўздзейнічаць на сябе самога і перцыпіента рознымі спосабамі альбо іх цэлым комплексам (фізічныя, псіхатэрапеўтычныя, псіхаэнергетычныя, энергаінфармацыйныя сродкі)»⁴.

Асноўнымі складнікамі замоўна-заклінальнага акта даследніца вылучае псіхаэнергаінфармацыйнае ўздзеянне, абрадава-рытуальнае дзеянне і вербальны тэкст, знітаваныя адзінай унутранай логікай.

Як правіла, фалькларыстамі фіксуюцца толькі тэксты, радзей з рытуальнымі абставінамі, а такі надзвычай важны кампанент абраду як біяэнергетычнае ўздзеянне, якое, магчыма, аказвала найпершы тэрапеўтычны эффект, застаецца па-за кадрам. Аднак гэта менавіта той кампанент абраду, які друкаваным, пісьмовым шляхам зафіксаваць не атрымліваецца. Па словах знахарак, уменне лячыць даецца Богам, простае вывучэнне тэксту жаданага ефекту не прыносіць.

Пытанне прэзентацыі замоўнай практыкі адносіцца да ліку самых складаных. Носьбітам традыцыі такая прэзентацыя не

заўсёды патрэбная, у большасці выпадкаў вясковыя лекары не хочуць, каб пра іх гаварылі. Значна больш важным з’яўляецца фарміраванне адэкватнага стаўлення да традыцый замаўлення сярод сучаснага насельніцтва. На першым месцы мусіць стаяць разуменне, што гэта неад’емная і важкая частка народнай традыцыі. Важна выхоўваць павагу да асобы знахара, моцна падарваную ў часы ваяўнічага атэізму і барацьбы з «забабонамі». Варта стварыць атмасферу цяплявага стаўлення да вясковых лекараў; асабліва гэта тычыцца населеных пунктаў з царкоўнымі прыходамі, свяшчэннікамі якіх праводзяць палітыку асуджэння, залічэння нетрадыцыйнага лячэння да грахоўных заняткаў аж да поўнай забароны з пагрозай адлучэння ад царквы.

Зусім непажаданым ёсць залішнія папулярызаванне замоўна-заклінальнай традыцыі. Уключэнне ў такую працу людзей недаведчаных, часта з няўстойлівай псіхікай ці вельмі эмацыянальных можа прыводзіць да непажаданых наступстваў. Надзеі на ацаленне толькі з дапамогаю замоў пры ігнараванні афіцыйнай медыцыны ў шэрагу выпадкаў можа прыводзіць да вельмі сумных вынікаў. Да таго ж неапраўданае выпячванне асобы знахара ў соцыуме вядзе да нецярпімага і нават агрэсіўнага да яго стаўлення.

⁴ Харитонов, В. И. Заговорно-заклинательное искусство восточных славян : проблемы традиционных интерпретаций и возможности современных исследований / В. И. Харитонов. — М., 1999. — Ч. 1. — С. 299.

Пры прэзентацыі замоў трэба мець на ўвазе важную акалічнасць, што іх тэксты надзвычай паэтычныя, хоць гэтая паэтычнасць не з'яўляецца самамэтай замоў, яна не існуе сама для сябе. Яркая вобразнасць і мастацкасць прадвызначае цікавасць да друкаваных зборнікаў замоў.

Адным з найбольш удалых і сучасных фарматаў навуковай прэзентацыі замоў выступае мультымедыйная падача, якая грунтуецца на такіх асаблівасцях жанру, як

- гетэрагеннасць корпуса замоў, які ўвабраў у сябе шэраг культурных традыцый (вусных і пісьмовых) і жанравых форм і які ў выніку аб'яднаў тэксты даволі розныя ў жанравых адносінах: наратыўныя тэксты, заклінальныя формулы;
- іх абсалютная функцыянальнасць, г. зн. наяўнасць пэўнай канкрэтнай мэты іх скарыстання;
- сакральнасць, якая вымагае ўважлівага і тактоўнага стаўлення не столькі да ўласна тэкстаў, колькі да іх

«уладальнікаў» — канкрэтных вясковых лекараў, чые галасы і здымкі будучы прадстаўлены ў мультымедыйным варыянце. Варта мець на ўвазе, што і аўдыязапіс не перадае рэальнай карціны магчнага ацалення, бо інфармант проста ўзнаўляе тэкст, які ў рэальнай сітуацыі «абрастае» шэрагам новых дэталей.

Корпус замоў той або іншай традыцыі (нацыянальнай, рэгіянальнай, лакальнай) можа быць прадстаўлены ў выглядзе іерархіі з некалькіх узроўняў, прычым фармат мультымедыя дыктуе адносна простую і зразумелую шырокаму колу карыстальнікаў форму падачы матэрыялу. Для замоўнай традыцыі найбольш натуральнае дзяленне корпуса замоў, зыходзячы з функцыянальнага прынцыпу.

Афарыстычная мудрасць народа і сёння відавочная з запісаў вуснай гаворкі, з друкаваных і рукапісных зборнікаў прыказак і прымавак. Задача сённяшняга навукоўца і работніка культуры — выхаванне пажылівага стаўлення да сваёй мовы і садзеянне перайманню яе парэміялагічнага скарбу.

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

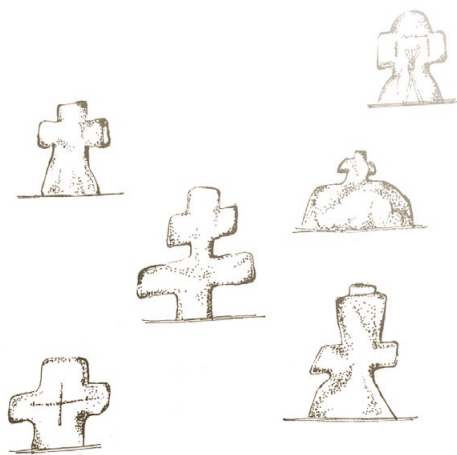
Sacred Topography as ICH

ПРАПАНУЕМ разгледзець шэраг сутнасных вызначэнняў і катэгорый, звязаных з функцыянаваннем традыцыйнай духоўнай культуры ў прасторы і часе.

Культурная прастора, культурны ландшафт. Да нашага часу даволі распаўсюджаным і прыныпова памылковым з'яўляецца меркаванне, што ўся наяўная прастора, якая з'яўляецца фізічным грунтам жыццядзейнасці этнасу ці яго лакальных частак, падзяляецца на два тыпы ландшафту: прыродны і культурны, дзе апошні — гэта сукупнасць усіх топасаў, створаных чалавекам. Аднак, маючы на ўвазе традыцыйны тып грамадства, для якога ўласцівы гарманічны характар узаемадзеяння з навакольным асяроддзем, а прыроднае і культурнае вельмі часта існуе ў сінкрэтычных, непадзельных формах, прыныпова важным будзе адзначыць, што культурны ландшафт не можа разглядацца як сума матэрыяльных аб'ектаў, створаных чалавекам. Бо пры такім спрошчаным падыходзе, які ўласцівы сучаснаму рацыянальнаму мысленню з яго патрэбай у дакладнай і палярнай «інвентарызацыі» сусвету, разгляд традыцыйнага культурнага ландшафту беларусаў будзе сутыкацца з пастаяннай дылемай ідэнтыфікацыі яго асобных элементаў. Аднак азначаная дылема здымаецца, калі разумець *культурны ландшафт* як «усякую жыццёвую прастору пэўнай групы людзей, калі гэтая прастора адначасова цэльная і дыферэнцыраваная, засвоеная прагматычным, семантычным і сімвалічным чынам»¹.

Іншымі словамі, культурны ландшафт для прадстаўнікоў традыцыйнага грамадства мае некалькі планаў выяўлення: *фізічны* (займае рэальнае месца ў прасторы, у т. л. і міфалагічнай), *моўны* (адлюстраваны ў моўнай карціне свету), *сімвалічны* (азначае і можа быць азначаны сам), *кагнітыўны* (як ментальная рэальнасць, існуе ва ўяўленнях і вераваннях). У любым выпадку, культурны ландшафт не зводзіцца толькі да аб'ектаў антрапагеннага паходжання, супрацьпастаўленых прыродзе. «Напаўняючыся не толькі ментальнымі сэнсамі, але і арэчаўленымі артэфактамі, ландшафт змяняў свой

¹ Воробьева, Е. А. Культурный ландшафт как фактор бытийности пространства культуры (на примере этнической картины мира эвенков Восточного Забайкалья) : автореф. канд. философ. наук / Е. А. Воробьева. — Чита, 2007. — С. 17.

воблік... У выніку узнік так званы *культурны ландшафт*, а дакладней *прыродна-культурны* — сведчанне актыўнасці не толькі культуры, але і прыроды ў фарміраванні жыццёвай прасторы чалавека, вынік іх сінкрэтычнага адзінства і ўзаемадзеяння².

«Сакральная *геаграфія*», «Сакральная *тапаграфія*» і «*святое месца*». Пазначым, што тэрмін «геаграфія» апелюе, перад усім, да аб'ектаў прыроднага паходжання (крыніцы, камяні, азёры), якія адыгрываюць значныя функцыі ў рэлігійна-абрадавым жыцці мясцовай супольнасці і / ці займаюць пэўнае месца ў міфалагічных уяўленнях і вераваннях вясковай супольнасці. Пры гэтым крыніцы і азёры (камяні і іншыя прыродныя аб'екты), суаднесенныя ў народных уяўленнях з іншасветам, уваходзяць у катэгорыю «сакральная географія» толькі пры максімальна шырокім разуменні апошняй, як *сукупнасці элементаў прыроднага ландшафту, якія ў калектыўнай фальклорнай памяці суадносяцца з іншасветам і яго прадстаўнікамі ў іх міфалагічнай праекцыі, і выразна супрацьпастаўляюцца сферы прафанага (чалавечага)*. Такім чынам, катэгорыя «сакральнае» не заўсёды тоесная катэгорыі «святых, свяшчэнных» і аб'ектам сакральнай географіі ў роўнай ступені могуць з'яўляцца як «святая крыніца», так і «чортавы камень (балота)».

Амбівалентнасць тэрміна «сакральны» вынікае перш-наперш з яго пачатковага сэнсу: лацінскае *sacer* «святых, свяшчэнных», але адначасова і «прысвечаны падземным багам, пракляты, закляты».

Калі ж размова ідзе пра «сакральную тапаграфію» (ад грэчаскага *topos* «месца»), то прадмет яе даследавання значна шырэйшы, бо ў дадзеным выпадку акцэнт прыпадае на катэгорыю сакральнасці, у той час як адзначаны ёю можа быць локус як прыроднага, так і антрапагеннага паходжання (ахвярны крыж, капліца, вясковы храм ці могількі). Але надзвычай часта, калі размова ідзе пра канкрэтны лакальны выпадак традыцыйнага культурнага ландшафту, яго элементы, маркіраваныя ў карціне свету мясцовага насельніцтва як свяшчэнныя, існуюць не паасобку, але ўтвараюць своеасаблівы сакральны комплекс. На думку Я. Платонава, «пад вясковым сакральным комплексам у дадзеным выпадку разумеецца некалькі царкоўных, археалагічных, культурна-гістарычных ці прыродных аб'ектаў у самой вёсцы ці побач з ёю, якія звязаныя паміж сабой у рытуальных і фальклорных адносінах і ўяўляюць цэласную групу, якая сістэматычна выкарыстоўваецца (ці выкарыстоўвалася раней) у рэлігійнай практыцы мясцовага насельніцтва»³. Напрыклад, сакральны комплекс

² Свирида, И. И. Ландшафт в культуре как пространство, образ и метафора / И. И. Свирида // Ландшафты культуры. Славянский мир / отв. ред. И. И. Свирида. — М. : Прогресс—Традиция, 2007. — С. 12.

³ Платонов, Е. Деревенские сакральные комплексы / Е. Платонов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.countrysite.spb.ru/SacredCompl/Sacred_Compl.htm. — Дата доступа : 27.08.2011.

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

культывай (святой) крыніцы ў большасці выпадкаў складаецца не толькі з уласна прыроднага воднага аб'екта, але і зруба, крыжа, капліцы, нярэдка спецыяльнай купальні. Узаемазвязанасць усіх элементаў, што арганізуюць сакральную прастору, надзвычай цесная і непарыўная, узорам чаго можа быць знакамітая Янава крыніца ля в. Чарневічы Глыбоцкага раёна. У адзіны рытуальны комплекс тут уваходзіць сама крыніца, капліца, пабудаваная над ёй купальня, але таксама і вясковы храм, дзе адбываецца набажэнства, асвячэнне купальскіх зёлак, а на храмавай плошчы — Янаўскі фэст (кірмаш), які і завяршае рытуальнае дзейства для ўсіх паломнікаў. Пры гэтым паказальна, што капліца выступае своеасаблівым механізмам сакралізацыі крынічнай вады, бо плыня, што падцякае пад культывы будынак, святой не лічыцца, але набывае свае цудадзейныя ўласцівасці, толькі выцякаючы з-пад яго.

Вызначэнне «сакральнага комплексу» блізкае да катэгорыі «вясковыя святыні» (А. А. Панчанка), пад якой разумеюцца «шанаваныя ландшафтныя аб'екты (артэфактычнага і прыроднага паходжання), якія не прадугледжаны кананічным царкоўным абходам, але, у той жа час, адыгрываюць істотную ролю ў традыцыйнай рэлігійнай практыцы вяскоўца»⁴.

З другога боку, выкарыстанне вызначэнняў «святы» і «культывы» як сінанімічных, у дачыненні да прыродных аб'ектаў, што займаюць адметнае месца ў народнай міфалогіі прасторы, таксама падаецца не заўсёды апраўданым. Шэраг крыніц, камянёў і асабліва азёр маркіруюцца ў фальклорнай традыцыі як сакральна вылучаныя, «святыя» («богавы» ці «чортавы», «перуновы») паводле свайго надзвычайнага паходжання, але ў рэлігійна-рытуальныя практыкі вясковай грамады не ўключаны, г. зн. іх сакральны патэнцыял не актуалізуецца ў межах каляндарнага года пасродкам пэўных культывых дзеянняў. «Святое месца» як аб'ект ушанавання мясцовым насельніцтвам — гэта «прастора, адухоўленая цудам, што тут калісьці адбыўся», якая мае некалькі ўзаемазалежных узроўняў рэпрэзентацыі: уласна прыродны локус, культывы аб'ект (хрысціянскую святыню), «імя» (тапонім), фальклорныя тэксты рознай жанравай прыроды, абрады, звязаныя з гэтым месцам⁵.

Пры гэтым, неабходна разумець, што суадносіны матэрыяльнага і духоўнага ў рамках традыцыйнага грамадства надзвычай складаныя, а мяжа паміж гэтымі катэгорыямі далёка не заўсёды з'яўляецца выразнай. Напрыклад, камень-следавік, што рэальна існуе ў прасторы як матэрыяльны аб'ект са сваімі

⁴ Панченко, А. А. Исследования в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Западной России / А. А. Панченко. — СПб. : Алетейя, 1998. — С. 12.

⁵ Иванова, А. А., Калущков, В. Н., Фадеева, Л. В. Святые места в культурном ландшафте Пинежья (материалы и комментарии) / А. А. Иванова, В. Н. Калущков, Л. В. Фадеева. — М. : ОГИ, 2009. — С. 31.

канкрэтнымі фізічнымі параметрамі (паме-
рамі, вагой і інш.), для чалавека старонняга,
не прыналежага да мясцовай культурнай
традыцыі, можа з'яўляцца простым валуном
з незразумелымі выемкамі на паверхні. Са-
кральным жа аб'ектам гэты камень робіць яго
«міфалагічная гісторыя», паводле якой «сля-
ды» на валуне пакінуў сам Бог (Божая Маці)
у пракаветныя часы, у выніку чаго «следавік»
набыў надзвычайныя, цудадзейныя ўласці-
васці. Аднак, гэтая «гісторыя» з'яўляецца
часткай калектыўнай, фальклорнай у сваёй
аснове, памяці мясцовай супольнасці —
жыхароў 2—3 бліжэйшых вёсак, і за межамі
гэтага арэала перастае быць актуальнай.
Іншымі словамі, «святасць» каменя ці
крыніцы не задаецца аўтаматычна самім фак-
там іх існавання, але вынікае з таго статусу,
які маюць гэтыя аб'екты ў міфапаэтычнай
карціне свету тутэйшага насельніцтва. Такім
чынам, матэрыяльнае і духоўнае выступаюць
у непарыўнай суцэльнасці, што і задае
ўнікальнасць канкрэтнаму аб'екту сакраль-
най тапаграфіі.

Важна мець на ўвазе, што *ніякая рэкан-
струкцыя колішняга сакральнага статусу
аб'екта не можа замяніць сабой яго рэальнага
функцыянавання ў жывых формах народнай
культуры*. Іншымі словамі, аб'ект сакраль-
най тапаграфіі, які прэтэндуе на ўключэнне
ў спіс нематэрыяльнай культурнай спадчы-
ны, павінен мець культывы статус у мясцовага
насельніцтва не ў гіпатэтычныя першабыт-
ныя часы, але ў «эпоху этнаграфічнай
рэальнасці» — перыяд канца XIX — пачатку
XXI ст. Такім чынам, магчыма вылучыць
3 папярэднія абавязковыя элементы ідэн-

тыфікацыі, неабходныя для надання статусу
элемента НКС тым ці іншым «вясковым свя-
тыням»:

- сакральны аб'ект (святая крыніца, ка-
мень, капліца, аброчны крыж і інш.)
павінен існаваць у рэальнасці, неза-
лежна ад яго сучаснага стану (дагле-
джаны ці неўпарадкаваны, адноўлены
ці паўразбураны). Справа ў тым, што на
працягу XX ст. значная колькасць
сакральных аб'ектаў была фізічна
знішчана на хвалі барацьбы з рэлігіяй.
Такім чынам, ліквідацыя культавага
цэнтра лакальнай супольнасці цалкам
разбурае і традыцыю, звязаную з яго
ўшанаваннем (паломніцтва, калек-
тыўныя талокі па добраўпарадкаванню,
абраканню, ахвярапрынашэнню, фэсты
ці кірмашы, уключаныя ў структуру
гадавога календара і інш.), хаця
інфармацыя пра яе застаецца, як
правіла, у калектыўнай памяці прад-
стаўнікоў старэйшага пакалення вя-
сковай супольнасці;
- сакральны аб'ект у межах пазначанага
перыяду (канец XIX — пачатак XXI ст.)
усведамляецца прадстаўнікамі лакаль-
най супольнасці як «святое месца»,
важная частка іх культурнай традыцыі
і адыгрывае (адыгрываў у бліжэйшай
гістарычнай рэтраспектыве) сутнасную
ролю ў рэлігійным жыцці і абрадавых
практыках калектыву;
- «святое месца», яго фальклорнае адлю-
страванне ў карціне свету і традыцыі
ўшанавання складаюць спецыфічны

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

і непаўторны элемент лакальнага культурнага ландшафту, які адрознівае яго ад суседніх тэрыторый.

Прывядзем два супрацьлеглыя прыклады. У сітуацыі, калі на тэрыторыі двух сумежных сельсаветаў знаходзяцца крыніцы і капліцы св. Яна, а паломніцтва да іх адбываецца ў адзін і той жа дзень, размова ўсё роўна не ідзе пра ідэнтычнасць дзвюх лакальных традыцый. Таму што іх тапаграфія, лакальная арганізацыя прасторы, міфалагічная і рэальная гісторыя іх з'яўлення і функцыянавання будуць адрознымі, што і ляжыць у аснове іх унікальнасці. З другога боку, прыдарожныя крыжы, што ў масавым парадку ўсталёўваюцца на ваколіцах гарадоў, мястэчак і сёл,

хоць і з'яўляюцца святымі па вызначэнню, але вельмі часта не адлюстроўваюць спецыфічныя рысы лакальнай культуры і яе самабытнасць. У значнай ступені ўсталяванне такіх крыжоў не суаднесена з абрадавым жыццём супольнасці і носіць фармальны характар, што не дазваляе адносіць іх да катэгорыі элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны. Падобная заканамернасць датычыцца і значнай часткі вясковага храмаў, а таксама капліц, якія не маюць сваёй «міфалагічнай гісторыі», адлюстраванай у розных жанрах мясцовага фальклору, якая б рабіла іх непаўторнымі ў шэрагу падобных аб'ектаў.

Тыпалогія сакральнай тапаграфіі як элемент НКС

Для традыцыйнага культурнага ландшафту Беларусі ўласцівая вялікая колькасць сакральных аб'ектаў, якія фарміруюць шматлікінасць і варыятыўнасць лакальных традыцый і якія могуць быць аднесены да катэгорыі «вясковага святынь». Ніжэй прывядзем кароткую характарыстыку іх асноўных тыпаў.

Культавыя (святыя) крыніцы з'яўляюцца адной з найбольш распаўсюджаных катэгорый аб'ектаў сакральнай тапаграфіі на беларускай этнічнай тэрыторыі, ушанаванне

якіх згадваў яшчэ ў XII ст. епіскап Кірыла Тураўскі⁶. На сённяшні дзень можна сказаць, што да ліку шанаваных адносіцца больш за 200 крыніц, якія зафіксаваны ва ўсіх рэгіёнах Беларусі. Разам з тым, прадстаўлены яны на тэрыторыі краіны нераўнамерна: найбольш у Падзвінні і Падняпроўі, у меншай ступені — у Заходнім Палессі і Панямонні⁷. Такім чынам, размова можа ісці пра два ўзроўні кадыфікацыі культавых крыніц, як элементаў НКС: *агульнаэтнічны*, калі феномен ушанавання крыніц рэпрэзентуе этнакуль-

⁶ Мельнікаў, А. А. Кірыл, епіскап Тураўскі : Жыццё. Спадчына. Светапогляд / А. А. Мельнікаў. — Мінск : Бел. навука, 2000. — С. 377.

⁷ Зайкоўскі, Э. М. Жыватворныя крыніцы Беларусі / Э. М. Зайкоўскі, Л. У. Дучыц. — Мінск : Ураджай, 2001. — С. 102—104.

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

турную самабытнасць усёй краіны ў цэлым, і *рэгіянальны* (лакальны), што дазваляе прасачыць варыятыўнасць і адметнасць феномена ў рамках самой этнічнай традыцыі.

Паводле прасторы рытуальнай функцыянальнасці культавых крыніц Беларусі можна вылучыць тры катэгорыі азначаных аб'ектаў:

- *субрэгіянальныя*, інфармацыя пра надзвычайныя ўласцівасці якіх бытуе на даволі значнай тэрыторыі, што ўключае ў сябе не толькі навакольныя вёскі, але бліжэйшыя мястэчкі і нават гарады. У сваю чаргу, гэта абумоўлівае даволі шырокую геаграфію паломнікаў. Крыніцы такога тыпу вылучаюцца ўпарадкаванасцю і арганізаванасцю сакральнай прасторы (наяўнасцю капліц, крыжоў, купальняў), паломніцтва да іхносяць масавы характар (ад некалькіх дзясяткаў да некалькіх сотняў чалавек); яны строга прымеркаваны да пэўнага рэлігійнага свята і суправаджаюцца царкоўнымі службамі. Да субрэгіянальных можна аднесці вядомыя культавыя крыніцы ля вв. Бабруйшчына, Чарневічы Глыбоцкага раёна, ля в. Стайкі Ушацкага раёна, *Палыкавіцкую Святую крыніцу* ля Магілёва, *Мікалаеўскую крыніцу* ў Лагойску, *Блакiтную крыніцу* ля Слаўгарада, святую крыніцу Жыровіцкага манастыра і шэраг іншых. Культавыя крыніцы субрэгіянальнага тыпу, як правіла, маюць даволі разгорнутую міфалагічную гісторыю, увасобленую ў паданнях пра яе цудоўнае, надзвычайнае паходжанне, а таксама

гісторыю аператыўную альбо рэальную, г. зн. сукупнасць наратываў пра лекавыя, цудадзейныя ўласцівасці крыніц, якія заснаваны на канкрэтных выпадках выздараўлення людзей;

- *вузкалакальныя* культавыя крыніцы з'яўляюцца найбольш распаўсюджанымі як у мінулым, так і ў сучаснасці. Геаграфія іх рытуальнай функцыянальнасці звычайна ахоплівае невялікую вясковую прастору, што ўключае ў сябе бліжэйшае і 2—5 суседніх паселішчаў. Архітэктоніка такіх крыніц носіць больш сціплы характар (зруб, маленькая капліца, крыж), колькасць паломнікаў адносна невялікая, царкоўныя службы на сённяшні момант, як правіла, не праводзяцца. Скарачэнне колькасці вясковага насельніцтва, яго старэнне і адсутнасць пераемнасці ў традыцыі ўшанавання крыніц у шэрагу выпадкаў звужае іх інфармацыйнае поле і пераводзіць у наступную катэгорыю. Разам з тым, праведзеныя палявыя даследаванні паказваюць, што з крыніцамі такога тыпу могуць быць звязаны паданні пра іх паходжанне з вельмі архаічнымі, міфалагічнымі ў сваёй аснове сюжэтамі. А знаходкі, выяўленыя ў час іх ачысткі і ўпарадкавання ўказваюць на вельмі працяглы характар іх ушанавання (XVII — XX стет.), што падкрэслівае іх знакавасць і значнасць у структуры лакальнага культурнага ландшафту і вымагае неадкладных мер ахоўнага і рэкрэацыйнага характару;

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

- *мікрарэгіянальныя* крыніцы, інфармацыя пра якія бытуе ў межах аднаго населенага пункта і невядомая жыхарам нават суседніх вёсак. Культурна-рэлігійная атрыбутацыя падобных крыніц (крыжы, абразы, капліцы) можа адсутнічаць цалкам, а іх наведванне мае пераважна індывідуальны характар і аказіянальныя прычыны, не суаднесеныя з сістэмай каляндарных свят.

Прынцыпова важна зразумець, што безадносна ад ступені вядомасці, колькасці паломнікаў і ўзроўню арганізацыі сакральнай прасторы, усе культавыя крыніцы з'яўляюцца каштоўнымі і ўнікальнымі элементамі этнакультурнай спадчыны. Акцэнт на даследаванне найбольш вядомых, рэпрэзентатыўных крыніц і ігнараванне цяжкадаступных, недагледжаных можа прыводзіць у бліжэйшай перспектыве да пераходу апошніх з катэгорыі культурна-гістарычных помнікаў у шэраг звычайных прыродных аб'ектаў. Бо культавая крыніца, асабліва тая, што не мае культурных маркераў сваёй сакральнасці (крыж, капліца), «памірае» разам з апошнім старажылам, які ведаў пра яе надзвычайны статус. У сваю чаргу гэта вядзе да незваротнага знікнення элемента НКС і збыднення культурнага ландшафту як Беларусі ў цэлым, так і ў рэгіянальным вымярэнні.

Культавыя камяні. Уласна культавымі, г. зн. шанаванымі мясцовым насельніцтвам, з'яўляецца толькі невялікая частка сакральна вылучаных валуноў. Разам з тым, па падліках Э. Ляўкова, у другой палове XX ст. на тэрыторыі Беларусі мелася больш за 20 камянёў, якім жыхары навакольных вёсак прыносілі рознага роду ахвяры ў надзеі на выздараўленне ці пазбаўленне ад нейкай бяды⁸. Пераважна да катэгорыі культавых датычацца так званыя «камяні-следавікі» — валуны з характэрнымі паглыбленнямі (выемкамі) як прыроднага, так і штучнага паходжання, якія нагадваюць след нагі чалавека (радзей лапы жывёлы). Паводле міфапэтычных уяўленняў мясцовых жыхароў гэтыя сляды былі пакінуты на камянях у старажытныя часы сакральнымі персанажамі як чароўнай (Бог, Божая Маці, святыя), так і інфернальнай (чорт) сферы. Адпаведна, уласна культавымі («святымі») з'яўляецца толькі першая катэгорыя камянёў, у той час як уся сукупнасць «чортавых камянёў» аб'ектам пашаны не з'яўляецца, але выконвае функцыю аб'ектывацыі вызначанага міфалагічнага сюжэта ў структуры лакальнага культурнага ландшафту.

Прыкладам культавага «следавіка», шанаванне якога мела рэальную абрадавую аснову і з'яўлялася арганічнай часткай народнага календара, з'яўляецца Багоў камень ля в. Вялікі Поўсвіж Лепельскага раёна, параўн.:

⁸ Ляўкоў, Э. М. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны / Э. М. Ляўкоў. — Мінск : Навука і тэхніка, 1992. — С. 172—173.

«Ну, яшчэ старыя прымерна так гаварылі, што Бога сляды. Дайно Бог ішоў, ступіў, ну во і слядкі. А тыя малыя [слядкі] — дык то, ці кот з ім [Богам] ішоў, ці сабака. Слядкі там гэтыя чысцілі. Старыя людзі хадзілі і зерне туды, у слядкі, сыпалі, каб добры ўраджай быў. — Як сеялі, сыпалі туды? — Ага, як сеялі. Ну, яшчэ хадзілі на Вялічка, яйкі свяцілі. Яшчэ на Тройцу хадзілі. — Як свяцілі? — Яйкі пакладуць у слядкі — во так свяцілі. — А на Тройцу? — Не, на Тройцу не свяцілі. Хадзілі, чысцілі тыя слядкі, ну прыбіралі там старыя бабкі»⁹. Як паказалі палявыя даследаванні, традыцыя ўшанавання каменя адраділася ў апошнія дзесяцігоддзі, але сімвалічная прагматыка пэўным чынам змянілася: аграрная скіраванасць саступіла месца матывацыі індывідуальнай: пажаданне здароўя ці іншых даброт у жыцці, дзеля чаго наведвальнікі ахвяруюць грошы, кладучы іх у выемкі каменю.

Падобнага роду «святыя камяні» з'яўляюцца аб'ектам шанавання і ў наш час у розных рэгіёнах Беларусі. У прыватнасці, гэта *Святы камень* ля в. Сянежычы Навагрудскага раёна, в. Гостбішча Уздзенскага раёна, в. Сарагі Слуцкага раёна, *камень са следам Божай Маці* ў Жыровічах Слонімскага раёна¹⁰.

Варта адзначыць, што катэгорыя сакральна вылучаных камянёў значна больш шырокая, чым уласна культавых. Іх усе можна падзяліць на некалькі асноўных груп, адпа-

ведна сюжэтным лініям паданняў, якія да іх адносяцца:

- 1) акамянелыя людзі (жывёлы), калі мета-марфоза адбываецца па волі Бога ў якасці пакарання за парушэнне чалавекам маральных ці рэлігійных норм;
- 2) чортавы камяні (безадносна да следавікоў), звязаны з наратывамі пра нячыстую сілу і яе выхадкі (чорт нёс камень, каб загаціць раку, укладваў спаць на камень позніх мінакоў і інш.);
- 3) камяні-шаўцы (краўцы) — валуны вялікіх памераў, з якімі звязаны паданні пра міфічнага краўца, які жыве ў камені і шые адзежу (абутак) людзям, але пасля крыўды, нанесенай апошнімі, спыняе сваю працу назаўжды;
- 4) скарбавыя камяні — валуны, з якімі народная традыцыя звязвае скарбы, утонеўшыя, як правіла, рознымі «чужынцамі» (французамі, шведамі ці панам).

Такім чынам, той факт, што сакральны камень не з'яўляецца культавым (не ўключаны ў рэлігійна-абрадавыя практыкі лакальнай супольнасці), не азначае, што ён не мае ніякай каштоўнасці ў плане захавання нематэрыяльнай спадчыны. Устойлівае існаванне фальклорнай традыцыі, якая адлюстроўвае сакральны статус каменю, усведамленне прадстаўнікамі мясцовай супольнасці яго каштоўнасці і ўнікальнасці могуць быць асновай

⁹ Лобач, У. А. Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У. А. Лобача. — Вып. 2 : Народная проза беларусаў Падзвіння : у 2 ч. — Ч. 1. — Наваполацк : ПДУ, 2011. — С. 237.

¹⁰ Дучыц, Л. У. Сакральная геаграфія Беларусі / Л. Дучыц, І. Клімковіч. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. — С. 118—122.

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

для ўключэння яго ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь.

Культавыя дрэвы — вельмі своеасаблівая катэгорыя аб'ектаў сакральнай тапаграфіі, якая, з аднаго боку, з'яўляецца прамым сведчаннем жывучасці архаічных традыцый, але, з іншага боку, найболей схільная разбуральнаму ўплыву часу і вонкавых фактараў (пажары, буры і інш.). Сярод ушанаваных беларусамі дрэў найболей часта фігуруюць дубы, хвоі, яліны, ліпы, грушы. Як правіла, з ушанаванымі дрэвамі звязаны паданні пра чудаўнае з'яўленне на іх святых абразоў ці пра незвычайнае выздараўленне чалавека. Прыкладам культывага дрэва, якое з'яўляецца рытуальным цэнтрам у структуры лакальнага культурнага ландшафту, можа быць *Святая ліпа* каля в. Лужкі Шаркаўшчынскага раёна. «*А ліпа во, между Лужкамі і Падліпкай. Вот Крыўкі, паварот, а тады между Крыўкамі і Падліпкай Святая ліпа находзіца. І знаеце што, дажэ камуністы яе не зрэзалі. Там ікона стаіць, хрэст стаіць, ікона святой Багародзіцы, і ручнік такі прасты*»¹¹. Пры гэтым звяртае на сябе ўвагу ўстойлівасць і пераемнасць традыцыі шанавання дрэва: калі старая ліпа была павалена бурай, аб'ектам шанавання стала маладое, спецыяльна пасаджанае дрэва. «*Ліпа святая — гэта на кладбішчы, молюцца на*

Пятра. На кладбішча прыезджаюць і молюцца. Вон, на полі, за хлевам. Яна была вялікая, а тады звалілася, вецер яе паваліў. Пасадзілі маладую, маладая, там іконы...»¹².

Святые дубы, якія, па народных перакананнях, дапамагалі ад хвароб, вядомыя каля в. Царкавішча Ушацкага раёна, в. Тадуліна Лепельскага, в. Чара Клецкага раёна. Паклоннымі з'яўляюцца *Французская хвоя* на кургане каля в. Узрэчча Глубокскага раёна, *хвоя* ў в. Старыца на Капыльшчыне, у г. Ліда, непадалёк в. Шаршуны ў наваколлях Радашковічаў. *Культавыя ліпы* растуць на выспе возера Неспіш на Браслаўшчыне, у Жыровічах Слонімскага раёна, *святая груша* — каля в. Збляны Лідскага раёна¹³. Пры гэтым вельмі часта культавыя дрэвы з'яўляюцца часткай больш складанага сакральнага комплексу — прошчы альбо прасторава і функцыянальна ўзаемаспалучаюцца з культывай крыніцай ці каменем.

Прошчы — адмысловая катэгорыя «святых месцаў», характэрных, галоўным чынам, для паўночнага Палесся. У традыцыйнай карціне свету вясковага насельніцтва *прошчы* — гэта месцы (вельмі часта ў лясных урочышчах), святасць якіх абумоўлена праявай боскай субстанцыі: яўленнем Божай Маці чалавеку, чудаўным збавеннем ад хваробы. Нярэдка рытуальным цэнтрам прошчы з'яўляецца святы камень, крыніца ці дрэва. Аднак

¹¹ Лобач, У. А. Полацкі этнаграфічны зборнік ... — С. 234.

¹² Тамсама.

¹³ Дучыц, Л., Швед, І. Дрэва / Л. Дучыц, І. Швед // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. — Мінск : Беларусь, 2011. — С. 158.

гэта не абавязковая ўмова. Даволі часта ў якасці прошчы фігуруе месца, дзе рэальна знаходзіўся хрысціянскі храм, што і надае азначанаму локусу статус святога. Агульная рыса для ўсіх святых месцаў такога тыпу — устойлівы характар рытуальных дзеянняў (ахвяраванні, абраканні), арганізаванасць сакральнай прасторы (наяўнасць крыжоў, агароджаў, каплічак), а таксама прымеркаванасць іх калектыўнага ўшанавання да пэўных свят каляндарнага кола¹⁴.

Аброчныя (ахвярныя) крыжы. Драўляныя ці каменныя крыжы, адмысловыя цэнтры калектыўнай камунікацыі і сімвалічнага дараабмену паміж сферай чалавечага і сакральнага, з'яўляюцца неад'емнай часткай традыцыйнага культурнага ландшафту Беларусі. У найбольш выразнай форме гэты феномен бытуе ва Усходнім Палессі. Рэгіянальнай асаблівасцю шанавання крыжоў такога тыпу ёсць калектыўнае абраканне, прымеркаванае да Велікоднага святочнага цыкла, у выглядзе ўпрыгожвання крыжа шматлікімі ручнікамі, параўн.: «У Лельчыцкім раёне практыкуецца не індывідуальнае, як гэта прынята ў іншых раёнах Беларусі, а менавіта калектыўнае прынашэнне аброкаў на прыдарожныя крыжы. Кожны год жанчыны Тонежа, Слабады і іншых вёсак збіраюцца напярэдадні Вялікадня і ў Чырвоную суботу каля вясковых аброчных крыжоў на «Уся-

ночную», як яны кажуць. Спачатку жанчыны здымаюць з крыжоў старыя тканіны, спальваюць іх і да ўзыходу сонца «апранаюць» крыж новымі. Звычай прынашэння аброкаў мае несумненна рытуальны характар. На карысць гэтага сведчыць яго калектыўнасць, сакральна-рытуальны час выканання — да ўзыходу сонца, уначы на «ўсяночную» перад Вялікднём, наяўнасць рытуальнага ачышчальнага агню, у якім спальваюцца знятыя з крыжа старыя аброчныя тканіны»¹⁵.

Капліцы. Разгляд катэгорыі «вясковых святынь» у кантэксце выяўлення элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў абавязковым парадку павінен улічваць не толькі функцыянальную нагрузку культавага збудавання, але і наяўнасць / адсутнасць уласнай міфалагічнай гісторыі, якая з'яўляецца значнай і знакавай для калектыўнай памяці лакальнай супольнасці. Інакш кажучы, элементам нематэрыяльнай спадчыны можа лічыцца капліца, узвядзенне якой было звязана з яркім або незвычайным, крытычным, цудоўным здарэннем у жыцці калектыву, у памяць пра які штогод праводзяцца царкоўныя службы, фэсты (кірмашы). Так, напрыклад, у в. Лапуты Докшыцкага раёна капліца была пабудавана ў памяць аб выздараўленні хлопчыка, пацярпелага ў пажары, якога вылечыў багамольны чалавек. «Гэта яшчэ даўно, расказвалі бацькі... Дык чалавек

¹⁴ Дучыц, Л., Зайкоўскі, Э., Клімковіч, І. Проща // Міфалогія беларусаў... — С. 374—376.

¹⁵ Лобачевская, О. А. Женские антропоморфные кресты на Беларуси: современные наблюдения и гипотезы / О. А. Лобачевская // Палявая фалькларыстыка і этналогія: даследаванне лакальных культур Беларусі / склад. І. Ю. Смірнова; навук. рэд. В. А. Лабачэўская. — Мінск: БДУКІМ, 2008. — С. 99.

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

ішоў чужы, з другой дзярэўні і выратаваў гэ- тага мальчыка і тутака паставіў на гэтым месцы, палажыў і маліўся дужа, а ён яшчэ не сайсім абгарэў. Ён маліўся і паправіўся [мальчык]. І тады гэтак чалавек прыйшоў і сказаў, што на гэтым месцы пастаўце каплічку. Ну і тады ўжо тут людзі нясуць афяру, там Хрыстос, гэта крэст распяты і ўбраны чысценька, і кладуць афяру, молюцца»¹⁶.

У шэрагу выпадкаў у якасці элемента нематэрыяльнай культурнай спадчыны могуць разглядацца таксама аб'екты сакральнай геаграфіі, якія не з'яўляюцца культывымі, не задзейнічаны ў абрадавым жыцці мясцовай супольнасці. Гаворка ідзе пра прыродныя элементы лакальнага культурнага ландшафту, якія з'яўляюцца матэрыяльным увасабленнем пэўнага сюжэта міфалагічнай (фальклорнай) гісторыі тутэйшай грамады. «Святыя азёры», «чортавы камяні», «швецкія (французскія) горы» — усе падобныя аб'екты, як правіла, у традыцыйнай выяве свету злучаны з адпаведнымі легендамі і паданнямі, нярэдка з вельмі ўнікальнымі, архаічнымі сюжэтамі. Аднак у дадзеным выпадку абавязкова трэба прымаць да ўвагі наступнае:

- 1) ступень разгорнутасці (рэпрэзентатыўнасці) легенды ці падання;
- 2) арэал і ўстойлівасць бытавання;
- 3) суаднесенасць міфалагічнай (фальклорнай) гісторыі з рэальнай гісторыяй мясцовай супольнасці.

Апошні пункт азначае, што легендарны сюжэт увесь час абрастае новымі дэталямі, падрабязнасцямі, павер'ямі, знітанымі з жыццём пэўных людзей гэтай мясцовасці, і застаецца актуальным для іх. Вось вельмі выразны прыклад з возерам Свяцец у Полацкім раёне: «*Озера святое — Свяцец. Ну вот, гэта бабка расказвала пра цэркву, ей 105 год было, када мне — 15. Гэта яна ўжо чула прэданьне эта. Стаяла цэркаў тут. Бабка ішла якая-та ў цэркаў і, гавораць, што зачэпілася там і навалілася. Гаворыць: “Каб ты правалілася”. І вродзі бы цэркаў гэта правалілася. Ну і раньшэ вась гэта ўсё старушка расказвала. Раньшэ дажа доскі плавалі які-та па возеру. І вась ужо, як падойдуць, так у вабед — гул такі, як званы».*

«Гэта возера, як бяздоннае. У ім рыбы аніякай ня водзіцца. Вот дажа мой сын, карасёў налавілі ў сажалкі і запускалі туды. Во запусцілі, з гэтай стораны яно топкае, а аттуда — яно нятопкае. Падашлі, і вот, гаворуць, назаўтра прышлі, вот ён вядро карасёў туды вылеў. Назаўтра прышлі, а там гэтыя карасі, вот усе ўверх брушкамі плаваюць. Рыбы нет, толькі жукі такія бальшыя плаваюць. Ні лягушак, ні рыбы — нічога нет.

Ну і там, када мае мальцы былі яшчэ маладыя, тут былі, дык плаваць там браліся. Там буза, гавораць. Сколька яны шастоў ня дзелалі, не звязвалі такія жэрдзі, апускалі — дна там не найшоўшы былі. І зімой там каток, і тады звязвалі жэрдзэй, і піхалі, і канца нет. Там ніхто не живець. Людзі там не тапіліся, сла-

¹⁶ Зап. Валодзіна Т. і Лобач У. у 2007 г. ад Анушкевіч Марыі Адольфаўны, 1922 г. н. у в. Лапуты Докшыцкага р-на Віцебскай вобл.

ва Богу, але, кажучь, і сабакі туды ніколі не бегаюць»¹⁷.

Аб'екты сакральнай геаграфіі, адносна якіх захаваліся толькі фальклорныя сюжэты рэплікі («Там царква патанула», «на тым камні, казалі, чорт скакаў») у значна меншай ступені могуць прэтэндаваць на ўключэнне ў спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей. Аднак гэта зусім не азначае, што яны павінны застацца па-за ўвагай мяс-

цовых работнікаў культуры. Іх фіксацыя, дасканальнае і скрупулёзнае апісанне, вывучэнне — гэта прамы абавязак работнікаў культуры і мясцовых краязнаўцаў, паколькі такія аб'екты сакральнай геаграфіі з'яўляюцца ўнікальнымі элементамі нашай этнакультурнай спадчыны, і нават невялікія фальклорныя сюжэты надзвычай інфарматыўныя для этнографіі, фалькларыстаў, этналінгвістаў.

Метадалогія вывучэння і прынцыпы рэпрэзентацыі сакральнай тапаграфіі

Вывучэнне культавых аб'ектаў сакральнай тапаграфіі прадугледжвае збор і фіксацыю максімальна поўнага аб'ёму інфармацыі пра сімвалічны статус і рытуальныя функцыі «святога месца». Даследаванне ў дадзеным кірунку паспяхова можа быць рэалізавана як на строга навуковым (акадэмічным), так і мясцовым, краязнаўчым узроўні. Аднак, у абодвух выпадках прынцыпова важнымі з'яўляюцца прыведзеныя ніжэй наступныя пункты даследавання.

Дакладная лакалізацыя аб'екта і яго актуальны стан

Пра які б аб'ект сакральнай тапаграфіі не ішла гаворка (культавы камень, крыніца ці капліца), неабходна дакладна лакалізаваць яго ў структуры лакальнага культурнага ландшафту: месцазнаходжанне адносна бліжэйшага населенага пункта, характарыстыка ўрочышча, дзе ён знаходзіцца, прасто-

равыя суадносіны з іншымі аб'ектамі культурнага ландшафту (напрыклад, у 500 м на поўнач ад вясковых могілак, курганных пахаванняў, храма; на ўзвышшы, на правым беразе ракі, азёрнай выспе і інш.). Апісанне актуальнага стану аб'екта прадугледжвае падрабязную характарыстыку яго фізічных параметраў (памеры, арыентацыя), асаблівасцей арганізацыі сакральнай прасторы (наяўнасць ці адсутнасць агароджы, крыжоў, абразоў, капліцы), а таксама ўзроўню захаванасці.

Характар ушанавання аб'екта. Гэты пункт з'яўляецца вызначальным пры ідэнтыфікацыі аб'екта як НКС, паколькі адлюстроўвае месца і ролю аб'екта сакральнай тапаграфіі ў жыцці мясцовай супольнасці, г. зн. размова ідзе пра традыцыйныя каштоўнасці вышэйшага, духоўнага (сімвалічнага) сэнсу і спосабы іх аб'ектывізацыі (сакральны

¹⁷ Лобач, У. А. Полацкі этнаграфічны зборнік ... — С. 170.

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

цэнтр супольнасці можа быць увасоблены як культавай крыніцай, размешчанай у лесе, так і капліцай, што знаходзіцца непасрэдна ў вёсцы). Задача работніка культуры (краязнаўцы) максімальна падрабязна апісаць характар абрадавых дзеянняў (ушанавання) аб'екта сакральнай тапаграфіі: абраканне, калектыўнае наведванне ў пэўнае свята, малебны ці іх адсутнасць, ахвярапрынашэнні (грошы, пэўныя рэчы), індывідуальнае наведванне па-за межамі каляндарнага цыкла і інш.

Вызначэнне арэала ўшанавання аб'екта. Дадзеная інфармацыя з'яўляецца істотнай для разумення рэальнай значнасці культавай крыніцы ці святага дрэва ў структуры культурных ландшафтаў рознага ўзроўню:

- мікралакальнага (вёска і ваколіцы);
- лакальнага («куст» вёсак);
- рэгіянальнага (тэрыторыя сельсавета ці раёна);
- субрэгіянальнага (некалькі раёнаў, уключаючы гарады).

Інфармацыя такога тыпу можа быць атрымана двума спосабамі. У першым выпадку палявы даследчык праз апытанне мясцовага насельніцтва выяўляе арэал, у якім інфармацыя пра аб'ект з'яўляецца для жыхароў актуальнай і значнай. Аднак, населеныя пункты, дзе падобнага роду інфармацыя ўжо не фіксуецца, пазначаюць вонкавую мяжу арэала шанавання сватыні. Другі спосаб грунтуецца на тым, што культывы аб'ект мае ўстойлівую традыцыю шанавання, калі мае месца масавае паломніцтва ў вызначаны свя-

точны дзень гадавога каляндарнага цыкла. У дадзеным выпадку даследчык фіксуе геаграфію паломнікаў, што таксама дае даволі дакладнае ўяўленне пра арэал шанавання аб'екта.

Гісторыя аб'екта. Гэты пункт даследавання з'яўляецца адным з ключавых, паколькі дазваляе ахарактарызаваць сімвалічны статус і рытуальныя функцыі аб'екта не толькі ў сінхроннай, але і дыяхраннай перспектыве і, адпаведна, вызначыць устойлівасць / зменлівасць традыцыі яго шанавання ў асяроддзі мясцовага насельніцтва. У сваю чаргу, гаворка ідзе пра два вымярэнні гісторыі вясковай сватыні: *міфалагічнай* (легендарнай) і *рэальнай*. У першым выпадку, прадметам даследавання з'яўляецца ўся сукупнасць і варыятыўнасць паданняў, якія апавядаюць пра паходжанне, з'яўленне аб'екта і набыццё ім незвычайных, цудадзейных уласцівасцей. Катэгарычным патрабаваннем пры фіксацыі падобнага роду палявых матэрыялаў, іх апрацоўцы і расшыфроўцы з'яўляецца захаванне *абсалютнай аўтэнтычнасці* фальклорных крыніц (пераказванні, літаратурныя выпраўленні, уласныя дадаткі зусім недапушчальныя) і іх дакладная пашпартызацыя (кім, дзе, калі і ад каго запісана інфармацыя).

Асновай для вывучэння і фіксацыі рэальнай гісторыі культавага аб'екта могуць быць як палявыя матэрыялы (апытанні мясцовага насельніцтва), так і ўжо апублікаваныя крыніцы (этнаграфічныя зборнікі канца XIX — пачатку XX ст. утрымліваюць значны аб'ём інфармацыі пра «вясковыя сватыні», якія не страцілі сваіх культывых функцый

і ў наш час). У любым выпадку ўвага даследчыка павінна быць сфакусіравана на наступных пунктах:

- 1) *вонкавы выгляд і характар арганізацыі сакральнай прасторы культавага аб'екта ў папярэднюю эпоху* (ці падчас савецкай улады): напрыклад, поруч святой крыніцы стаялі аброчныя крыжы (капліца), але ў 1950-е гг. іх знішчылі па ўказанню мясцовай улады; нягледзячы на гэта людзі працягвалі даглядаць крыніцу і хадзілі да яе на Сёмуху (Макавей, Іллю і інш.). Абавязкова павінны фіксавацца апавяданні пра «кару» тых, хто спрычыніўся да разбурэння, апаганьвання мясцовай святыні. Наратывы падобнага роду распаўсюджаны даволі шырока і толькі падкрэсліваюць свяшчэнны статус аб'екта ў калектыўным светаўспрыняцці мясцовай грамады;
- 2) *змены, якія адбыліся з аб'ектам у апошнія дзесяцігоддзі* (абавязкова фіксаваць ацэначныя меркаванні: стала лепш, горш; па якой прычыне): напрыклад, людзі самі ў канцы 1980-х сабралі грошы, адбудавалі капліцу побач з крыніцай (дапамог сельсавет, старшыня калгасу і інш.);
- 3) *параўнальная характарыстыка рытуальных дзеянняў у мінулым і сучаснасці* (паломніцтва, яго масавасць і рэгулярнасць, характар сімвалічнага дараабмену, абракавання, калектыўныя талокі па добраўпарадкаванню, правядзенне ці адсутнасць царкоўных служ-

баў, суаднесенасць з каляндарнымі святамі і інш.);

- 4) *надзвычайныя, звышнатуральныя ці іншыя сімвалічныя ўласцівасці аб'екта*: напрыклад, па меркаванню жыхароў в. Стараселле Докшыцкага раёна *Петрапаўлаўская капліца*, якая была ў іх паселішчы, выратавала вёску падчас вайны, у той час як усе навакольныя вёскі былі спалены карнікамі. Выратавальная сіла капліцы стала глебай яе надзвычайнага шанавання вясцоўцамі, якія не дазволілі разбурыць святыню падчас панавання савецкай улады, штогод у дзень апосталаў Пятра і Паўла там святкуюць «*кірмаш*» (фэст) з запрашэннем мясцовага святара. Адносна крыніц у якасці такіх прыкладаў фігуруюць выпадкі цудоўнага вылечвання, а таксама выкарыстанне вады ў розных рытуальных мэтах (асвячэнне хаты, лячэнне дзяцей і інш.);
- 5) *наяўнасць ці адсутнасць пераемнасці ў шанаванні культавага аб'екта* (полава-ўзроставая характарыстыка паломнікаў, меркаванне пра аб'ект у асяроддзі мясцовай моладзі, хрышчэнне дзяцей на культавай крыніцы і інш.).

Зыходзячы з вышэйпададзенага, прыярытэтнымі метадамі палявых даследаванняў аб'ектаў сакральнай тапаграфіі трэба лічыць наступныя:

- *апытанне* (анкетаванне) рэспандэнтаў з ліку мясцовага насельніцтва. У сваю чаргу, апытанне можа насіць *выбарачны* ці ж *франтальны* характар. У першым

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

выпадку, у якасці рэспандэнтаў фігуруюць, як правіла, прадстаўнікі старэйшага пакалення, якія могуць паведаміць каштоўную інфармацыю як пра міфалагічную, так і рэальную гісторыю аб'екта (асабліва перыяду 1930-х—1960-х гг.). Фронтальнае апытанне мяркуюе ўзаемадзеянне даследніка з усімі палава-ўзроставымі катэгорыямі мясцовых жыхароў, што дае магчымасць прасачыць узровень пераемнасці традыцыі шанавання культуравай крыніцы ці каменю;

- неабходнай умовай як пры вывучэнні, так і прэзентацыі аб'екта сакральнай тапаграфіі з'яўляецца *выкарыстанне метадаў аўдыя-, фота- і відэафіксацыі*. Візуальная фіксацыя аб'екта і інфармацыі, з ім звязанай, уяўляецца мэтазгоднай на ўсіх этапах правядзення даследавання, але асабліва яна неабходная ў дзень масавага паломніцтва да мясцовай святыні;
- у выпадку калі работнік культуры прысутнічае ля мясцовай святыні ў дзень паломніцтва, то метада апытання павінен спалучацца з *метадам уключанага назірання*, калі даследчык не проста з'яўляецца знешнім назіральнікам працэсу, але і сам удзельнічае ў ім. Вельмі важна, каб відэаздымка не ўяўляла сабою хаатычны набор бязмоўных кадраў, але вялася паслядоўна, адлюстроўваючы ўсе этапы рытуальнага дзейства. Пры гэтым пажадана, каб відэазапіс утрымліваў не толькі каментарыі прадстаўнікоў мясцовай

супольнасці, але і ўласна каментарый даследчыка (чалавек традыцыі можа апускаць у сваім апавяданні некаторыя дэталі, якія ён лічыць звычайнымі, трывіяльнымі, але якія могуць складаць істотную частку абраду).

Найболей істотныя, вузлавыя блокі зафіксаванай інфармацыі (расшыфроўкі аўдыязапісаў, фотаздымкі, відэаматэрыял), якія выразна дэманструюць месца і ролю аб'екта сакральнай тапаграфіі ў структуры лакальнага культурнага ландшафту і духоўным жыцці мясцовай супольнасці, якраз і павінны стаць асновай для афармлення заяўкі на ўключэнне святыні ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь.

Абавязкова трэба звяртаць пільную ўвагу на тых мясцовых жыхароў, якія з'яўляюцца своеасаблівымі апекунамі святыні: рэгулярна чысцілі святую крыніцу, даглядалі тэрыторыю вакол яе, аздаблялі капліцу і сачылі за парадкам у ёй, усталёўвалі аброчныя крыжы і інш. Такія людзі, як правіла, валодаюць найбольш поўнай інфармацыяй пра мясцовую святыню, г. зн. уласна і з'яўляюцца захавальнікамі традыцый яе шанавання. Іх апытанне, запіс іх аповедаў як на дыктафон, так і на відэакамеру з'яўляецца першачарговым.

Рэпрэзентацыя традыцый ушанавання аб'ектаў сакральнай тапаграфіі можа быць рэалізавана ў двух узаемазвязаных вымярэннях: практычным і навуковым

Практычны аспект павінен выяўляцца ў рэальных захадах мясцовых (раённых)

Аб'екты сакральнай тапаграфіі як элементы НКС

органаў улады (у тым ліку і аддзела культуры) па зберажэнню аб'ектаў сакральнай тапаграфіі, стварэнню спрыяльных умоў для пераемнасці традыцыі іх ушанавання. Узорным прыкладам можа быць святая *Іллінская крыніца* каля в. Стайкі Ушацкага раёна Віцебскай вобласці. Мясцовыя ўлады, работнікі культуры, супольна з прадстаўнікамі царквы добраўпарадкавалі культавую крыніцу, арганізавалі дастаўку паломнікаў і абмежавалі праезд ва ўрочышча з крыніцай машын грыбнікоў, ягаднікаў і інш. У выніку традыцыі ўшанавання Іллінскай крыніцы на сённяшні дзень маюць трывалы і ўстойлівы характар, а сама святыня мае статус суб'рэгіянальнай, паколькі геаграфія паломнікаў да яе значна пашырылася.

Навуковая рэпрэзентацыя аб'екта сакральнай тапаграфіі — гэта ўласна яго вывучэнне з дапамогай як палявых (апісанне, апытанне), так і тэарэтычных метадаў даследавання. Мэта навуковай рэпрэзентацыі — не толькі ўзнавіць у максімальна магчымым аб'ёме як міфалагічную, так і рэальную гісторыю аб'екта, вызначыць яго сімвалічны статус і рытуальныя функцыі ў дыяхраннай і сінхраннай перспектыве, але і выпрацаваць практычныя парады па добраўпарадкаванню аб'екта, арганізацыі яго сакральнай прасторы, а таксама магчымасці (ці немагчымасці) выкарыстання «вясковай святыні» ў якасці турыстычнага аб'екта, што становіцца асабліва папулярным у апошні час.

Традыцыі тэкстылю

Traditional Weaving

ЗГОДНА з Міжнароднай канвенцыяй ЮНЕСКА «Аб захаванні нематэрыяльнай культурнай спадчыны», НКС выяўляецца сярод іншага ў галіне ведаў і навыкаў, звязаных з традыцыйнымі рамёствамі.

Да найбольш развітых рамёстваў беларусаў адносяцца рамёствы, якія звязаны з апрацоўкай тэкстыльных матэрыялаў (ільну, воўны) і стварэннем прадметаў традыцыйнага адзення, тканін для абрадавых мэт і аздаблення інтэр'ера. Усе прадметы можна аб'яднаць у адзіную тыпалагічную групу з назвай «тэкстыль», а рамёствы, якія накіраваны на іх стварэнне, вызначыць як «тэкстыльныя рамёствы».

У другой палове XX ст. у прамой сувязі з выцясненнем хатняга спосабу вытворчасці тканін і прадметаў аздаблення сялянскага жылля прамысловымі тэкстыльнымі вырабамі ў Беларусі назіраўся, з аднаго боку, заняпад традыцыйных відаў тэкстыльных рамёстваў, з другога — распаўсюджанне новых, запазычаных з гарадской культуры дэкаратыўных тэхнік і відаў тэкстылю. Гэтаму спрыяла пашырэнне друкаванай прадукцыі з узорамі па вышыўцы, выданняў па тэкстыльнаму рукадзеллю. Разам з тым у гэты час склаліся некаторыя адметныя лакальныя з'явы сучаснай тэкстыльнай творчасці, якая накіравана на задавальненне эстэтычных патрэб людзей у рукадзельнай працы і ўпрыгожванні жылля.

Класіфікацыя элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў галіне тэкстыльных рамёстваў

Класіфікацыя элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў галіне тэкстыльных рамёстваў служыць мэце разумення разнастайнасці праяў тэкстыльнай творчасці, традыцыйных ведаў і навыкаў, якія пакладзены ў яе аснову, функцыянальнай абумоўленасці стварэння і ўжывання тканін, іх сувязі са штодзённымі патрэбамі чалавека і выкарыстання ў абрадава-рытуальнай сферы. У адпаведнасці з гэтым класіфікацыю элементаў НКС у галіне тэкстыльных рамёстваў можна правесці па наступных крытэрыях.

Матэрыял. Да тэкстыльных матэрыялаў у першую чаргу трэба аднесці традыцыйную для беларусаў сыравіну расліннага і жывёльнага паходжання: лён, каноплі і авечая воўна. Яны здабываліся ў выніку земляробчай працы і гадоўлі авечак ва ўмовах сялянскай гаспадаркі. З вырошчваннем ільну звязаны шэраг народных ведаў, абрадаў, прадпісанняў, якія скіраваны на атрыманне добрага ўраджаю, сыравіны высокага гатунку. Лён, каноплі, стрыжаная воўна пасля адпаведнай папярэдняй апрацоўкі і прадзення набывалі выгляд нітак. Прадзенныя ніткі служылі асновай для стварэння тканін.

У беларускую традыцыю з другой паловы XIX ст. трывала ўвайшлі ніткі прамысловай вытворчасці: баваўняныя белыя (*бель*) і чырвоныя (*горынь, забалач, запалач, балхва, бавэльна, бавоўна* і інш.). З сярэдзіны XX ст. ужываюцца рознакаляровыя ніткі муліне, ірыс, акрыл і інш.

Віды тэкстыльных рамёстваў. Да традыцыйных тэкстыльных рамёстваў адносяцца прадзенне, пляценне, карункапляценне, ткацтва, вышыўка, вязанне.

- *Прадзенне* — працэс злучэння валокнаў і спіральнага іх звивання для атрымання доўгай і трывалай ніткі. У беларусаў для гэтага ўжываліся дадатковыя прылады: драўлянае верацяно, часам з каменнай, глінянай або драўлянай насадкай цыліндрычнай формы (*праселка, прасліца*), драўляная прасніца (*поцязь*) ці грэбень, самапралка або калаўрот — механізаванае прыстасаванне для прадзення.

- *Ткацтва* — выраб тканін на ткацкім стане або спецыяльным прыстасаванні з перапляценнем ніцей асновы і ўтку. На Беларусі для ткання ўжываецца гарызантальны ткацкі станок (*кросны, ставы, варштан*), і прымітыўныя прыстасаванні для вырабу паясоў і тасьмы: дошчачкі, ніты, бердзечка.
- *Пляценне тэкстыльнае* ўключае разнастайныя віды, якія звязаныя з перапляценнем нітак рукамі з ужываннем розных дадатковых прылад. Да іх адносіцца: выраб паясоў спосабамі пляцення рукамі; сетак пры дапамозе чоўніка ці на раме з цвікамі; карунак з нітак ткацкай асновы; карункавых прошваў з паасобных нітак; паясоў і чапцоў на кругавой аснове спосабам «на сцяне» і на раме (тэхніка спрэнг).
- *Карункапляценне* — пляценне ажурных прошваў і карунак з фігурным завяршэннем з аднаго боку лікавым спосабам з ужываннем прыстасавання для намотвання нітак — *клёцак* (каклюшак).
- *Вышыўка* — спосаб нанясення на тканіну арнаменту, узору, выяў ці наданне ёй ажурнай структуры пры дапамозе іголки і нітак рознымі тэхналагічнымі прыёмамі. У беларускіх народных гаворках для абазначэння вышыўкі ўжываюць назвы: вышыванне, нашыванне, ушыванне, абшыўка і інш.
- *Вязанне* — атрыманне ажурнай ці шчыльнай трыкатажнай тэкстыльнай структуры пры дапамозе прыстасаванняў: іголки, кручка, дратоў.

Усе віды тэкстыльных рамёстваў, акрамя прадзення, якое мае характар папярэдняй тэхналагічнай аперацыі па атрыманню ніткі — асновы стварэння ўсіх тэкстыльных вырабаў, маюць мастацкі характар. Кожны з відаў уключае ў сябе вялікую разнастайнасць тэхнік, прыёмаў, спосабаў выканання тэкстыльных вырабаў.

Тэхнікі

Асноўныя тэхнікі:

ткацтва: двухнітовае палатняным, рыпсавым перапляценнем, чатырохнітовае саржавым перапляценнем, закладное, бранае, выбарнае, ажурнае, шматнітовае (на 4, 8, 10, 12 і болей нітоў), пераборнае аднабаковае і двухбаковае, падвойнае;

ткацтва паясоў: на дошчачках, на ніту, на бердзечку;

вышыўкі: набор (*нашыванне, набіранне, нацяг, нацяганне, процяг, насціланне іголкаю, насмыканне*), роспіс, аднабаковы крыжык, верхашовы па адвольнаму малюнку — сцябліністае, тамбурнае шывто, адвольная паліхромная гладзь, ажурныя швы — мярэжкі, перавіўка па сетцы (строчка), строчка-выразы (выразь, гафт); злучальныя швы, краявыя швы.

Віды тканін і тэкстыльных вырабаў па прызначэнню

Тканіны для адзення: палатно, палатно кужэльнае для намётак, тканіна для сярпанкаў, андарачная, сукно.

Паясы.

Абрадавыя тканіны: ручнікі, намёткі, фартухі.

Рытуальныя абыдзённыя тканіны: палатно, ручнікі.

Ужытковыя і дэкаратыўныя тканіны: абрусы, падзоры, полагі, заслоны, навалкі, накідкі на падушкі, поспілкі, дываны.

Выкарыстанне тканін у абрадах. Тканіны адыгрывалі значную ролю ў сямейных і аказіянальных абрадах беларусаў. Яны выконвалі ролю маркёра, знака галоўных дзеючых асоб абраду, галоўных атрыбутаў і прасторы, дзе яны адбываюцца. Адною з галоўных функцый тканін была камунікацыйная. Тканіна — дар, падарунак, аброк-ахвяра служылі сродкамі ўсталявання камунікацыі паміж жанчынай, якая яе стварыла, і іншымі людзьмі, а таксама з Богам.

1) Абрады сямейнага цыкла:

- **Хрэсьбінны абрад:** пояс і сарочка, намётка ў падарунак для бабы-павітухі, ручнік ці абрус для бабінай кашы.
- **Вясельны абрад:** строй маладой (шлюбная сарочка, фартух), дары ад маладой: пояс і сарочка для маладога, сарочка для бацькі і маці маладога, узорныя рукавы на сарочку для маці маладога, паясы, палатно, ручнікі, намёткі для сватоў і дружыны маладога, ручнік-падножнік, ручнік пад каравай, чапец і намётка для завівання маладой, паясы і ручнікі як маркёры засваення маладой прасторы ў доме маладога.
- **Пахавальны абрад:** палатно, намёткі, паясы, шлюбная сарочка, фартухі, ручнік на крыж, ручнік як знак жалобы на акне.

- *Памінальныя абрады*: ручнік на мужчынскім і фартух на жаночым пахаванні, засціланне магілы абрусамі, хусткамі.
- 2) Аказіянальныя абрады і рытуалы:
 - *Абракальны абрад*: палатно, ручнікі як аброк-ахвяра на прыдарожныя і абракальныя крыжы.
 - *Абыдзённы рытуал*: выраб абыдзённага палатна, ручніка, ніткі, сеткі.

У наш час у абрадах адбылася замена даматканых тканін і тэкстыльных вырабаў на тэкстыль прамысловай вытворчасці. У традыцыйных абрадавых кантэкстах цяпер у асноўным ужываюць прамысловыя ручнікі, хусткі, адрэзы тканін фабрычнай вытворчасці, цюль, спецыяльна пашытыя фартушкі з тканін і цюлю, стужкі, а таксама штучныя кветкі. Пры гэтым такія прадметы выконваюць тэ ж традыцыйныя функцыі, што тэкстыльныя вырабы хатняй вытворчасці.

Метады выяўлення і адбору элементаў НКС у галіне традыцыйнага тэкстылю

Традыцыйны мастацкі тэкстыль беларусаў з'яўляецца выразным паказчыкам асаблівасцей лакальных культур. У народных строях касцюма, ручніках, поцілках і іншых відах тэкстыльных вырабаў і спосабах іх нашэння і выкарыстання ўвасобіліся асаблівасці светаўспрымання, родавыя традыцыі, менталітэт, спосабы і знакі ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў сялянскіх лакальных абшчын і тэрытарыяльна-рэлігійных супольнасцей (прыходаў, парафій), культурна-гістарычныя і гаспадарча-эканамічныя асаблівасці развіцця пэўных тэрыторый. Народныя тканіны адлюстроўваюць глыбінныя працэсы этнагенезу на беларускіх землях, характар культурных кантактаў і ўзаемадачынненняў з суседнімі народамі.

Культурная спадчына ў галіне традыцыйнага тэкстылю беларусаў вылучаецца вялікай разнастайнасцю сваіх лакальных мастацкіх

варыянтаў. Кожная мясцовасць мае пэўныя адметнасці ў формах і крою адзення, кампазіцыях ручнікоў, характару арнаменту, спалучэннях колераў і іншых выразных мастацкіх асаблівасцей. Побач з асноўнымі тэкстыльнымі тэхнікамі, якія вядомы паўсюдна, на пэўных тэрыторыях атрымалі развіццё некаторыя рэдкія тэхналагічныя прыёмы, а таксама своеасаблівае спалучэнне розных відаў тэкстыльных тэхнік. Усё гэта стварае вельмі разнастайную і маляўнічую мазаіку традыцый тэкстыльнай творчасці беларусаў.

З мэтай вызначэння прынцыпаў і складнікаў ідэнтыфікацыі і адбору элементаў НКС у галіне тэкстыльнай творчасці і рамёстваў, наяўных на пэўных тэрыторыях, неабходна вызначыць, да якога з варыянтаў існавання адносіцца тая ці іншая лакальная традыцыя.

Традыцыі тэкстылю

Варыянты сучаснага існавання лакальных традыцый. Лакальныя традыцыі ў галіне тэкстыльных рамёстваў характарызуюцца рознай ступенню захаванасці ў іх традыцыйных элементах, характарам іх трансфармацыі і развіцця, а таксама наяўнасцю другасных форм аднаўлення традыцый. Вылучаюцца наступныя варыянты.

1) Лакальныя традыцыі, якія характарызуюцца выразнымі асаблівасцямі, але ўжо беспаваротна належаць мінуламу, гэта значыць, што яны не існуюць цяпер у жывым выглядзе, а толькі ў форме артэфактаў, якія сабраны ў музеях і захоўваюцца ў мясцовых жыхароў. Гэта тычыцца прадметаў традыцыйнага адзення, ручнікоў, выкананых у традыцыйных тэхніках узорнага ткацтва і вышыўкі, карункапляцення і інш. Веды і навыкі, звязаныя з ужываннем гэтых тэхнік, страчаны і ўжо не перадаюцца ад пакалення да пакалення.

2) Цэнтры існавання жывога тэкстыльнага рамяства, дзе традыцыі не перарываліся. Мясцовыя тэкстыльныя традыцыі шматпаставыя, бо яны ўвесь час змяняліся і трансфармаваліся. У такіх цэнтрах падтрымліваецца пераемнасць рамяства, а веды і навыкі з ім звязаныя, з'яўляюцца адной з форм культурнага самавыражэння носьбітаў мясцовай традыцыі.

3) Лакальныя традыцыі, якія склаліся аўтэнтчна ў мясцовай тэкстыльнай творчасці адносна нядаўна на падставе выкарыстання новых відаў тэкстыльных матэрыялаў і тэхнік і якія звязаны са спосабамі аздаблення сучаснага сялянскага інтэр'еру, з ужыван-

нем прадметаў тэкстылю, пераважна ручнікоў, у сучасных сямейных абрадах.

4) Адраджэнне забытых і страчаных тэкстыльных тэхналогій праз дзейнасць устаноў культуры, грамадскіх арганізацый і асабістую ініцыятыву асобных творцаў на падставе разумення іх гістарычна-культурнай каштоўнасці і творчага патэнцыялу ў сучаснай культурнай практыцы з мэтай захавання мясцовых мастацкіх традыцый. Пашырэнне такіх ініцыятыў можа спрыяць утварэнню новай мясцовай традыцыі, лакальнага цэнтра тэкстыльнага рамяства.

Вылучым асноўныя элементы і з'явы мастацкай тэкстыльнай творчасці і рамёстваў, якія могуць быць ідэнтыфікаваныя як элементы НКС.

Мастацкія комплексы традыцыйных тканін (лакальныя варыянты, лакальныя традыцыі). Пад мастацкім комплексам разумеецца лакальны варыянт пэўнага тэкстыльнага вырабу, напрыклад, ручнік, намётка, якія вылучаюцца выразнымі рысамі мясцовай (лакальнай) традыцыі. Гэта паняцце можа таксама ахопліваць групу тэкстыльных вырабаў, напрыклад, ручнікі і прадметы адзення — сарочкі, фартухі, намёткі, якія на пэўнай тэрыторыі бытавання характарызуюцца агульнымі мастацка-стылістычнымі рысамі.

Падставай для вылучэння мастацкіх комплексаў з'яўляецца наяўнасць наступных агульных мастацкіх і стылістычных рыс:

- кампазіцыі;
- характару арнаментацыі;

- спосабу і тэхніцы арнаментцыі;
- маштабных і прапарцыянальных суадносін арнаментаваных і неарнаментаваных частак тэкстыльных прадметаў;
- колеравага вырашэння.

У такім выпадку пад элементам НКС разумеецца комплекс мастацкіх прыёмаў, тэхналагічных ведаў, спецыфічнага мастацка-кампазіцыйнага бачання, які традыцыйна склаўся на пэўнай тэрыторыі і характарызуе пэўную сацыяльную супольнасць у якасці аднаго з уласцівых ёй спосабаў актуалізацыі карціны свету, выяўленай праз уяўленні аб прыгажосці, стварэння сімвалічнай сістэмы для сацыяльна-культурнай ідэнтыфікацыі яе членаў.

Як правіла, найбольш выразна лакальныя мастацкія комплексы ўвасоблены ў тэкстыльных прадметах, якія ў сувязі з сацыяльна-культурнымі і гаспадарча-эканамічнымі зменамі ў сялянскім жыцці ўжо выйшлі з ужытку. З распадам традыцыйных лакальных супольнасцей, абрываюцца пераемнасці ў перадачы традыцыйных мастацкіх уяўленняў, ідэалаў, тэхналагічных ведаў, з сферы свайго жывога бытавання яны перайшлі ў сферу музейных артэфактаў. Разам з тым яны не страцілі сваёй знакава-сімвалічнай функцыі і могуць разглядацца пэўнай лакальнай супольнасцю як элемент НКС, якая працягвае адыгрываць і ў наш час сваю культурна-камунікатыўную функцыю.

Жывыя аўтэнтычныя лакальныя цэнтры тэкстыльнага рамяства. На Беларусі захаваліся аўтэнтычныя лакальныя

цэнтры існавання тэкстыльнага рамяства. У іх пераважна працягваюць сваё жывое існаванне рамёствы ткацтва і вышыўкі. Фарміраванне гэтых цэнтраў у мінулым было абумоўлена пэўнымі гісторыка-культурнымі прычынамі, сацыяльнымі, эканамічна-гандлёвымі і іншымі фактарамі. Іх існаванне ў наш час звязана з наяўнасцю фактару пераемнасці рамяства, попытам на вырабы, якія тут ствараюцца, а таксама захадамі, якія былі зроблены раней і працягваюцца цяпер для захавання мясцовых мастацка-рамесных традыцый.

У дадзеным выпадку пад элементам НКС разумеецца мясцовая мастацкая і рамесная традыцыя ў пэўным відзе тэкстыльнага рамяства, а таксама той мастацкі комплекс, або, іншымі словамі, лакальная традыцыя, якія тут гістарычна склаліся і працягваюць існаваць у жывой форме, дзякуючы пераемнасці, грамадскай і дзяржаўнай падтрымцы.

Ужыванне тканін у сучасных абрадава-рытуальных практыках. Звужэнне сферы хатняй вытворчасці тэкстыльных вырабаў прывяло да іх замены ў абрадава-рытуальнай практыцы тканінамі прамысловай вытворчасці. Разам з тым у некаторых мясцінах Беларусі захоўваецца традыцыя абракавання тканінамі, ахвяравання іх на крыжы. Заслугоўваюць увагі тыя выпадкі, калі гэтая традыцыя мае калектыўны характар, прымеркавана да пэўных каляндарных свят.

У дадзеным выпадку ў якасці элемента НКС можа разглядацца калектыўная традыцыя выканання абраду з ужываннем тканін,

Традыцыі тэкстылю

стварэння пры іх дапамозе абрадавага атрыбуту, якая штогод узнаўляецца ў той ці іншай мясцовасці.

Адраджэнне і захаванне тэхналогіі мясцовых мастацкіх традыцый у тэкстылі. У якасці элемента НКС можна разглядаць вынікі працы па аднаўленню забытых і страчаных у выніку разрыву пераемнасці традыцыйных тэкстыльных тэхналогій, характэрнай у мінулым для той ці іншай лакальнай традыцыі, якая была прадпрынята мясцовай супольнасцю на ўзроўні ініцыятывы яе асобных членаў, грамадскіх аб'яднанняў ці мэтанакіраваных захадаў дзяржаўных

устаноў культуры. Складнікамі ідэнтыфікацыі пры аднясенні вынікаў такой працы да элементаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны з'яўляюцца наступныя:

- адпаведнасць гістарычным і мясцовым мастацка-тэхналагічным традыцыям;
- грамадская і культурная экспертыза і апрабацыя вынікаў працы і яе ўкараненне ў сацыякультурнай практыцы;
- наяўнасць пэўнай групы пераемнікаў і носьбітаў традыцыі;
- стварэнне ўмоў для існавання і развіцця адроджаных традыцый.

Народна-песенная творчасць

Songs Traditions

ЯК АДЗНАЧАЮЦЬ этнамузыкалогі, выразнай рысай беларускага музычнага фальклору з'яўляецца захаванасць найбольш старажытнага гістарычнага пласта, шырыня ўваходжання найбольш ранніх форм фальклору ў беларускі народны побыт, іх устойлівасць, а таксама надзвычай важнае месца, якое яны займаюць у сучасным беларускім народным мастацтве і народным вясковым жыцці. «Увесь працэс гістарычнага развіцця беларускай народнай мастацкай традыцыі сведчыць: з ходам часу старажытныя песенны і інструментальныя народныя пласты не столькі адсоўваюцца на другі план наслаеннямі творчай народнай практыкі навейшых стагоддзяў, колькі пераасэнсоўваюцца і суіснаваў з новымі, абуджанымі да жыцця стылямі і жанрамі, не губляючы сваёй актуальнасці...»¹. І сёння як вынік новага вітка даследаванняў культуры вуснай традыцыі, з апорай на сучасныя тэхналогіі і з улікам новых метадалагічных ідэй, мы маем навуковы грунт для сцвярджэння таго факта, што аўтэнтчныя формы традыцыйнай культуры беларусаў працягваюць захоўваць глыбінныя асновы сістэмнай цэласнасці, існуюць у разнастайнасці рэгіянальных і лакальных асаблівасцей, утрымліваюць архаічныя элементы і формы, застаючыся пры гэтым не рэліктамі мінулых эпох, а жывой культурай вуснага тыпу.

Вядучае месца ў беларускай народнай музыцы займае песенная творчасць, якая ахоплівае некалькі вялікіх гістарычных пластоў: найбольш глыбінныя прадстаўлены каляндарна-земляробчымі і сямейна-родавымі песнямі; у эпоху фарміравання беларускай народнасці (XIV — XVI стст.) і часы сялянскіх паўстанняў (XVI — XVIII стст.) узніклі мужчынская сацыяльная лірыка, ліра-эпічныя творы і песні бытавога зместу; у XIX ст. былі складзены батрацкія, рабочыя, рэвалюцыйныя песні, а таксама прыпеўкі-частушкі; у Вялікую Айчынную вайну нарадзіўся спецыфічны пласт сучаснага беларускага фальклору — партызанскія песні, у наш час — галашэнні з нагоды чарнобыльскай трагедыі.

У залежнасці ад жыццёвага прызначэння традыцыйныя песні беларусаў складаюць тры цыклы. Два першыя — каляндарныя і сямейныя — аб'ядноўваюць песні, дакладна прымеркаваныя да пэўнага часу і пэўных абставін; трэці — песні, што выконваюцца ў любы час і пры любых абставінах. Для песень каляндарна-земляробчых і сямейна-родавых формай іх музычнага існавання з'яўляюцца тыпавыя напевы (мелодыі, прызначаныя для выканання розных па змесце, але агульных па мэтаваму прызначэнню паэтычных тэкстаў у якім-небудзь жанры песеннага фальклору) і перш за ўсё — напевы-формулы (гранічна сціслыя таксама

¹ Мухарынская, Л. С., Якіменка, Т. С. Беларуская народная музычная творчасць : вучэб. дапам. для муз. ВНУ / Л. С. Мухарынская, Т. С. Якіменка. — Мінск, 1993. — С. 5.

Народна-песенная творчасць

політэкставыя мелодыі, якія, як мяркуецца, узніклі ў выніку мастацкага абагульнення першасных інтанацый, звязаных з абрадавай магіяй)², якія на тэрыторыі свайго распаўсюджання выступаюць у ролі гукавага знака-сімвала (па народнаму вызначэнню — «голасам») пэўнага абраду. Пры знешне скупых меладычных сродках яны маюць «велізарную сілу выразнасці, дзякуючы інтанацыйнай важкасці кожнай меладычнай іх дэталі, найтанчэйшай інтанацыйнай нюансіроўцы ў дакладна акрэсленых межах традыцыйнага гучання»³. У трэці цыкл — пазаабрадавых песень — уваходзяць узоры дзвюх гісторыка-стылявых пластоў. Песні першага (больш раняга) блізкія да стылю старажытных напеваў каляндарнага і сямейнага цыклаў; для другога характэрна яскравая індывідуалізацыя музычна-паэтычных вобразаў і такія суадносіны музычнага і тэкставага кампанентаў, пры якіх: адной мелодыі адпавядае адзін паэтычны тэкст, адной мелодыі адпавядае група розных сюжэтаў (своеасаблівы тыпавы напеў), група мелодый аб'ядноўваецца варыянтамі аднаго паэтычнага тэксту (тыпавы сюжэт).

Гукавая тканіна народных мелодый у сваім разгортванні ўтварае розныя фактуры: адна-

галосныя адналінейныя (манодыя), аднагалосныя многалінейныя (гетэрафонія) і шматгалосныя (поліфонія і гамафонія).

Агульныя заканамернасці, уласцівыя народнапесеннай культуры беларусаў у цэлым, па-рознаму праяўляюцца ў кожным з шасці гісторыка-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі — Паазер'і, Панямонні, Заходнім (Брэсцкім) і Усходнім (Гомельскім) Палессі, Падняпроўі і Цэнтральнай Беларусі. Песенныя сістэмы, якія гістарычна склаліся і замацаваліся на гэтых землях, «характарызуюцца сукупнасцю прыкмет, з'яў і заканамернасцей, сярод якіх дамінуючымі выступаюць: суадносіны гісторыка-стылявых пластоў абрадавага (раннетрадыцыйнага) і пазаабрадавага (познетрадыцыйнага) песеннага фальклору; суадносіны ўласна песеннага і гульнявога (танцавальнага, інструментальнага) пачатку; асаблівасці абраду і яго «парадак»; перавага пэўных жанраў і памеснае асэнсаванне жанраў паўсюдна пашыраных; выканальніцкія асаблівасці і іх тэрміналагічныя абазначэнні самімі носьбітамі аўтэнтчнага фальклору; цэнтралізуючы кампанент сістэмы, які ў рэшце рэшт і вызначае адметны характар той альбо іншай традыцыі»⁴.

² Восточнославянский фольклор : словарь научной и народной терминологии. — Минск, 1993. — С. 160.

³ *Можейко, З. Я.* Песни Белорусского Полесья / З. Я. Можейко. — М., 1983. — С. 6. — Вып. 1.

⁴ *Мажэйка, З.* Народна-песенная культура Беларусі ў агульнаславянскім кантэксце / З. Мажейка. — Мінск, 1998. — С. 7. Як дыялектычнае адзінства агульнанацыянальнай цэласнасці і рэгіянальнай спецыфікі, асаблівасці народнапесеннай культуры ў суадносінах паэтычнага і музычнага кампанентаў раскрыты ў серыі аналітычных зборнікаў па сучасных аўтарскіх запісах і аналітычных натyroўках па метаду прафесара Я. У. Гіпуса : *Мажэйка, З. Я.* Песні Беларускага Паазер'я. — Мінск, 1981; яна ж: «Песни Белорусского Полесья». — М., 1983. — Вып. 1; 1984. — Вып. 2; *Варфаламеева, Т. Б.* Песні Беларускага Панямоння / Т. Б. Варфаламеева. — Мінск, 1998; *Мажэйка, З. Я., Варфаламеева, Т. Б.* Песні Беларускага Падняпроўя / З. Я. Мажейка, Т. Б. Варфаламеева. — Мінск, 1999.

Песенныя традыцыі Віцебскага Падзвіння (Паазер'я)⁵

Цэнтрам паўночнабеларускай культуры выступае Віцебшчына, але межы паўночнабеларускага песеннага стылю больш шырокія. Яны выходзяць на паўночныя раёны Міншчыны і супадаюць з паўднёвымі граніцамі (Маладзечна-Барысаў-Орша) вялікага геаграфічнага масіву, які вызначаецца ў адпаведнасці з яго геамарфалагічнай структурай як тэрыторыя Паазер'я.

Характарызуючы народна-песенную культуру Паазер'я, варта адзначыць у першую чаргу дзве яе галоўныя асаблівасці. Першая асаблівасць у тым, што культура гэта цалкам манадыяна, заснаваная на «чыста лінейным мысленні, на самадастатковым значэнні ўласна меладычнага пачатку. У народным побыце паўночнабеларускіх раёнаў пануе адзіночнае спяванне або сумеснае спяванне аднагалосных мелодый ва ўнісон (часам толькі з невялікімі эпізодычнымі расслаеннямі галасоў у некаторых абрадавых і пазаабрадавых напевах).

Мелодыям Беларускага Паазер'я ўласціва асабліва сцісласць, лапідарнасць, формульнасць, яны разгортваюцца няспешна, роўна. У процілегласць, скажам, палёскай песні, дзе акцэнтная арнаментыка ўвесь час нібы перарывае меладычную лінію (стварае нібы «ўздрыгванні»), у песнях Паазер'я роўныя арнаментальныя групы арганічна ўплецены ў спакойнае цячэнне мелодыі. Мелодыка паўночнабеларускіх песень амаль не ведае

вертыкальных сугуччаў, меладычнае развіццё песеннага мастацтва Віцебскага Падзвіння цалкам ідзе ў «гарызантальным» напрамку, што праяўляецца ў гнуткасці рытмікі, а таксама ў разнастайнасці і вялікай рухомасці кампазіцыйных структур паўночнабеларускай песні.

Другая вызначальная асаблівасць народна-песеннай культуры Паазер'я заключаецца ў надзвычайнай лакальнай варыятыўнасці асобных яе элементаў, якія прама або апасродкавана ўплываюць на тыпалогію каляндарна-земляробчых і сямейна-абрадавых напеваў. Менавіта гэтая асаблівасць і садзейнічала выключна буйнаму росквіту на Паазер'і лаканічных абагуленых напеваў, строга прымеркаваных да абрадаў, пэўнага часу або абставін. Так, на тэрыторыі Паазер'я побач з агульнараспаўсюджанымі па ўсёй Беларусі жанрамі каляндарна-земляробчых і сямейна-абрадавых песень пашыраны таксама песенныя жанры, якія ў іншых рэгіёнах або зусім не сустракаюцца, або распаўсюджаны нешырока: валачобныя, масленічныя, талочныя, дажыначныя, ільняныя, ярынныя, вясельныя галашэнні. Тое ж самае можна сказаць і пра дыферэнцыяцыю напеваў унутры асобных жанраў, асабліва характэрную для Паазер'я: у калядных песнях — «ражстоўскія», уласна каляды і «Цярэшка» (напевы тэатралізаванай зімовай народнай гульні); у веснавых — масленічныя, валачобныя,

⁵ Пры характарыстыцы песенных традыцый Паазер'я і Палесся карыстаемся матэрыяламі зборнікаў З. Мажэйка «Песні Беларускага Паазер'я» і «Песни Белорусского Полесья».

юраўскія, уласна веснавыя, талочныя, «як аглядаюць поле»; у купальскіх — уласна купальскія і «як кругом жыта ходзюць»; у жніўных — «як зажынаюць», уласна жніўныя, «дажыначныя» («раёк», «спарыш», «ба-рада»); у восеньскіх — ярынныя, ільнавыя, уласна восеньскія.

Сямейна-абрадавы цыкл, складаюць песні *радзінныя* (хрэсьбінныя), *вясельныя*, *пахавальныя галашэнні і калыханкі*.

Трыяду абрадаў жыццёвага цыкла адкрываюць песні радзінныя. Трэба падкрэсліць, што толькі ў рэгіёне Віцебскага Падзвіння яны ўтвараюць цэласную песенную сістэму, ядро якой складаюць сем тыпавых політэкставых напеваў. Яны распаўсюджаны на тэрыторыі ўсёй сучаснай Віцебскай вобласці, а таксама паўночных частках Гродзеншчыны, Міншчыны і Магілёўшчыны — тэрыторыях, якія прымыкаюць да Паазер'я. На астатняй тэрыторыі Беларусі на хрэсьбінах спяваюць звычайныя лірычныя песні пераважна сямейна-бытавой тэматыкі, якія па паэтычным змесце падыходзяць да сітуацыі хрэсьбіннага застолля. Большасць радзінных песень групуецца вакол галоўных удзельнікаў сямейнай урачыстасці. Паводле зместу і прызначэння радзінна-хрэсьбінныя песні падзяляюцца на песні-велічанні да парадзіхі і бацькі, песні-зычэнні да дзіцяці, песні-велічанні і жартоўныя песні да бабкі і кумоў.

Цэнтральнае месца ў сямейна-абрадавым цыкле Віцебскага Падзвіння належыць *вясельным*, а па тэрміналогіі ўсходніх раёнаў «свадзёбным» песням. Напевы гэтых песень адрозніваюцца вялікай разнастайнасцю. Але па характару гучання можна вылучыць чаты-

ры іх вобразна-эмацыянальныя сферы: святочна-прыўзнятую (яна ў большай ступені ўласціва мелодыям усходняй зоны рэгіёна — тэрыторыі былога рассялення віцебска-смаленскіх крывічоў), апавядальную (яна ўласціва мелодыям цэнтральна-заходняй зоны Паазер'я — тэрыторыі былога рассялення полацкіх крывічоў), лірычна-журботную і гарэзліва-жартоўную (сустракаюцца паўсюдна).

У параўнанні з іншымі гісторыка-этнаграфічнымі рэгіёнамі Беларусі вясельны рытуал Віцебскага Падзвіння больш драматызаваны і мае рысы паўночнарускага вясельнага абраду з яго няспынным галашэннем. Аднак драматычны кантраст у паўночнабеларускім рытуале з яго проціпастаўленнем асабістага і абшчыннага пачатку выяўлены не так рэзка: «вясёламу» боку рытуалу тут даволі выразна процістаіць «абіжаны», у цэнтры якога — галашэнне маладой і яе маці. Плач-галашэнне нібы канцэнтруе вакол сябе і ўсе іншыя «абіжаныя» элементы рытуалу, адлюстраваныя ў песнях сірочых (калі замуж выходзіць сірата), «суборнай суботы» (якія спяваліся напярэдадні вяселля, на «суборнай» субоце — развітанні маладой з сяброўкамі) і інш.

На Паазер'і бытуюць усе восем тыпавых напеваў вяселля і чатыры напевы галашэнняў.

Цыкл пазаабрадавых песень прадстаўлены на Беларускай Паазер'і двума цыкламі — прымеркаванымі да пэўнага часу і абставін і непрымеркаванымі.

Першую з іх складаюць *карагоды і танцавальныя песні*. Для карагоднай традыцыі асабліва характэрны гульнявыя карагоды як

частка калядных гульняў, а таксама класічныя карагоды (круг або дзве шарэнгі, што становяцца адна супраць другой, па чарзе наступаючы адна на адну — «сцяна на сцяну»), якія водзяцца вясной. Сюды адносяцца таксама напевы прыпевачнага характару, якія ў паўночна-ўсходняй зоне вызначаюць па назве танца: «іграць пад Лявоніху», «іграць пад польку» і інш. (тэрмін «іграць» у паўночна-ўсходніх раёнах, як і тэрмін «піяць» у раёнах цэнтральных разумеецца як сінонім паняцця «спяваць»).

Песенныя традыцыі Беларускага Палесся

Межы палескага песеннага стылю не зусім супадаюць з устаноўленымі геаграфічнымі яго межамі. Лакальная песенная культура Палесся сканцэнтравана галоўным чынам на тэрыторыі басейна ракі Прыпяці і яе прытокаў: Піны, Ясельды, Цны, Гарыні, Ланы, Случы, Убарці, Пцічы, Віці, а таксама ў раёнах вялікіх палескіх азёр: Чырвонага, Чорнага, Спораўскага, Выганаўскага.

Але, канцэнтруючыся ў басейне Прыпяці ў найбольш яскрава выражаным выглядзе, песенная культура Палесся атрымала разам з тым шырокае распаўсюджанне і далёка за геаграфічнымі межамі Палесся. Палескія песенныя стыль ахоплівае і цэнтральныя раёны Беларусі (прыкладна каля лініі Клецк–Бабруйск), гэты ж песенны стыль выходзіць на Украінскае Палессе, а таксама памежныя раёны Бранскай вобласці.

Палескія песні выконваюцца ў стылі адзіночных і сумесных спеваў. У сумесных спевах існуюць дзве формы — спевы ўнісонна-

Да пэўнага часу або абставін звычайна прымяркоўваюцца таксама песні *бяседныя* (да хрэсьбін, талакі) і некаторыя баладныя (да «піліпаўкі» — пра змея Цмока, балада пра брата, загубленага сястрой) і інш.

Лірычныя песні Віцебскага Падзвіння развіваюць традыцыі адзіночнага спявання і вызначаюцца гнуткасцю распеву, развітай строфікай. Гэты цыкл уяўляе сабой больш позні пласт народна-песеннай творчасці, які істотна адрозніваецца ад старажытных каляндарна-земляробчых і сямейна-абрадавых напеваў.

гетэрафонныя і шматгалосныя спевы з «падводкай» (верхнім саліруючым голасам).

Ва ўнісонна-гетэрафоннай традыцыі выконваюцца песні старажытнага гістарычнага пласта — каляндарна-земляробчага і сямейна-абрадавага. Пры выкананні аднагалосных напеваў гуртом гетэрафонныя адхіленні ад унісону ўтвараюцца ў выніку вар'іравання асноўнага напеваў кожнай спявачкай — галоўным чынам з-за несупадзення арнаментыкі. Пры гэтым адхіленні ад унісону не перарастаюць у самастойныя падгалоскі, бо самі спевакі мысляць гэтыя напевы «ў адзін голас».

Вызначальнай асаблівасцю каляндарных і сямейна-абрадавых песень, якія выконваюцца пры сумесным спяванні ва ўнісонна-гетэрафоннай традыцыі, з'яўляецца вобразная абагуленасць іх напеваў. Яны ўяўляюць сабой маналітныя, гранічна лаканічныя мелодычныя формулы, якія аб'ядноўваюць групу паэтычных тэкстаў. Для песень вясенніх,

Народна-песенная творчасць

купальскіх, восеньскіх, заручынных і сірочых вясельных характэрны таксама тыпавыя напевы і з больш разгорнутаю формай вершавай страфы.

Усім напевам з групавым замацаваннем паэтычных тэкстаў уласціва вялікая ўстойлівасць. Граніцы варыяцыйнага іх развіцця дакладна акрэслены: варыяцыйнасць дапускаецца толькі ў тых межах, у якіх напеў працягвае ўспрымацца як нязменны знак-сімвал. Любое якаснае яго змяненне вядзе да страты яго ўспрымання як традыцыйнага сімвала і пераўтварае ў звычайны напеў лірычнага характару, які можна спяваць у любы час і пры любых абставінах. Традыцыйная нязменнасць тыпавых каляндарных і сямейных песень захоўваецца ў харавым іх выкананні ў большай ступені, чым у сольным. У адзіночным выкананні спевакі, захоўваючы тую ж тэндэнцыю, строга прытрымліваюцца мелодычных формул напеваў, прыносяць у іх і свае індывідуальныя лірычныя штрыхі. Гэта праяўляецца і ў больш гнуткім рытме і ў больш свабодным мелодычным і арнаментальным вар'іраванні напеваў.

Па характару мелодыкі напевы каляндарна-земляробчых і сямейна-абрадавых песень Палесся можна падзяліць на дзве групы. Першай уласціва дэкламацыйнасць, вузкі (тэрцыя — квінта) дыяпазон, дакладна акрэсленая рытмаформула. У цэлым характар гэтых напеваў вызначае маторны пачатак. Да іх адносяцца ў першую чаргу калядныя і шчадроўныя абыходныя напевы (з якімі абыходзяць двары аднавяскоўцаў), а таксама частка веснавых, купальскіх, вясельных, радзінных і некаторыя восеньскія.

Да другой групы адносяцца напевы, характар якіх вызначае моўны пачатак. Ім уласціва рытміка напеўна-правізацыйнага складу. Пры невялікім гукавым дыяпазоне напевы гучаць шырока, дзякуючы «расцягнутасці» мелодыі па гарызанталі, якая дасягаецца галоўным чынам з-за надзвычай доўга працягнутых (да дваццаці лічальных адзінак) апорных гукаў, якія завяршаюць фразы рэчытатыўнага характару. Мелодычная лінія гэтых напеваў ускладнена арнаментыкай. Гэта стыль *rubato*. Да такіх напеваў адносяцца перш за ўсё палескія жніўныя і сенакосныя, а таксама большасць восеньскіх, частка веснавых, купальскіх, вясельных.

Песні каляндарна-земляробчага кола прадстаўлены на Палессі ўсімі чатырма цыкламі: зімовым, веснавым, летнім і восеньскім.

Цыкл зімовых песень утвараюць *калядныя і шчадроўныя*. На Палессі зафіксаваны тры асноўныя тыпы калядных напеваў.

Веснавыя песенныя цыкл на Палессі ўключае такія песенныя жанры, як *веснавыя загуканні, юрайскія, траецкія, куставыя, русальныя, уласна веснавыя і карагоды*. На Палессі зафіксаваны чатыры галоўныя тыпавыя веснавыя напевы — два гукальныя і два траецкія, прычым адзін з траецкіх напеваў адначасова з'яўляецца і куставым.

У цэлым напевы веснавога календара вылучаюцца б'ольшым у параўнанні з каляднымі напевамі дыяпазінам выразных сродкаў, звязаных з увасабленнем больш шырокага кола вобразаў. І ўсё ж дамінуючы настрой звязаны з інтанацыямі ўсёабдымнага прызыву, прыўзнятага чакання веснавога абнаўлення,

нярэдка афарбаванага тонкімі адценнямі лірызму.

На Палессі зафіксаваны чатыры галоўныя тыпавыя веснавыя напевы — два загукальных і два траецкіх, прычым адзін з траецкіх напеваў адначасова з’яўляецца і куставым. У цэлым напевы веснавога календара вылучаюцца б’ольшым у параўнанні з каляднымі напевамі дыяпазінам выразных сродкаў, звязаных з увасабленнем больш шырокага кола вобразаў. І ўсё ж дамінуючы настрой звязаны з інтанацыямі ўсёабдымнага прызыву, прыўзнятага чакання веснавога абнаўлення, нярэдка афарбаванага тонкімі адценнямі лірызму.

Асаблівацю *купальскай* песеннай традыцыі на Палессі з’яўляецца, па-першае, канцэнтраванасць купальскіх песень на тэрыторыі Брэсцкага Палесся, па-другое, невялікі (у параўнанні з Паазер’ем, Панямонем і Цэнтральнай Беларуссю) працэнт жанрава спецыфічных купальскіх напеваў. На Палессі распаўсюджаны толькі два асноўныя тыпавыя напевы.

Жніўныя песні Палесся, як і ва ўсіх іншых гісторыка-этнаграфічных рэгіёнах Беларусі, прадстаўляюць кульмінацыйную кропку песеннага календара. На Палессі жніўная песня гучыць асабліва напружана, іншым разам амаль так, як галашэнне.

На Палессі пашыраны чатыры асноўныя тыпавыя напевы жніва.

Напевы песень *дажыначных* амаль па ўсяму Палессю (выключаючы заходнія раёны Брэстчыны) аналагічныя жніўным.

Восеньскія песні ў каляндарна-песеннай сістэме з’яўляюцца свайго роду звязуючым

зв’язаным паміж абрадавымі, гульнявымі і працоўнымі песнямі каляндарнага кола і лірычнымі песнямі, якія ўмоўна прымяркоўваюцца да пэўнага часу і падзей. Яны выконваюцца, калі жнуць яравы хлеб, мнуць проса, ходзяць у ягады. На тэрыторыі Беларускага Палесся зафіксаваны два тыпавыя восеньскія напевы.

Сямейна-абрадавы цыкл Беларускага Палесся складаюць песні вяселля, радзін і пахавальныя галашэнні. Найбольшай ступенню развітасці вызначаецца цыкл *вясельных* песень. У драматургіі рытуалу тыпавыя напевы адыгрываюць стрыжнявую ролю, пранізваючы ўвесь яго ход. Змест вясельных песень дэталёва асвятляе ўсе падзеі абраду, дае своеасаблівыя характарыстыкі ўсім яго ўдзельнікам, адлюстроўвае грамадскі побыт і развіццё шлюбных форм на розных гістарычных этапах.

Пры абавязковым выкананні асноўных элементаў рытуалу ў розных гісторыка-этнаграфічных рэгіёнах асобныя яго моманты атрымоўваюць асаблівае развіццё, што адпаведным чынам адлюстроўваецца і ў жанраватэматычных групах вясельных песень. На Палессі (асабліва Брэсцкім) вылучаецца каравайны бок абраду, які суправаджаецца мноствам песень, у якіх падрабязна адлюстраваны ўсе моманты падрыхтоўкі абрадавага хлеба: калі замешваюць каравай, калі ён падыходзіць, калі яго ў печ саджаюць, калі ён пяэцца, калі вымаюць з печы, ставяць на стол, упрыгожваюць, выносяць у клець.

Пры ўсёй разнапланавасці характару гучання вясельных напеваў можна вылучыць чатыры іх вобразна-эмацыянальныя сферы:

Народна-песенная творчасць

рытуальна-прыўзнятую, апавядальную, лірыка-драматычную і жартоўна-гумарыстычную. Пры гэтым характар самога гучання вясельных напеваў залежыць не столькі ад іх функцыянальнай нагрукі ў абрадавым дзеянні, колькі ад пануючых у лакальных традыцыях інтанацыйных комплексаў. На тэрыторыі Палесся іх чатыры: квінтавы, квартавы, тэрцавы і секундавы. Прасторавае вывучэнне квінтавага комплексу выяўляе, па-першае, наяўнасць двух семантычна розных тыпаў квінтавых напеваў — са «святочнай» інтанацыяй і інтанацыяй лірычнай і, па-другое, — іх неаднолькавае значэнне ў розных зонах Палесся. Напевы «святочнай» квінтавай інтанацыі пашыраны ў паўночнай частцы Гомельшчыны, на астатняй тэрыторыі Палесся «святочная» квінтавая інтанацыя сустракаецца ў астраўных арэалах.

Вясельныя напевы, пабудаваныя на інтанацыі лірычнай квінты, на Палессі сустракаюцца кропкава, і ў цэлым гэты інтанацыйны комплекс пададзены даволі сціпла.

Затое два другія комплексы — квартавы і тэрцавы — для палескай вясельнай традыцыі з'яўляюцца асноўнымі і амаль цалкам ахопліваюць тэрыторыю як Брэсцкага, так і Гомельскага Палесся.

Характэрнай прыкметай мелодыкі вясельных песень Брэсцкага Палесся з'яўляецца секундавы інтанацыйны комплекс, лакалізаваны на тэрыторыі Бярозаўскага, Драгічынскага, Іванаўскага і Івацэвіцкага раёнаў з выхадам на ўсход Пружанскага, усход і цэнтральныя часткі Кобрынскага і поўдзень Баранавіцкага раёнаў. Мелодый такога характару нідзе на Беларусі больш няма.

З васьмі асноўных тыпавых напеваў вясельна, распаўсюджаных у цэлым па Беларусі, на Палессі бытуюць шэсць напеваў.

Радзінна-хрэсьбінныя песні з тыпавымі напевамі (як, напрыклад, на Паазер'і) на Палессі пашырэння не атрымалі. Радзінна-хрэсьбінны цыкл прадстаўлены ў палескай песеннай традыцыі галоўным чынам песнямі бяседнымі сямейна-бытавой тэматыкі, якія падыходзяць да сітуацыі хрэсьбін па эмацыянальнаму настрою.

Пазаабрадавыя песні Беларускага Палесся ўключаюць песні розных гістарычных перыядаў, рознай тэматыкі і стыляў.

Першыя найбольш старажытныя ахоплівае песні лірычнай і апавядальнай традыцыі, якія ўмоўна прымяркоўваюцца да адпаведнага часу і працы. Напевы гэтых песень знаходзяцца ў адзіным стылявым рэчышчы са старажытнымі напевамі каляндарна-земляробчага і сямейна-абрадавага песеннага цыклаў. Разам з тым вобразны строй і характар развіцця пазаабрадавых песень умоўнага прымеркавання прыныпова адрозніваецца ад песень каляндарна-земляробчага і сямейна-абрадавага цыклаў. Калі ў гэтых апошніх дамінуючым фактарам выступае гранічная абагуленасць напева (даведзеная да афарыстычнасці напева-формулы, якая аб'ядноўвае групы паэтычных тэкстаў рознага зместу), то ў пазаабрадавых песнях умоўнага прымеркавання мы бачым узаемадзеянне рознакіраваных тэндэнцый: з аднаго боку — да стабілізацыі напева «пад формульны», па меры яго прымацавання да пэўнага часу, з другога — да яго індывідуалізацыі па меры яго пераходу ў катэгорыю песень, якія спя-

ваюцца ў любы час. Індывідуалізацыя напеву мае перадумовай свабоду меладычнага і рытмічнага вар'іравання, што асабліва ярка праяўляецца ў песнях сольнай традыцыі.

Па характару мелодыкі і манеры спеваў напевы пазаабрадавых песень умоўнага прымеркавання можна падзяліць на дзве групы. У напевах першай дамінуе распеўны пачатак. Прымяркоўваюцца яны пераважна да вясенне-летняга перыяду і вызначаюцца ў народзе як песні «лесавыя», «лугавыя», «палявыя» (выконваюцца адпаведна ў лесе, лугах, палях), «за таварам» (тавар — хатняя жывёла, якую пасуць у полі).

Як і каляндарныя напевы вясенне-летняга цыкла напевы гэтых песень ярка раскрываюць палескую традыцыю гучных працяжных спеваў на адкрытым паветры, якое ў цэнтральным Палессі вызначаецца як «голаснае».

Асноўная тэматыка гэтых песень — сямейна-бытавая і любоўна-лірычная. Асабліва вылучаецца матыў векавой тугі чалавека па роднай старане з проціпастаўленнем роднага краю і чужыны:

У напевах другой групы («не голасных») дамінуе апавядальны пачатак. Прымяркоўваюцца яны звычайна да асенне-зімовага перыяду, да розных хатніх работ і вызначаюцца ў народзе, як песні «зімовыя», «піліпаўскія», «за кудзеляй», «на супрадаках». Па тэматыцы гэта пераважна песні з апавядальным сюжэтам і балады.

Другі гісторыка-стылявы пласт песеннага фальклору Палесся складаюць песні, якія ўзніклі ў эпоху фарміравання беларускай народнасці (XIV — XVI стст.) і часы казацка-

сялянскіх паўстанняў (XVI — XVII стст.): мужчынская сацыяльная лірыка і эпас (песні чумацкія, бурлацкія, казацкія, гістарычныя пра ваенныя падзеі і правадыроў сялянскіх паўстанняў, а пазней рэкруцкія і салдацкія), а таксама песні бытавыя, жартоўныя, любоўна-лірычныя. Ад песень старажытнага пласта яны адрозніваюцца перш за ўсё непрымеркаванасцю выканання і індывідуалізацыяй напеву, якая падкрэслівае багацце вобразных адценняў. Другая вызначальная асаблівасць гэтых песень заключаецца ў тым, што з імі звязана шырокае развіццё шматгалоснай традыцыі спеваў.

Харавая партытура шматгалосных песень Палесся складаецца з дзвюх абавязковых партый («галасоў») з дакладнай спецыфікай кожнага з іх. Асноўны напеў, які выконваецца хорам, гучыць заўсёды ў ніжнім голасе, які ў працэсе распявання песні нярэдка разгаліноўваецца на падгалоскі.

Асэнсаванне мастацкай функцыі галасоў замацавана ў спецыяльнай народнай музычнай тэрміналогіі: спяваць ніжнюю партыю — «басаваць», «тураваць», «граміць» (адпаведна сам ніжні голас — «басуючы», «туруючы», «грамлючы», спевакі, якія выконваюць асноўны напеў у ніжнім голасе — «басы»); спяваць верхні саліруючы голас — «падводзіць», «паднімаць», «браць на падгалосак», «выцягаць» (адпаведна самы верхні — «падводка», «падгалоснік», выканаўца верхняга голасу таксама «падводка» ці «падводчык», «галаснік», «гаравік»).

У музычным побыце Беларускага Палесся можна адзначыць дзве разнавіднасці шматгалосных спеваў з падводкай. Першая, можна

Народна-песенная творчасць

сказаць, масавая, характэрна для песень больш прастай меладычнай формы. Часцей за ўсё гэта двухчасткавая структуры па тыпу А(запеў)В, дзе харавая частка можа і паўтарацца — А(запеў)ВВ1. Падводка ў такіх песнях, па народнаму вызначэнню, «прамая», гэта значыць меладычная лінія яе бліжэй да шматгалосся тыпу «ўторы».

Другая разнавіднасць характэрна для песень працяжных («зацягучых») з працяглым разгортваннем меладычнай страфы, асіметрычнасцю меладычных фраз, свабодным рытмам. Падводка гэтых песень, па народным вызначэнні, «з закруткамі», гэта значыць імправізацыйна-арнаментаванай ярка індывідуалізаванай меладычнай лініяй.

Песенныя традыцыі Беларускага Панямоння

У сваім найбольш рэпрэзентатыўным выглядзе традыцыя гэтая сканцэнтравана на тэрыторыі сучаснай Гродзенскай вобласці, хаця рэальна яе арэал больш шырокі і выходзіць на заходнія часткі Цэнтральнай Беларусі і Брэсцкага Палесся, а таксама на землі літоўскай Дзукіі і польскай Беласточчыны. Цэласная карціна народна-песеннай традыцыі Беларускага Панямоння раскрываецца ў сукупнасці больш дробных лакальных традыцый, сярод якіх найбольшай адметнасцю вызначаюцца Астравецка-Ашмянска-Смаргонская, Дзятлаўска-Шчучынская, Гродзенска-Бераставіцка-Свіслацкая.

Спецыфічныя рысы песеннай культуры Беларускага Панямоння найбольш рэльефна выяўляюцца ў спалучэнні дзвюх асноўных яе адметнасцей. Першая адметнасць — гэта такі тып суадносін песенных гісторыка-стылявых пластоў, пры якім жанравай дамінантай з'яўляецца позні пласт — пазаабрадавыя або ўмоўна прымеркаваныя да пэўных абставін ці пэўнага каляндарнага часу песні. Другая адметнасць — найбольш слабая ў параўнанні з іншымі рэгіёнамі Беларусі захаванасць старажытнага гісторыка-стылявога пласта. У ка-

ляндарным цыкле найбольшай развітасцю тут вызначаюцца песні вясенне-летняга прымеркавання, у сямейна-абрадавым — вясельныя песні і пахавальныя галашэнні. Характар іх распаўсюджання (за выключэннем пахавальных галашэнняў) пераважна астраўны, рассеяны або кропкавы.

Узаемадачынненні старажытнага і больш позняга гістарычных песенных пластоў маюць розныя формы. Адна з іх дае падставы гаварыць пра магчымы стылявы ўплыў песень познатрадыцыйнай творчасці на песні творчасці раннетрадыцыйнай. У каляндарных песнях гэта асабліва адчувальна ў цыкле мясцовых юраўскіх з іх шырокай распаўнасцю і вольным дыханнем; у сямейна-абрадавых лірычныя песенны пачатак наклаў найбольш яскравы адбітак на песні вяселля. Другая форма сведчыць аб змене функцый песень розных гісторыка-стылявых пластоў. Тут існуюць дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі. З аднаго боку, пазаабрадавыя песні прымаюць на сябе функцыі абрадавых — так адбываецца ў мясцовым вясельным і хрэсьбінным рытуалах, дзе недастатковая колькасць уласна абрадавых песень кампенсуецца лірычнымі

ці жартоўнымі адпаведнага зместу. З другога боку, тыя песні, што ў іншых рэгіёнах Беларусі маюць дакладнае прымеркаванне да пэўнага абраду ці пэўнай пары года (напрыклад, група песень, якія на Паазер'і маюць дваіное падпарадкаванне, адначасова належачы вясельнаму і восеньскаму цыклам), на Панямонні, ва ўмовах перавагі пазаабрадавага модусу мыслення могуць выступаць у функцыі пазаабрадавых.

Цыкл каляндарна-земляробчых песень прадстаўлены тут песнямі зімовымі, веснавымі, летнімі і восеньскімі.

Зімовыя песні прадстаўлены *каляднымі*, якія ў рэгіёне атрымалі спецыфіку, дзякуючы вялікаму ўплыву хрысціянскай царквы. Хрысціянская мараль наклала свой адбітак і на агульны эмацыянальны тонус каляднага свята, і на яго песеннае выражэнне: так, калі на Палессі Каляды і зараз разгортваюцца ў стыхійны народны карнавал, дык у заходне-беларускім рэгіёне ён эмацыянальна значна больш прыглушаны, стрыманы, прасякнуты хрысціянскімі матывамі. Няшмат і «народных калядак». Пераважна гэта «царкоўныя калядкі» — песні на пэўныя біблейскія сюжэты. Праваслаўныя беларусы спяваюць іх на беларускай мове, каталікі — на польскай.

Веснавыя песенны каляндар на Беларускім Панямонні функцыянальна больш разнастайны і пададзены *песнямі-гуканнямі, валачобнымі і юраўскімі*. Як і песні калядныя, яны аб'ядноўваюць маторна-рухальны і моўны пачаткі. Сярод песень з акрэсленай загукальнай функцыяй у рэгіёне бытуюць два. Веснавыя карагоды ў цэлым для рэгіёна нехарактэрныя.

Адметнай асаблівасцю наступнай групы песень веснавога цыкла — *валачобных* — з'яўляецца тое, што ў коле мясцовых каляндарных песень яны адзіныя ў такой ступені зазналі ўплыў польскай мовы. Тэксты многіх заходнебеларускіх валачобных прасякнуты паланізмамі: «у пана на ганэчку», «руцьвяны вячэчэк», «злотнянькі кубэчэк», «а ў пані ва гродзе як вшыстка зародзе» і шмат іншых.

Добры вечар, панянячка,
 Проша адэмкнуць аканэчка.
 Слічны кавалеж паненцы на очы,
 Ой, ён слічны і статэчны,
 Да паненак бардзо гжэчны,
 Пад ім конік чорна-гнядай.
 Ён прыбору Варшавскаго,
 На ім сюртук сукна французскаго...

Што ж тычыцца кампанента музычнага, дык ён неаспрэчна з'яўляецца прыналежнасцю і больш таго — своеасаблівай музычнай прыкметай традыцыйнай песеннай культуры менавіта беларусаў. На гэта яшчэ ў 1936 г. звярнуў увагу Р. Р. Шырма, падкрэсліўшы ў сваім артыкуле «Беларускія валачобныя песні ў Заходняй Беларусі», што «граніца валачобнай песні — дакладная геаграфічная граніца паміж абшарамі з беларускім і польскім насельніцтвам».

Веснавыя песенны каляндар на Беларускім Панямонні функцыянальна больш разнастайны і пададзены *песнямі-загуканнямі, валачобнымі і юраўскімі*. Як і песні калядныя, яны аб'ядноўваюць маторна-рухальны і моўны пачаткі. Сярод песень з акрэсленай загукальнай функцыяй у рэгіёне бытуюць два. Веснавыя карагоды ў цэлым для рэгіёна нехарактэрныя.

Народна-песенная творчасць

На тэрыторыі Беларускага Панямоння распаўсюджаны два тыпавыя валачобныя напевы.

Найбольш яркай адметнасцю веснавой абраднасці на Беларускім Панямонні з'яўляецца *песенны рытуал Юр'я*. Традыцыя гэтая сканцэнтравана зараз у Дзятлаўскім раёне і ў вялікай ступені вызначае спецыфіку песеннага календара заходнебеларускага рэгіёна.

Сэнс і прызначэнне юраўскага рытуалу ў яго панямонскай версіі тыя ж, што і ў іншых рэгіёнах Беларусі, — усе яго абрады (у асноўным ахоўныя і прадудцывальныя) аб'ядноўваюцца адзінай ідэяй плоднасці, ажыццяўленне якой і ў полі, і ў хляве, і ў хаце азначала людскі дабрабыт, шчасце, удачу. Разам з тым абрадавая аснова Юр'я ў розных рэгіёнах неаднолькавая: у зоне ўсходняга Паазер'я яна мае пераважна жывёлагадоўчую накіраванасць, на тэрыторыі Панямоння грунтуецца на земляробчай аснове. Відаць, таму ідэі і вобразы плоднасці ў традыцыях Паазер'я і Панямоння набываюць рознае абрадавае і сімвалічнае ўвасабленне. На Панямонні, напрыклад, абавязковым з'яўляецца наведванне маладучкі (жанчыны на першым годзе замужжа) падчас рытуальнага абыходу двароў аднавяскоўцаў. Маладуха сімвалізуе ўрадлівасць, падарунку ад яе — саматканаму поясу — надаецца магічная сіла абярэгу, яго кавалачкі, падзеленыя паміж удзельнікамі пеўчага гурта, выкарыстоўваюцца потым ад сурокаў.

Свае рэгіянальныя адметнасці маюць і сюжэтныя матывы. Так, для мясцовых юраўскіх характэрны матывы просьбы да Юр'я падаць «ключы-замкі», каб «Адамкнуці сырую зямліцу, // Да выпусціць расіцу // Да на

жыта, на пшаніцу», падзяка ніве, якая «Жыта ў трубы пакруціла, // На ўсход сонца палажыла»; зварот да юр'евай ночкі, ясных месяца і зоркі дапамагчы шыць міламу кашулю і інш. І ўсё ж самая яркая адметнасць заходнебеларускага юраўскага рытуалу — яго напевы.

На Панямонні вылучаны чатыры іх тыпы. Тры першыя выконваюцца падчас шэсця па вуліцы і абыходу двароў, але ў адрозненне ад калядных або валачобных песень таго ж прызначэння, напевы якіх, як вядома, належаць класу мелодый з дамінуючым рухальным пачаткам, напевы заходнебеларускіх юраўскіх увасабляюць песенны пачатак. Асабліва гэта тычыцца напеваў, які пачынае і заканчвае абрадавае шэсце. Ён мае велічна-эпічны, урачысты склад, незвычайная для абрадавай стылістыкі шырыня меладычнага распеву нібыта маскіруе рытмаінтанацыі шэсця.

Летні цыкл на Панямонні прадстаўлены песнямі *Купалля і Жніва*. Пры гэтым у Астравецка-Ашмянска-Смаргонскім арэале, песенныя традыцыі якога маюць шмат агульных рыс з традыцыямі заходняга Паазер'я, бытуе тыпавы напеў, агульны для песень уласна вясны, Юр'я і Купалля. Гэты ж напеў у другіх раёнах Панямоння (напрыклад, Іўеўскім, Ваўкавыскім, Свіслацкім) — належыць толькі купальскаму.

Як і ў другіх рэгіёнах Беларусі, на Панямонні летні перыяд завяршаецца песнямі *жніва*. Іх прымеркаванасць да гэтай пары года падкрэсліваецца і тэрміналагічна: спевакі часцей за ўсё вызначаюць іх як «*лето*». Мясцовыя жніўныя, маючы тыя ж тыпалагічныя прыкметы, што ўласцівыя гэтаму

жанру ў цэлым, адметныя разам з тым і пэўнымі рэгіянальнымі асаблівасцямі. У першую чаргу яны тычацца тэмбравага комплексу. Як і на Паазер'і, дзе жніўныя напевы гучаць дастаткова светла, жніўным Панямоння таксама неўласцівы напружанасць гучання, акцэнтная рубатная арнаментыка, уздрыгванні голасу на адным гуку, глісандуючыя абрывы фраз пасля доўгіх фермата на апорных тонах — усе тыя прыкметы, што з'яўляюцца адзнакамі палескага стылю. У выканаўчай манеры жніўных песень Панямоння ў цэлым пераважае стрыманасць і нават пэўная распеўнасць.

Групу жніўных напеваў складаюць чатыры тыпавыя мелодыі.

Сямейна-абрадавы цыкл прадстаўлены на Панямонні песнямі *вясельнымі і хрэсьбіннымі, а таксама пахавальнымі галашэннямі.*

Заходнебеларуская традыцыя вяселля, як і каляндарная, у параўнанні з іншымі рэгіёнамі Беларусі дайшла да нас у больш збыднелым выглядзе. Яна таксама нераўнамерна захавалася ў розных зонах Панямоння: найбольш поўна — у Астравецка-Ашмянска-Смаргонскім арэале (але па асноўных сваіх прыкметах народная песенная культура гэтага «куста» больш набліжана да традыцый Паазер'я), а таксама на Дзятлаўшчыне, Ваўкавышчыне, Навагрудчыне. Пры гэтым этнаграфічная аснова вясельнага рытуалу захавалася лепш за песню і дае даволі выразнае ўяўленне аб рэгіянальнай спецыфіцы абрадавага складу заходнебеларускага вяселля: гэта даволі развіты каравайны абрад (ён набірае «моц» па меры прасоўвання з поўначы на поўдзень); развітыя абрады пасаду і маладой, і маладога; адсутнасць у значнай колькасці

мясцовых традыцый абрадаў, звязаных з расчэваннем, «адразаннем» і выкупам касы маладой, а таксама адзявання ёй галаўнога ўбору і інш. Што ж да песень, дык у параўнанні з традыцыяй Паазер'я, песенны рытуал якой адлюстроўвае амаль усе моманты паўночнабеларускага вяселля, ці палескай традыцыяй, дзе пры асвятленні ўсіх галоўных падзей абраду асабліва багатае і разнастайнае «песеннае напаўненне» мае каравайная цырымонія, на Панямонні абрадавыя песні маркіруюць пераважна толькі галоўныя этапы вяселля. Пры гэтым рэдка калі той ці іншы абрад (за выключэннем каравайнага) суправаджаецца больш чым адной-дзвюма песнямі. Недахоп уласна вясельных кампенсуецца лірычнымі, якія па сэнсу, зместу ці эмацыянальнаму настрою падыходзяць да таго ці іншага эпизоду рытуалу.

Характар асноўных эмацыянальна-вобразных сфер вясельных песень Панямоння, як і іншых рэгіёнаў Беларусі, можна вызначыць як святочны, лірычна-элегічны, апавядальны, драматычны і гумарыстычны. Пры тым, што ўсе гэтыя фарбы ў розных канкрэтных вузкакакальных традыцыях суадносяцца пазнамаму, у абагуленым гукавым вобразе панямонскага вяселля ўсё ж больш чутна лірыка-элегічная нота. У дачыненні да рэгіёна Беларускага Панямоння як асноўную трэба адзначыць тэндэнцыю лірызацыі абрадавых напеваў вяселля, большую ў параўнанні з іншымі рэгіёнамі ступень іх псіхалагічнасці. Некаторыя тыпавыя вясельныя напевы гучаць тут як лірычныя песні — шматгалосна, распеўна, у сярэднім рэгістры, спакойным тэмбры.

Народна-песенная творчасць

З васьмі паўсюдна пашыраных на Беларусі тыпавых вясельных напеваў на тэрыторыі Беларускага Панямоння зафіксавана сем.

Спецыфічнай асаблівасцю вясельнай традыцыі Беларускага Панямоння з'яўляецца шырокае ўцягванне ў рытуал лірычных пазаабрадавых песень, якія ў некаторых лакальных традыцыях так трывала прымацоўваюцца да пэўных момантаў рытуалу, што мысляцца народнымі спевакамі як уласна вясельныя. Гэтыя песні часцей за ўсё звязаны з вобразам маладой і ў цэлым з лірыка-драматычнай сферай рытуалу. Ёсць і польскія запазычанні. Асаблівай папулярнасцю карыстаецца песня «Ой, сядай, сядай, каханне маё», якая існуе тут у розных варыянтах.

У параўнанні з вясельным цыклам радзінна-хрэсьбінных песень на Панямонні прадстаўлены значна больш сціпла. На большай частцы тэрыторыі заходнебеларускага рэгіёна яны амаль цалкам адсутнічаюць, выключэнне складаюць толькі жартоўныя песні пра кума і куму, якія атрымалі пашырэнне. Асноўная частка хрэсьбінных песень сканцэнтравана ў Астравецка-Ашмянска-Смаргонскім арэале.

Шырокае распаўсюджанне атрымаў на Панямонні жанр галашэння. Мясцовая традыцыя ведае два іх віды — вясельныя і пахавальныя. Вясельныя выконваліся маладой-сіратой на магілах бацькоў напярэдадні рытуалу і змяшчалі просьбы «ўстаць-прабудзіцца» і прыйсці да дачкі, каб благаславіць яе і весці вясельны «парадак». Іх напевы ідэнтычныя пахавальным.

Пазаабрадавыя песні на Панямонні прадстаўлены двума гісторыка-стылявымі

пластамі. *Стылістыка першага* — найбольш старажытнага блізкая да стылю каляндарна-земляробчых і сямейна-абрадавых напеваў: тая ж тэматычная ёмістасць пры невялікім гукавым дыяпазоне, прынцыповая ўстаноўка на аднагалоссе (па заўвагах народных выканаўцаў такія песні «не можна падвесці, падняць, вывесці», г. зн. распець шматгалосна), тое ж падабенства паэтычных матываў. Аднак калі каляндарным і сямейна-абрадавым песням Панямоння (нават улічваючы вялікую ступень іх лірызацыі) уласціва тэндэнцыя да абагуленасці музычных вобразаў (якая даходзіць часам да формульнасці), дык старажытныя пазаабрадавыя вызначаюцца рухам да індывідуалізацыі. Яе прыкметы ў той ці іншай форме мы знаходзім ва ўсіх кампанентах напеваў, а яе сутнасць можа быць выражана такімі паняццямі, як больш высокая ступень меладычнай, рытмічнай, кампазіцыйнай, ладавай варыятыўнасці і пластычнасці.

Другі пласт песеннага фальклору Панямоння ахоплівае шырокае кола пазаабрадавых песень рознага зместу: сямейна-бытавыя, любоўныя, баладныя, жартоўныя, сацыяльна-бытавыя. Стылявое аблічча песень гэтага пласта звязана ў першую чаргу з тыпам шматгалосся, якое склалася ў дадзеным рэгіёне.

У адрозненне ад традыцыі Паазер'я з яго ўстаноўкай на манадыійны тып песеннай культуры, ці цэнтральнага Палесся, дзе пашыраны спевы падгалосачна-поліфанічнага складу, на Панямонні атрымала развіццё шматгалоссе тыпу «ўторы». Харавая партытура шматгалосых песень Панямоння складаецца з абавязковых двух галасоў, функцыя-

нальная адметнасць якіх дакладна асэнсоўваецца самімі спевакамі. Так, ніжні голас называюць «першы», «тоўсты», «грубы», «бас», «ніз»; верхні — «другі», «тонкі / ценькі», «падцяг», «падводка». Адпаведна спяваць ніжнім голасам — значыць «спяваць нізко» («Я магу спяваць любое нізко!»), «басаваць»; спяваць верхнім — «весці ўгору», «падводзіць», «выносіць», «выцягваць», «зацягваць», «паднімаць», «фтуруваць». Каменціруючы розныя аспекты шматгалосых спеваў, скажуць: «Я пачала басам, як воўк часам», ці «Ты затоўста пачала, мой падцяг не вядзецца», ці «Я панізу буду йсці, а ты вядзі ўгору», «Я буду фтуруваць, а вы ўжо цягніца» і інш.

Але ў адрозненне ад палескай традыцыі спеваў «з падводкай», дзе асноўны напеў заўсёды гучыць у ніжнім голасе, а сольны верхні кантрапункціруе харавому ніжняму

па прынцыпу своеасаблівага саборніцтва з ім, у традыцыі Панямоння шматгалоссе будзецца па прынцыпу гарманічнага суладдзя, калі другі голас узмацняе або афарбоўвае асноўную мелодыю. З такім тыпам спалучэння галасоў звязаны асобы характар гучання шматгалосых песень Панямоння: яго вызначае шчыльнасць, кампактнасць, прыгожая стройнасць галасоў па вертыкалі. Нездарма самі спевакі падкрэсліваюць: «Нашы галасы сыходзяцца як гармоня».

У цэлым шматгалоссе Панямоння ў пэўнай ступені можна параўнаць са шматгалоссем кантавага тыпу, што галоўным чынам праяўляецца ў паралельным руху галасоў. Аднак інтэрвальныя і акордавыя спалучэнні, якія складаюцца пры гэтым, грунтуюцца на ўласна меладычнай аснове і ніколі не ўступаюць паміж сабою ў гамафонна-гарманічныя дачыненні.

Песенныя традыцыі Беларускага Падняпроўя

У адрозненне ад іншых этнакультурных рэгіёнаў Беларусі рэгіён Падняпроўя (з цэнтрамі на Магілёўшчыне і Усходняй Гомельшчыне) выяўляе іншыя суадносіны ўласна песеннага і гульнявога пачаткаў. Калі ў традыцыі Паазер'я, Палесся і Панямоння ўласна песенны і карагодна-гульнявы комплексы разгортваюцца нібыта паралельна, то ў традыцыі Падняпроўя ў наяўнасці вяршэнствуючая роля карагодна-гульнявой плыні, якая праяўляецца тут усёабдымна і шматпланавая. Да месца нагадаць, што з даўніх часоў пэўны след на тэрыторыі гэтага рэгіёна маглі пакінуць скамарохі, якія пасля Царкоўнага

Сабору 1551 г. вымушаны былі ратавацца не толькі на далёкай поўначы, але і ў глухіх лясах Браншчыны.

Вялікая роля карагоднай традыцыі праяўляецца і ў наяўнасці розных харэаграфічных варыянтаў (кола, «сценка на сценку», шэсце) паўсюдна бытуючых карагодаў «Проса» («А мы проса сеялі, сеялі»), «Падушачка» («Падушачка, падушачка, а ты пухавая»), і ў пашырэнні адметных карагодаў, якія не зафіксаваны або зафіксаваны ў адзінкавых варыянтах у іншых рэгіёнах: «Страла» («Як пушчу стралу // Ды па ўсём сялу»), «Пляцень» («Запляціся, пляцень // Запляціся,

Народна-песенная творчасць

пляцень // Ды завійся»), «Крывы танец» («Павядзём, павядзём крывы танец»), «Лука» («Як выведзем луку // На зялёну траўку»). Усеабдымнасць апошніх падкрэслівае масавасць іх стужачнага ваджэння ў выглядзе крывой лініі з канца ў канец усёй вёскі з уцягваннем у карагод усё новых удзельнікаў.

У музычным побыце Магілёўшчыны нароўні з выдатнымі «пяюхамі», якія могуць і «падымаць», і «пераліваць», і «расквітаць з расцягам» песню, асабліва паважанымі з'яўляюцца славуцыя «ігрухі» і «скакунні», якія могуць «карагодзіць», «хадзіць ханянем на ігрышчах».

Рашаючы ўплыў карагодна-гульнявой традыцыі праяўляецца на Падняпроўі не толькі ў прысутнасці карагодаў на працягу ўсяго каляндарна-песеннага года і не толькі ў пашырэнні карагодаў, адметных для гэтага рэгіёна, але і ў карагоднасці амаль усіх песенных жанраў, пранікненні ў іх карагодных прыпеваў («ой, лялё-лялё», «люлі-люлі»), некаторых рытмаформул (напрыклад, карагода «Страла»). Карагоднае ўздзеянне выяўляецца нават у апазіцыйных гульнявому раду жніўных песнях, у якіх мелодыя становіцца пластычна завершанай.

Другая дамінанта ўсходнебеларускай традыцыі — веснавое інтанацыйнае поле, імпульсы якога адчувальныя ва ўсёй песеннай сістэме. Эмацыянальны тонус веснавых напеваў пашыраны і на каляндарны і вясельна-хрэсьбінны цыклы, і на пазаабрадавую лірыку. Веснавыя тэрц-, кварт-, квінтавыя клічы пранізваюць, як зачыны (карагодаў, купальскіх, калядных, восеньскіх, вясель-

ных, радзінных песень), так і рэфрэны песень масленічных, валачобных, калядных. Найпершы музычны знак веснавых песень — узлёты-загуканні («У!», «Гу!») напрыканцы, а то і ў сярэдзіне фразы — мы можам пачуць і ў жніўных і нават у восеньскіх песнях «як аўсы жнуць».

У суадносінах гісторыка-стылявых пластоў на Магілёўшчыне яўна пераважае старажытны пласт абрадавага фальклору і раннетрадыцыйных пазаабрадавых песень. Змяняльна, што Усходні рэгіён захаваў шмат карнявых напеваў, якія ў іншых рэгіёнах з'яўляюцца асновай для іх больш позняга распеву.

Найбольш разгорнута цыкл песень к а л я н д а р н а г а к р у г а складае на Падняпроўі (асабліва Магілёўшчыне) цыкл веснавы, які ўключае загуканне вясны, песні масленічныя, паставыя, валачобныя, троіцкія («на Духа»), карагоды і песні, прымеркаваныя да вясны. Напевы гэтых песень спалучаюць у сабе тры інтанацыйна-семантычныя асновы, якія праяўляюцца ў той ці іншай тыпалагічнай групе з рознай выразнай сілай: рытуальныя клічы, рухальная дынаміка, уласна песенная лірыка. Вяршыняй-вытокаам веснавых клічаў, інтанацыйныя прамені якіх пранізваюць на Магілёўшчыне ўвесь абрадавы фальклор, з'яўляюцца гуканні вясны і масленічныя песні.

Функцыянальная нагрузка веснавых песень выступае ў гуканнях у найбольш адкрытым выглядзе. Менавіта веснавыя закліканні ў поўную меру раскрываюць у музычным побыце Падняпроўя (як і Палесся) паняцце галаснога спеву. Як адзначаюць самі носьбіты песенных традыцый, «заклікаць вясну нада

голасна, каб далёка ішлі адгалоскі». Фанічны эффект рэха пры спева-гуканні на ўзвышшы каля возера ці ракі ўзмацняе і антыфон-пераклічка галасоў.

На Падняпроўі распўсюджаны два тыпы масленічных напеваў і два тыпы веснавых.

Валачобныя песні Падняпроўя спяваюцца на адзін тыпавы напеў, у аснове якога рытма-формула шэсця і які сярод тыпавых валачобных напеваў з’яўляецца самым распаўсюджаным на Беларусі.

Паставыя песні — адметная для Падняпроўя група веснавых песень. Запаўняючы сабой прамежак ад Масленіцы да Вялікадня, яны нібыта перакідваюць інтанацыйна-меладычную арку ад гукальных і абыходных рытуальных напеваў да веснавой лірыкі песень, прымеркаваных да вясны. Разам з тым негаласная, без фанічных гукальных эфектаў манера іх выканання (адзіная група песень вясенне-летняга цыкла, якая выконваецца ў хаце) набліжае іх да песень цыкла восеньскага. Апрача лірычных у групу паставых песень больш за ўсё ўцягваюцца псалмы і «набожныя» песні, напрыклад, песня-паданне пра Цмока (Смока).

Троіцкія песні (або, як іх яшчэ называюць на Магілёўшчыне, «духаўскіе», «на Духа») уключаюць у свой падцыкл напевы песень лірычнага і апаведальнага характару, якія канцэнтруюцца вакол аднаго характэрнага (пентахордавага са сказавым рытмам) усходнебеларускага троіцкага напева з замацаваным за ім тыпавым сюжэтам аб патануўшым вянку (і адпаведным невяртаннем дружка з вайны) з тыпавым зачынам «Вы, кумушкі-галубушкі, падружкі мае». Другі сюжэт, за-

мацаваны за гэтым напевам, апявае характар самога троіцкага рытуалу.

Прымеркаваныя да вясны песні аб’ядноўваюцца самімі спевакамі агульнай назвай «вясноўскія» або «вясна» і агульным каляндарным часам іх выканання «Ад Масленіцы да Купалы» («дакуль зязюля кукуе»). Тэматыка гэтых лірычных песень у большасці любоўная (з матывамі сустрэчы і расставання), скразныя сюжэты — веснавыя «выхады на волю» (на вуліцу, у зялёны сад). У тых ці іншых лакальных традыцыях асобныя з лірычных веснавых песень пачынаюць выконваць функцыю гукання вясны.

Асобы тыпалагічны рад складаюць у веснавым цыкле *карагоды*. Карагодная стыхія разгортваецца на Падняпроўі з веснавых выхадаў на вуліцу. Адны карагоды застаюцца ў веснавым атачэнні, другія праходзяць па ўсяму каляндарнаму колу. Уласна веснавымі выступаюць тут стужачныя («змейка»), «заплятаюча-расплятаючыя» і «крывыя» карагоды. Паэтычны змест гэтых карагодаў адлюстроўвае характар іх ваджэння. Асноўны тып папэву вядомы ў дзвюх разнавіднасцях — «Лука» і «Пляцень».

Другі тып уласна веснавых карагодных напеваў — «Страла». Тэрыторыя распаўсюджання гэтага карагода ахоплівае значную частку Беларускага Падняпроўя і Браншчыну.

Трэці тып карагодаў — «Проса» — агульнавядомы веснавы карагод усходнеславянскіх народаў, які адзначаны на Беларусі амаль паўсюдна.

Л е т н і е п е с е н н ы ц ы к л каляндарнага кола прадстаўлены на Падняпроўі купальскімі і жніўнымі песнямі. З дзесяці тыпаў

купальскіх напеваў (з цэнтрам іх пашырэння на Паазер'і) на Падняпроўі распаўсюджаны два. Найбольш часта яны сустракаюцца на Магілёўшчыне.

У традыцыі Падняпроўя вельмі разгорнуты цыкл прадстаўляюць *жніўныя песні*. Іх асноўны паэтычны матыў — выказванне журботы, гора, скаргі, крыўды, якія жняя стагоддзямі давярала ніве: гэта ўспаміны аб бацькоўскім доме, аб загубленай дзявоцкай красе, гэта горкая доля ўдавы, сіраты, маладой жанчыны ў чужой сям'і нялюбага мужа.

Прымеркаваныя да жніва песні ў цэлым можна падраздзяліць на тры групы. Першая з іх — лірычныя песні, якія падаўжаюць вобразна-эмацыянальную сферу веснавой лірыкі. Другая група — летнія карагодныя шэсці «як ідуць з поля дамоў». Тэматыка іх пераважна жартоўна-бытавая ці любоўная з традыцыйным супрацьпастаўленнем адносінаў «любасці» да старога і да роўнага. Трэцяя група — «паходныя» («пад шаг») песні і маршы, «як ідуць з поля дамоў».

Восеньскія песні Падняпроўя прымяркоўваюцца носьбітамі ўсходнебеларускай песеннай традыцыі як да работ, так і да звычайна-святкаванняў, што адбываюцца ў гэтую пару года: «як лён бяруць», «як аўсы жнуць», «як бяруць каноплі», «як лён трэплюць на талоках», «як кароў пасціш», «на балоце па журавінах», а таксама «спасаўскія», «на Чуды» (перад Прачыстай).

Зімовыя цыкл на Падняпроўі, як і па ўсёй Беларусі, асэнсоўваецца носьбітамі каляндарна-песеннага фальклору перш за ўсё як **цыкл калядны**.

Піліпаўскія песні, якія па часу прымеркаваныя да папярэднічаюць Калядам, па

сутнасці працягваюць восеньскі цыкл. Разам з тым у параўнанні з распеўнай лірыкай восені, дзе на першым плане роля індывидуальнага пачатку, піліпаўскія песні больш простым сваім складам набліжаюцца да бяседных, «калі спяваюць усе» (іх часта выконвалі «як пралі на талацэ», «як зімой хадзілі ў начлежкі прасці»).

Калядныя песні Падняпроўя ўплецены ў агульную карнавалізаваную плынь суцэльнага святочнага ігрышча. Вяскоўцы Магілёўшчыны гэтую пару вызначаюць так: «Каляды — гэта вечарынкi. Гулялі ў фанты, «Ярому»; «Бахарку» жанілі. Карагодзілі, наймалі музыканта на ўсе дзве нядзелі святых вечароў і плату бралі з усіх».

Напевы калядных песень Падняпроўя падзяляюцца на два тыпы. Першы з іх — на аснове рытмаформулы «Стралы» — можна аднесці да спецыфічна ўсходнебеларускага каляднага напева. Паэтычныя тэксты песень, якія абагульняе гэты тыпавы напеў — замілаванае апяванне саміх калядак. Паказальныя іх зачыны:

А Кылядачкі, вы пабліжайце...

Ай, кылядачкі, нашы нежачкі...

А калядачкі, вы хадзіця к нам,
А хадзіця к нам, а мы рады вам...

А калядачкі — бліны-ладачкі,
А мікольскія не такоўскія...

А каб калядак нядзель дзясятка,
А піліпаўкі адзін дзянечак...

Другі тып калядных напеваў аб'ядноўвае святочна-віншавальныя абыходныя калядкі з дынамічнай рытмаформулай руху і звонкімі

воклічамі прыпеваў. Характар гэтых шэсцяў у найбольшай меры адлюстроўвае абыходна-гульнявая калядка «Як пайшла Каліда да кругом гарада».

Калядныя карагоды і карагодныя песні з'яўляюцца неад'емным кампанентам тэатралізаваных гульняў каляднага ігрышча. Калі вясеннія карагоды «водзяць «змейкамі» па ўсёй вуліцы з канца ў канец сяла» або «выводзяць на зялёную траўку ў лузе», а ў летніх (часткова і на восеньскіх талоках) «ідуць з поля сваім ходам» (шарэнгай, п'рамі), то калядныя «гуляюць на ігрышчах у хаце».

Паводле музычных характарыстык іх можна падзяліць на хуткія танцавальныя і павольныя пластычныя. Першую групу складаюць карагоды з рытмаформулай «Проса» «Ў карагодзе мы былі», «Мы ігрушу садзілі», «Заюхна, дзе ты быў» і інш. Другую — карагоды з двухчасткавай мелаграфай, дзе першая частка звычайна больш напеўная, а другая рытмічна больш рухавая.

Карагоды-гульні на працягу вечара могуць перарастаць у разгорнутыя драматычныя сцэнкі; хуткія карагоды — у танцавальную віхуру.

У харавым спева пераважае характэрная для ўсходнебеларускай традыцыі разнавіднасць дыяфаніі, якая ў некаторых лакальных традыцыях Магілёўшчыны вызначаецца выканаўцамі, як «спеў з пералівамі». Як гетэрафонія і бурдонная дыяфонія, усходнебеларускі «спеў з пералівамі» — гэта стыль ранняга шматгалосся, у аснове якога ляжыць манодыя. Ва ўсіх трох названых разнавіднасцях старажытнага спева вызначальным фактарам застаецца імкненне да завяршаюча-

га ўнісону. Ад палескай гетэрафоніі ўсходнебеларускія «пералівы» адрозніваюцца працяглым (часцей тэрцавым) расшчапленнем меладычнай лініі голасу, калі выканаўцы прыходзяць да ўнісону толькі напрыканцы фразы. Ад бурдоннай дыяфоніі «пералівы» адрозніваюцца незамацаванай лініяй галасоў з магчымай іх «перакідкай» і перакрыжаваннем, што бурдону прыныпова неўласціва.

На адметнасць усходнебеларускага «спева з пералівамі» пэўны ўплыў магла аказаць інструментальныя найгрышы на парных дудках — інструменце, які быў зафіксаваны менавіта на Падняпроўі. Узоры найгрышаў на парных дудках (№ 140, 142), якія прыводзіць І. Назіна ў зборніку «Беларуская народная інструментальная музыка» (Мінск, 1989), паказваюць агульны з песеннымі «пералівамі» характару раздваення голасу з пераважным тэрцавым (таксама актыўным) падваеннем. Магчыма і сама назва «пералівы» паходзіць ад ігры на парных дудках.

Другі, больш позні тып харавога спева, які пашыраны на Беларускім Падняпроўі — шматгалоссе з «падцягам» (параўнальна з палескай «падводкай»). Харавая партытура песень з «падцягам» складаецца з дзвюх абавязковых партый з дакладнай функцыяй кожнай з іх. Асноўны напеў, які выконваецца хорам, гучыць у ніжнім голасе. Харавому ніжняму кантрапунктуе верхні саліруючы голас, роля якога — «падняць песню».

Гэты тып шматгалосся з кантрапунктуемым верхнім голасам вядомы на Беларусі ў двух відах: як шматгалоссе падгалосачна-поліфанічнага і гарманічна-кантрапунктычнага складу. Першы від, які патрабуе значнага

Народна-песенная творчасць

распеву песні з імправізацыйным майстэрствам «падцяга-падводкі», пашыраны, у асноўным, у Цэнтральным Палессі. У падняпроўскай традыцыі ён не мае шырокага распаўсюджання і зафіксаваны галоўным чынам на поўдні Магілёўшчыны і ў асобных лакальных традыцыях Быхаўскага і Слаўгарадскага раёнаў. Больш распаўсюджана на

Магілёўшчыне шматгалоссе гарманічна-кантрапунктычнага складу або змешаны тып, які аб'ядноўвае элементы абодвух вышэйназваных відаў. Песні, распетыя ў гарманічна-кантрапунктычным складзе, менш працяжныя, верхні голас ідзе за ніжнім па прынцыпу «нота супраць ноты» толькі з нязначнай арнаментацияй.

Песенныя традыцыі Цэнтральнай Беларусі

Разгляд абрадава-песеннай карты Цэнтральнай Беларусі паказвае, што ў гэтым рэгіёне ў наяўнасці ўвесь жанрава-відавы склад песень каляндарна-земляробчага кола, пры гэтым выяўляюцца адметнасці, як у дамінуючых фактарах, якія ў цэлым вызначаюць характар склаўшайся тут песеннай сістэмы, так і ў характары распаўсюджвання канкрэтных жанравых артэфактаў і іх атрыбуцыі ў розных зонах рэгіёна.

Так, *калядныя* напевы Міншчыны падзяляюцца на дзве тыпалагічныя групы. Першая аб'ядноўвае калядкі абыходнага прызначэння, якія апяваюць прыезд (або чаканне прыходу) самой персаніфікаванай Каляды. Тыповыя напевы гэтай групы калядак знаходзяцца ў адным радзе з масленічнымі напевамі, асноўнай прыкметай якіх выступае трохскадовае «адсячэнне-антыметабала», вядомае па веснавому карагодзе «Проса»:

А мы проса сёялі, сеялі...
На вуліцы Масленка, Масленка...
Прыехала Каляда ўвечары, ўвечары...

Другая тыпалагічная група — калядкі палескага тыпу (складовая структура верша 5+5) абыходнай функцыі з прыпевам: «Святы

вечар», «Шчодры вечар», «Добры вечар». Па меры прасоўвання ў кірунку паўночных раёнаў Міншчыны калядкі змяняюцца песнямі валачобнымі аналагічнай функцыі.

Жанрава-дамінуючым напевам *веснавога* цыкла ў цэнтральнабеларускім рэгіёне выступае валачобны напеў абыходнай функцыі, адзначаны этнамузыкалагамі, як тып I (складовая структура верша 4+4). Ён не толькі ахоплівае амаль усю тэрыторыю рэгіёна, але і ўздзейнічае на ўвесь веснавы цыкл.

Напрыклад, тыпавая вясенне-«гукальная» песня «Вол бушуя, вясну чуя» спяваецца з валачобным прыпевам «Вясна красна на дварэ». Такое ж уключэнне валачобных прыпеваў назіраем і ў юраўскіх песнях.

Дамінуючымі тыпавымі напевамі *купальскіх* песень у рэгіёне Цэнтральнай Беларусі выступаюць рытуальна-прызыўныя напевы з апаясваючым запевам-прыпевам у дзвюх разнавіднасцях: адна — «Купала на Ёвана», другая — «Каліна», «Божа мой», «Сонейка». Гэты дамінуючы на Міншчыне купальскі тып напеваў уцягвае ў сваю арбіту і юраўскія песні.

Паўсюднае пашырэнне мае таксама і напеў апавадальнага характару з тыпавым зачынам «А на Купалле на Ёвана», а таксама лірычны

купальска-веснавы напеў, які ў паўночных раёнах Цэнтральнай Беларусі існуе як купальскі («Цёмная ночка Купалачка»), а ў паўднёвых як веснавы (траецкі) («Ой, була Тройца, не была»).

У цэлым, каляндарна-песенны ландшафт Міншчыны вызначаюць этнакультурныя традыцыі зон крывіцкага і дрыговіцкага паясоў (адпаведна, тэрыторыі Падзвіння і Палесся) з нааўнасцю зоны інтэрферэнцыі на стыку-перапляценні дзвюх традыцый па лініі Стоўбцы–Узда–Мар’іна Горка. Адна з ярка-рых прыкмет такой пераходнай зоны — адначасовае бытаванне тут паўночных гульнявых калядных напеваў «Жаніцьбы Цярэшкі» і паўднёвых гульнявых напеваў пры ваджэнні «Казы».

Каляндарныя традыцыі, што ідуць з усходу і захаду, уносяць у ландшафт Міншчыны дадатковыя песенна-абрадавыя паказчыкі: у заходніх раёнах гэта такія юраўскія напевы, як і на Гродзеншчыне; ва ўсходніх раёнах — уплыў карагоднай плыні Магілёўшчыны (калядныя на рытмаформуле «Стралы», калядна-валачобныя тыпы рэфрэнаў у юраўскіх карагодных).

На тэрыторыі ўсяго рэгіёна распаўсюджаны таксама і *жніўныя* песні. І паэтычныя тэксты, і напевы гэтых песень пададзены ў стабільна класічнай каляндарнай песеннай форме. Тыповыя для жанру сюжэты пазначаны ў зачынах «Ой, пара дамоў, пара»; «А я ў полі жыта жала»; «На балоце касец косіць»; «Ой, пайду я дарогаю» і інш.

Стабільна вытрымана інтанацыйна-ладавая структура напева (тэрцавы лад з субквартай).

Формы сумеснага выканання жніўных песень таксама падкрэсліваюць манадычнае інтанаванне. На паўднёвай Міншчыне — гэта гетэрафанія, на паўночнай — форма антыфоннага спявання дзвюма групамі, пры якім другая група кожны раз уступае на залючных гукках мелаграфы першай групы, працягваючы такім чынам напеў да бяскрайнасці.

Абрады і звычаі жыццёвага цыкла Цэнтральнай Беларусі, як і ўсе іншыя з’явы нема-тэрыяльнай і матэрыяльнай культуры этнічных беларусаў гэтага рэгіёна, нясуць на сабе адбітак асаблівага статуса Міншчыны — тэрыторыі, традыцыйная культура якой увабрала ў сябе адметныя рысы культурных праёў памежных рэгіёнаў — Падзвіння, Панямоння, Палесся і Падняпроўя.

Найбольш яркавыя адрозненні існуюць паміж традыцыямі паўночных і паўднёвых частак Міншчыны, якія з’яўляюцца маргінальнымі тэрыторыямі сучасных Віцебскага Падзвіння і Палесся. Так, асобую лакальную спецыфічнасць абраду радзін паўночнай частцы Міншчыны (прыкладна па лініі Валожын–Смалявічы–Беразіно) надае цыкл спецыяльных абрадавых песень, якія выконваюцца на тыпавыя політэкставыя мелодыі і суправаджаюць асноўныя этапы рытуалу, а таксама маркіруюць усіх яго ўдзельнікаў. З сямі тыпаў напеваў, якія складаюць корпус спецыяльных беларускіх радзінна-хрэсбінных песень, тут зафіксавана шэсць. На ўсёй астатняй тэрыторыі рэгіёна ў час святкавання радзін выконваюцца любыя пазаабрадавыя (часцей сямейна-бытавыя або бяседныя) песні, якія зместам і эмацыянальнай афарбоўкай адпавядаюць сутнасці абраду і застоля.

Народна-песенная творчасць

Лакальныя адрозненні асаблівасцей цэнтральнабеларускага вяселля таксама абумоўлены як фальклорнымі, так і этнаграфічнымі яго складнікамі. Пры гэтым суадносіны традыцый поўначы і поўдня цэнтральнабеларускага рэгіёна тыпалагічна тыя ж, што і рэгіёнаў Падзвіння і Палесся ў цэлым. Напрыклад, спецыфічныя рысы драматургіі вясельнага дзеяння вызначаюць, з аднаго боку, абсалютнае дамінаванне рытуалу каравайнага тыпу, з другой — суадносіны абшчыннага і асабістага пачаткаў, з якіх абшчынны пануе ў паўднёвых раёнах, асабісты — у паўночных. Адсюль самай яркай рысай традыцыі Міншчыны ў цэлым з’яўляецца каравайны рытуал (каравай як сімвал усяго роду), а паўночнай яе часткі — вясельныя галашэнні маладой і яе маці (драматычныя перажыванні асобных членаў роду). Адзначым і такія лакальныя асаблівасці абрадавага складу традыцыйнага вяселля Цэнтральнай Беларусі, як меншая развітасць абраду пасада ва ўсходніх раёнах і наяўнасць там абрадаў, звязаных з расчэваннем, «адразаннем» і выкупам касы маладой (працяг традыцый Беларускага Падняпроўя).

Вельмі розным паўстае і гукавы вобраз цэнтральнабеларускага вяселля. Тут распаўсюджаны мелодыі трох асноўных на Беларусі інтанацыйных комплексаў — квінтавага квартавага, тэрцавага і двух рытмічных тыпаў — маторнага і апавядальнага характару. Разнастайнасць рытма-інтанацыйнага зместу вясельных напеваў іншым разам

даходзіць да значных кантрастаў. Яны асабліва ўражваюць пры параўнанні традыцый усходу — паўночнага ўсходу і паўднёвага захаду — поўдня. Калі на першай тэрыторыі пануе знакамітая «святочная» (па Ф. Рубцову) інтанацыя і маторны тып рытмікі, дык мелодыям другой, дзе распаўсюджаны напевы квартавага і тэрцавага інтанацыйных комплексаў у спалучэнні з апавядальным тыпам рытмікі, уласцівы паглыблены псіхалагізм, асабліва пластычнасць меладычных ліній, лірыка-апавядальная, напярэчытатыўная манера выканання.

У цэлым абрады сямейнага цыкла рэгіёна Цэнтральнай Беларусі ўтрымліваюць, з аднаго боку, рысы пераходнага характару, з другога — адметныя асаблівасці, уласцівыя толькі цэнтральнабеларускай традыцыі. У іх спалучэнні і заключаецца спецыфіка сямейна-абрадавай традыцыі рэгіёна Цэнтральнай Беларусі.

Такім чынам, сукупнасць музычна-стылявых характарыстык старажытных тыпавых каляндарных і сямейна-родавых напеваў дазваляе зрабіць выснову пра існаванне на тэрыторыі Міншчыны дзвюх зон, якія адрозніваюцца адна ад адной і мяжа паміж якімі ідзе прыкладна па лініі Стаўбцы–Узда–Мар’іна Горка. Пры гэтым паўночная зона ў стылявым плане ўяўляецца больш маналітнай і маючай яскравыя прыкметы песеннага стылю Віцебскага Падзвіння, паўднёвая — менш аднароднай і разам з тым з выразнымі рысамі стылю Беларускага Палесся.

Д а д а т а к

Міжнародная
Канвенцыя

Аб захаванні
нематэрыяльнай
культурнай
спадчыны (2003)

A n n e x

Convention
for the Safeguarding
of the Intangible
Cultural Heritage
(2003)

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

Парыж, 17 кастрычніка 2003 г.

Генеральная канферэнцыя Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па пытаннях адукацыі, навукі і культуры, названая ніжэй ЮНЕСКА, якая сабралася ў Парыжы з 29 верасня па 17 кастрычніка 2003 г. на сваю трыццаць другую сесію,

спасылаючыся на існуючыя міжнародна-прававыя акты аб правах чалавека, у прыватнасці на Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека 1948 г., Міжнародны пакт аб эканамічных, сацыяльных і культурных правах 1966 г. і Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах 1966 г.,

усведамляючы важнае значэнне нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў якасці крыніцы культурнай разнастайнасці і гарантыі ўстойлівага развіцця, што падкрэсліваецца ў Рэкамендацыі ЮНЕСКА аб захаванні традыцыйнай культуры і фальклору 1989 г., ва Усеагульнай дэкларацыі ЮНЕСКА аб культурнай разнастайнасці 2001 г. і ў Стамбульскай дэкларацыі 2002 г., прынятай на трэцяй сустрэчы за круглым сталом міністраў культуры,

улічваючы цесную ўзаемазалежнасць паміж нематэрыяльнай культурнай спадчынай і матэрыяльнай культурнай і прыроднай спадчынай,

прызнаючы, што працэсы глабалізацыі і сацыяльных пераўтварэнняў, ствараючы ўмовы для аднаўлення дыялога паміж супольнасцямі, разам з тым з'яўляюцца, як і з'ява неталерантнасці, крыніцамі сур'ёзнай пагрозы дэградацыі, знікнення і разбурэння, якая навісла над нематэрыяльнай культурнай спадчынай, у прыватнасці ў выніку недахопу сродкаў для захавання такой спадчыны,

усведамляючы ўсеагульнае імкненне забяспечыць захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва і маючы ў сувязі з гэтым агульную заклапочанасць,

прызнаючы, што супольнасці, у тым ліку карэнныя супольнасці, групы і, у некаторых выпадках, прыватныя

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

асобы адыгрываюць важную ролю ў стварэнні, захаванні, падтрымцы і ўзнаўленні нематэрыяльнай культурнай спадчыны, узбагачаючы тым самым культурную разнастайнасць і спрыяючы творчасці чалавека,

адзначаючы вялікае значэнне дзейнасці ЮНЕСКА па распрацоўцы нарматыўных актаў, накіраваных на абарону культурнай спадчыны, у прыватнасці Канвенцыі аб ахове сусветнай культурнай і прыроднай спадчыны 1972 г.,

адзначаючы далей, што сёння не існуе ніякага шматбаковага прававога акта, які мае абавязковую сілу і тычыцца захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны,

лічачы, што дзеючыя міжнародныя пагадненні, рэкамендацыі і рэзалюцыі аб культурнай і прыроднай спадчыне неабходна ўзбагаціць і эфектыўна дапоўніць новымі палажэннямі, якія тычацца нематэрыяльнай культурнай спадчыны,

улічваючы неабходнасць больш глыбокага ўсведамлення, асабліва сярод маладых пакаленняў, важнасці нематэрыяльнай культурнай спадчыны і яе захавання,

мяркуючы, што ў духу супрацоўніцтва і ўзаемадапамогі міжнародная супольнасць разам з дзяржавамі-ўдзельніцамі дадзенай Канвенцыі павінна садзейнічаць захаванню такой спадчыны,

нагадваючы аб праграмах ЮНЕСКА па нематэрыяльнай культурнай спадчыне, у прыватнасці абвешчэнні шэдэўраў вуснай і нематэрыяльнай спадчыны чалавецтва,

прымаючы да ўвагі неацэнную ролю нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў якасці фактару, які спрыяе збліжэнню, абмену і ўзаемаразуменню паміж людзьмі,

прымае сямнаццатага кастрычніка 2003 г. дадзеную Канвенцыю.

Міжнародная Канвенцыя «Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

■ I. АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЗЭННІ

Артыкул 1 — Мэты Канвенцыі

Мэтамі дадзенай Канвенцыі з’яўляюцца:

захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны;
павага да нематэрыяльнай культурнай спадчыны адпавед-
ных супольнасцей, груп і прыватных асоб;
прыцягненне ўвагі на мясцовым, нацыянальным і між-
народным узроўнях да важнасці нематэрыяльнай куль-
турнай спадчыны і яе ўзаемнага прызнання;
міжнароднае супрацоўніцтва і дапамога.

Артыкул 2 — Вызначэнні

Для мэт дадзенай Канвенцыі

1. «Нематэрыяльная культурная спадчына» азначае практыкі, формы падачы і выражэння, веды і навыкі, — а таксама звязаныя з імі інструменты, аб’екты, артэфакты і культурныя прасторы, — прызнаныя супольнасцямі, групамі і, у некаторых выпадках, асобнымі людзьмі ў якасці часткі іх культурнай спадчыны. Такая нематэрыяльная культурная спадчына, якая перадаецца ад пакалення да пакалення, пастаянна ўзнаўляецца супольнасцямі і групамі ў залежнасці ад навакольнага ім асяроддзя, іх узаемадзеяння з прыродай і іх гісторыяй, і фарміруе ў іх пачуццё ідэнтычнасці і пераемнасці, садзейнічаючы тым самым павазе да культурнай разнастайнасці і творчасці чалавека. Для мэт дадзенай Канвенцыі прымаецца да ўвагі толькі тая нематэрыяльная культурная спадчына, якая стасуецца з існуючымі міжнародна-прававымі актамі па правах чалавека і патрабаваннямі ўзаемнай павягі паміж супольнасцямі, групамі і прыватнымі асобамі, а таксама ўстойлівага развіцця.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

2. «Нематэрыяльная культурная спадчына», як яна вызначана ў пункце 1 вышэй, выяўляецца, у прыватнасці, у наступных абласцях:

- a) вусныя традыцыі і формы выражэння, якія ўключаюць мову ў якасці носьбіта нематэрыяльнай культурнай спадчыны;
- b) выканальніцкія мастацтвы;
- c) звычаі, абрады, святы;
- d) веды і сацыяльныя практыкі, якія адносяцца да прыроды і сусвету;
- e) веды і навукі, звязаныя з традыцыйнымі рамёствамі.

3. «Захаванне» азначае прыняцце мер з мэтай забеспячэння жыццяздольнасці нематэрыяльнай культурнай спадчыны, уключае яе ідэнтыфікацыю, дакументаванне, даследаванне, абарону, папулярызацыю, павышэнне яе ролі, перадачу, галоўным чынам з дапамогай фармальнай і нефармальнай адукацыі, а таксама рэвіталізацыю розных аспектаў такой спадчыны.

4. «Дзяржавы–ўдзельніцы» азначаюць дзяржавы, якія звязаныя дадзенай Канвенцыяй і ў дачыненні да якіх Канвенцыя ўвайшла ў сілу.

5. Дадзеная Канвенцыя прымяняецца *mutatis mutandis* да тэрыторый, указаных у артыкуле 33, якія становяцца яе ўдзельнікамі на ўмовах, вызначаных гэтым артыкулам. Выраз «дзяржавы–ўдзельніцы» адносіцца таксама да такіх тэрыторый.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

Артыкул 3 —
Сувязь з іншымі міжнародна-
прававымі актамі

Нішто ў дадзенай Канвенцыі не можа быць вытлумачана як:

а) тое, што змяняе статус або памяншае ўзровень аховы каштоўнасцей, якія прызнаны сусветнай спадчынай у рамках Канвенцыі аб ахове культурнай і прыроднай спадчыны 1972 г. і з якімі непасрэдна звязаны той ці іншы элемент нематэрыяльнай культурнай спадчыны; або

б) тое, што закранае правы і абавязацельствы дзяржаў-удзельніц, якія вынікаюць з любых міжнародна-прававых актаў, што адносяцца да правоў на інтэлектуальную ўласнасць або да выкарыстання біялагічных і экалагічных рэсурсаў, удзельнікамі якіх яны з'яўляюцца.

■ II. ОРГАНЫ КАНВЕНЦЫІ

Артыкул 4 —
Генеральная асамблея
дзяржаў-удзельніц

1. Сапраўдным засноўваецца Генеральная асамблея дзяржаў-удзельніц, названая ніжэй «Генеральная асамблея». Генеральная асамблея з'яўляецца паўнаўладным органам дадзенай Канвенцыі.

2. Генеральная асамблея збіраецца на чарговыя сесіі адзін раз у два гады. Яна можа збірацца на пазачарговыя сесіі, калі прымае такое рашэнне, альбо па просьбе Міжурадавага камітэта па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны, альбо па просьбе не менш адной трэці дзяржаў-удзельніц.

3. Генеральная асамблея прымае свае Правілы працэдуры.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

Артыкул 5 —
Міжурадавы камітэт па захаванню
нематэрыяльнай культурнай
спадчыны

1. Сапраўдным пры ЮНЕСКА засноўваецца Міжурадавы камітэт па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны, названы ніжэй «Камітэт». Камітэт складаецца з прадстаўнікоў 18 дзяржаў-удзельніц, абраных дзяржавамі-ўдзельніцамі, якія сабраліся на Генеральную асамблею, пасля ўступлення дадзенай Канвенцыі ў сілу ў адпаведнасці з артыкулам 34.
2. Колькасць дзяржаў-членаў гэтага Камітэта будзе павялічана да 24, калі колькасць дзяржаў-удзельніц Канвенцыі дасягне 50.

Артыкул 6 —
Выбары і тэрмін паўнамоцтваў
дзяржаў-членаў Камітэта

1. Выбары дзяржаў-членаў Камітэта ажыццяўляюцца ў адпаведнасці з прынцыпамі справядлівага геаграфічнага размеркавання і справядлівай ратацыі.
2. Дзяржавы-члены Камітэта выбіраюцца на чатырохгадовы тэрмін дзяржавамі-ўдзельніцамі Канвенцыі, якія сабраліся на Генеральную асамблею.
3. Аднак тэрмін паўнамоцтваў паловы дзяржаў-членаў Камітэта, абраных у ходзе першых выбараў, складае два гады. Гэтыя дзяржавы вызначаюцца жараб'ёўкай у час першых выбараў.
4. Кожныя два гады Генеральная асамблея напалову абнаўляе склад дзяржаў-удзельніц Камітэта.
5. Яна таксама выбірае такую колькасць дзяржаў-членаў Камітэта, якая неабходная для запаўнення вакантных месцаў.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

6. Дзяржава-член Камітэта не можа быць выбрана на два тэрміны паўнамоцтваў запар.

7. Дзяржавы-члены Камітэта падбіраюць у якасці сваіх прадстаўнікоў асоб, якія валодаюць кампетэнцыяй у розных абласцях нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

Артыкул 7 — Функцыі Камітэта

Не перашкаджаючы іншым яго абавязкам, устаноўленым існуючай Канвенцыяй, функцыі Камітэта заключаюцца ў наступным:

- a) садзейнічанне дасягненню мэт Канвенцыі, заахвочванне і забеспячэнне маніторынга яе выканання;
- b) ажыццяўленне кансультацый адносна лепшых практык і падрыхтоўка рэкамендацый аб мерах па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны;
- c) падрыхтоўка і прадстаўленне на зацвярджэнне Генеральнай асамблеі праекта плана выкарыстання сродкаў Фонду ў адпаведнасці з артыкулам 25;
- d) пошук шляхоў павелічэння рэсурсаў Фонду і прыняцце з гэтай мэтай неабходных мер у адпаведнасці з артыкулам 25;
- e) падрыхтоўка і вынясенне на зацвярджэнне Генеральнай асамблеі апэратыўнага кіраўніцтва па выкананню Канвенцыі;
- f) разгляд у адпаведнасці з артыкулам 29 дакладаў дзяржаў-удзельніц і іх рэзюмаванне для Генеральнай асамблеі;
- g) разгляд заявак, прадстаўленых дзяржавамі-ўдзельніцамі, і прыняцце рашэнняў у адпаведнасці з распрацаванымі Камітэтам і зацверджанымі Генеральнай асамблеяй аб'ектыўнымі крытэрыямі, якія адносяцца да:
 - i) уключэння ў спісы і адбору прапаноў, узгаданых у артыкулах 16, 17 і 18;
 - ii) аказанне міжнароднай дапамогі ў адпаведнасці з артыкулам 22.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

Артыкул 8 —
Метады работы Камітэта

1. Камітэт падсправаздачны Генеральнай асамблеі. Ён прадстаўляе ёй даклады аб усёй дзейнасці і рашэннях, якія прымае.
2. Камітэт прымае свае Правілы працэдуры большасцю, якая складае дзве трэці яго членаў.
3. Камітэт можа ствараць на часовай аснове спецыяльныя кансультацыйныя органы, якія ён палічыць неабходнымі для выканання задачы, што стаіць перад ім.
4. Камітэт можа запрашаць на свае пасяджэнні любыя дзяржаўныя або няўрадавыя арганізацыі, а таксама любых прыватных асоб, якія валодаюць прызнанай кампетэнцыяй у розных абласцях нематэрыяльнай культурнай спадчыны, з мэтай правядзення з імі кансультацый па канкрэтных пытаннях.

Артыкул 9 —
Акрэдытацыя кансультацыйных
арганізацый

1. Камітэт уносіць на разгляд Генеральнай асамблеі прапановы аб акрэдытацыі няўрадавых арганізацый, якія валодаюць прызнанай кампетэнцыяй у сферы нематэрыяльнай культурнай спадчыны. У адносінах да Камітэта гэтыя арганізацыі выконваюць кансультацыйныя функцыі.
2. Камітэт таксама выносіць на разгляд Генеральнай асамблеі прапановы аб крытэрыях і ўмовах указанай акрэдытацыі.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

Артыкул 10 — Сакратарыят

1. Сакратарыят ЮНЕСКА аказвае дапамогу Камітэту.
2. Сакратарыят рыхтуе дакументацыю для Генеральнай асамблеі і Камітэта, а таксама праекты парадку дня іх пасяджэнняў і забяспечвае выкананне рашэнняў, якія яны прымаюць.

■ III. ЗАХАВАННЕ
НЕМАТЭРЫЯЛЬнай
КУЛЬТУРНАй СПАДЧыны
НА НАЦЫЯНАЛЬНЫМ УЗРОЎНІ

Артыкул 11 —
Роля дзяржаў—ўдзельніц

Кожнай дзяржаве—ўдзельніцы належыць:

- а) прымаць неабходныя меры для забеспячэння захавання нематэрыяльнай культурнай спадчыны, існуючай на яе тэрыторыі;
- б) у рамках мер па захаванню, указаных у пункце 3 артыкула 2, ідэнтыфікаваць і вызначаць розныя элементы нематэрыяльнай культурнай спадчыны, наяўнай на яе тэрыторыі, пры ўдзеле супольнасцей, груп і адпаведных няўрадавых арганізацый.

Артыкул 12 — Пералікі

1. Для забеспячэння ідэнтыфікацыі з мэтай захавання кожная дзяржава—ўдзельніца з улікам існуючай сітуацыі складае адзін або некалькі пералікаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якае існуе на яе тэрыторыі. Такія пералікі неабходна рэгулярна абнаўляць.
2. Прадстаўляючы на перыядычнай аснове свой даклад Камітэту, згодна з артыкулам 29, кожная дзяржава—ўдзельніца паведамляе адпаведную інфармацыю па гэтых пераліках.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

Артыкул 13 —
Іншыя меры па захаванню

Для забеспячэння захавання, развіцця і павышэння ролі нематэрыяльнай культурнай спадчыны, наяўнай на яе тэрыторыі, кожная дзяржава-ўдзельніца прыкладае намаганні з мэтай:

- a) прыняцця агульнай палітыкі, накіраванай на павышэнне ролі нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў грамадстве і ўключэнне аховы гэтай спадчыны ў праграмы планавання;
- b) вызначэння або стварэння аднаго або некалькіх кампетэнтных органаў па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны, наяўнай на яе тэрыторыі;
- c) садзейнічання навуковым, тэхнічным і мастацтвазнаўчым даследаванням, а таксама распрацоўкі навукова-даследчых метадалогій з мэтай эфектыўнага захавання нематэрыяльнай культурнай спадчыны, у прыватнасці нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якая знаходзіцца ў небяспецы;
- d) прыняцця адпаведных юрыдычных, тэхнічных, адміністрацыйных і фінансавых мер, накіраваных на:
 - i) садзейнічанне стварэнню або ўмацаванню ўстаноў па падрыхтоўцы кадраў у вобласці кіравання нематэрыяльнай культурнай спадчынай, а таксама перадачы гэтай спадчыны праз форумы і прасторы, прызначаныя для яе прадстаўлення і выражэння;
 - ii) забеспячэнне доступу да нематэрыяльнай культурнай спадчыны пры прытрымцы прынятай практыкі, якая вызначае парадак доступу да тых або іншых аспектаў такой спадчыны;
 - iii) стварэнне ўстаноў, якія займаюцца дакументацыяй па нематэрыяльнай культурнай спадчыне, і палягчэнне доступу да іх.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

**Артыкул 14 —
Адукацыя, павышэнне
дасведчанасці грамадскасці
і ўмацаванне патэнцыялу**

Кожная дзяржава-ўдзельніца, карыстаючыся ўсімі наяўнымі ў яе распараджэнні сродкамі, прыкладае намаганні, накіраваныя на:

- a) забеспячэнне прызнання, павагі і павышэнне ролі нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў грамадстве, у прыватнасці, пры дамапозе:
 - i) праграм у сферы адукацыі, павышэнні дасведчанасці і інфармаванні грамадскасці, у прыватнасці моладзі;
 - ii) канкрэтных праграм у вобласці адукацыі і падрыхтоўкі кадраў, прызначаных для адпаведных супольнасцей і груп;
 - iii) мерапрыемстваў па ўмацаванню патэнцыялу ў сферы захавання нематэрыяльнай культурнай спадчыны, звязаных, у прыватнасці, з пытаннямі кіравання і навуковых даследаванняў;
 - iv) нефармальных спосабаў перадачы ведаў;
- b) інфармаванне грамадскасці аб небяспеках, якія пагражаюць такой спадчыне, а таксама аб мерапрыемствах, што ажыццяўляюцца для выканання Канвенцыі;
- c) садзейнічанне адукацыі па пытаннях аховы прыроднай прасторы і памятных месцаў, існаванне якіх неабходна для выражэння нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

**Артыкул 15 — Удзел супольнасцей,
груп і прыватных асоб**

У рамках сваёй дзейнасці па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны кожная дзяржава-ўдзельніца імкнецца забяспечыць па магчымасці самы шырокі ўдзел

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

супольнасцей, груп і, у адпаведных выпадках, прыватных асоб, якія займаюцца стварэннем, захаваннем і перадачай такой спадчыны, а таксама актыўна далучаць іх да кіравання такой спадчынай.

■ IV. ЗАХАВАННЕ
НЕМАТЭРЫЯЛЬнай
КУЛЬТУРнай СПАДЧЫНЫ
НА МІЖНАРОДНЫМ УЗРОЎНІ

Артыкул 16 — Рэпрэзентатыўны
спіс нематэрыяльнай культурнай
спадчыны чалавецтва

1. Для забеспячэння большай нагляднасці нематэрыяльнай культурнай спадчыны, садзейнічання паглыбленню ўсведамлення яе значэння і заахвочвання дыялогу на аснове павагі да культурнай разнастайнасці Камітэт, па прапанове адпаведных дзяржаў-удзельніц, складае, абнаўляе і публікуе Рэпрэзентатыўны спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва.

2. Камітэт распрацоўвае і прадстаўляе на зацвярджэнне Генеральнай асамблеі крытэрыі складання, абнаўлення і публікацыі пазначанага Рэпрэзентатыўнага спіса.

Артыкул 17 —
Спіс нематэрыяльнай культурнай
спадчыны, якая патрабуе
тэрміновай аховы

1. З мэтай прыняцця адпаведных мер па захаванню Камітэт складае, абнаўляе і публікуе Спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якая патрабуе тэрміновай аховы, і ўключае такую спадчыну ў гэты Спіс па просьбе адпаведнай дзяржавы-ўдзельніцы.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

2. Камітэт распрацоўвае і прадстаўляе на зацвярджэнне Генеральнай асамблеі крытэрыі складання, абнаўлення і публікацыі ўказанага Спіса.

3. У выпадках надзвычайнай тэрміновасці, аб'ектыўныя крытэрыі якіх зацвяргаюцца Генеральнай асамблеяй на аснове прапановы Камітэта, Камітэт можа пры кансультацыі з зацікаўленай дзяржавай–удзельніцай уключыць элемент адпаведнай спадчыны ў Спіс, згаданы ў пункце 1.

Артыкул 18 —
Праграмы, праекты
і мерапрыемствы
па захаванню нематэрыяльнай
культурнай спадчыны

1. На аснове прапаноў дзяржаў–удзельніц і ў адпаведнасці з распрацаванымі Камітэтам крытэрыямі, зацверджанымі Генеральнай асамблеяй, Камітэт праводзіць перыядычны адбор і садзейнічае ажыццяўленню нацыянальных, субрэгіянальных або рэгіянальных праграм, праектаў і мерапрыемстваў па захаванню спадчыны, якія, на яго думку, найлепшым чынам адлюстроўваюць прынцыпы і мэты дадзенай Канвенцыі, з улікам асаблівых патрэб краін, што развіваюцца.

2. З гэтай мэтай Камітэт атрымлівае, разглядае і зацвярджае заяўкі на аказанне міжнароднай дапамогі, сфармуляваныя дзяржавамі–ўдзельніцамі для падрыхтоўкі такіх прапаноў.

3. Камітэт суправаджае ажыццяўленне ўказаных праграм, праектаў і мерапрыемстваў распаўсюджваннем лепшых практык у формах, якія будуць ім вызначаны.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

■ V. МІЖНАРОДНАЕ
СУПРАЦОЎНІЦТВА І ДАПАМОГА

Артыкул 19 — Супрацоўніцтва

1. Для мэт дадзенай Канвенцыі міжнароднае супрацоўніцтва ўключае, у прыватнасці, абмен інфармацыяй і вопытам, сумесныя ініцыятывы, а таксама стварэнне механізма аказання дапамогі дзяржавам-удзельніцам у іх намаганнях, накіраваных на захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

2. Без шкоды для палажэнняў іх нацыянальнага заканадаўства і норм звычайнага права і практыкі дзяржавы-удзельніцы прызнаюць, што захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны прадстаўляе агульную зацікаўленасць для чалавецтва, і з гэтай мэтай абавязваюцца супрацоўнічаць на двухбаковым, субрэгіянальным, рэгіянальным і міжнародным узроўнях.

Артыкул 20 — Мэты міжнароднай
дапамогі

Міжнародная дапамога можа быць аказана з наступнымі мэтамі:

- a) захаванне спадчыны, уключанай у Спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якая патрабуе тэрміновай аховы;
- b) падрыхтоўка пералікаў у адпаведнасці з артыкуламі 11 і 12;
- c) падтрымка праграм, праектаў і мерапрыемстваў, якія ажыццяўляюцца на нацыянальным, субрэгіянальным і рэгіянальным узроўнях і накіраваныя на захаванне нематэрыяльнай культурнай спадчыны;
- d) усякай іншай мэты, якую Камітэт можа палічыць неабходнай.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

**Артыкул 21 — Формы міжнароднай
дапамогі**

Дапамога, якая аказваецца Камітэтам дзяржаве-ўдзельніцы, рэгламентуецца апэратыўным кіраўніцтвам, згаданым у артыкуле 7, а таксама пагадненнем, прадугледжаным у артыкуле 24 і можа прымаць наступныя формы:

- a) даследаванні, якія маюць дачыненне да розных аспектаў захавання;
- b) аказанне паслуг экспертаў і носьбітаў нематэрыяльнай культурнай спадчыны;
- c) падрыхтоўка неабходнага персаналу;
- d) распрацоўка нарматыўных і іншых мер;
- e) стварэнне і забеспячэнне функцыянавання інфраструктур;
- f) выдзяленне абсталявання і ноў-хаў;
- g) іншыя формы фінансавай і тэхнічнай дапамогі, уключаючы, у пэўных выпадках, выдзяленне пазык пад нізкія працэнты і ахвяраванняў.

**Артыкул 22 — Умовы аказання
міжнароднай дапамогі**

1. Камітэт устанаўлівае працэдуру разгляду заявак на міжнародную дапамогу і ўдакладняе такія аспекты пазначаных заявак, як меры, што прадугледжваюцца, неабходныя дзеянні і ацэнка звязаных з імі выдаткаў.

2. У тэрміновых выпадках заяўка на атрыманне дапамогі разглядаецца Камітэтам на прыярытэтнай аснове.

3. З мэтай прыняцця рашэння Камітэт праводзіць такія даследаванні і кансультацыі, якія ён лічыць неабходнымі.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

**Артыкул 23 —
Заяўкі на міжнародную
дапамогу**

1. Кожная дзяржава-ўдзельніца можа прадставіць Камітэту заяўку на міжнародную дапамогу па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якая знаходзіцца на яе тэрыторыі.
2. Такая заяўка можа быць таксама прадстаўлена сумесна дзвюма ці больш дзяржавамі-ўдзельніцамі.
3. У заяўку ўключаецца інфармацыя, прадугледжаная ў пункце 1 артыкула 22 і неабходная дакументацыя.

**Артыкул 24 —
Роля дзяржаў-удзельніц,
якія з'яўляюцца бенефіцыярамі**

1. У адпаведнасці з палажэннямі дадзенай Канвенцыі міжнародная дапамога, якая аказваецца, рэгулюецца пагадненнем паміж дзяржавай-удзельніцай, што з'яўляецца бенефіцыярам, і Камітэтам.
2. У якасці агульнага правіла, дзяржава-ўдзельніца, якая з'яўляецца бенефіцыярам, у залежнасці ад наяўных у яе карыстанні сродкаў, удзельнічае ў пакрыцці выдаткаў, звязаных з мерамі па захаванню, на якія выдзяляецца міжнародная дапамога.
3. Дзяржава-ўдзельніца, якая з'яўляецца бенефіцыярам, прадстаўляе Камітэту даклад аб выкарыстанні дапамогі, што аказваецца з мэтай захавання нематэрыяльнай культурнай спадчыны.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

■ VI. ФОНД НЕМАТЭРЫЯЛЬнай
КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ

Артыкул 25 —
Характар і рэсурсы Фонду

1. Сапраўдным засноўваецца «Фонд па захаванню нематэрыяльнай культурнай спадчыны», названы ніжэй «Фонд».
2. Гэты Фонд у адпаведнасці з Палажэннем аб фінансах ЮНЕСКА з'яўляецца мэтавым фондам.
3. Сродкі Фонду складаюцца з:
 - a) узносаў дзяржаў—удзельніц;
 - b) сродкаў, асігнаных з гэтай мэтай Генеральнай канферэнцыяй ЮНЕСКА;
 - c) узносаў, ахвяраванняў або завешчанай маёмасці, якія могуць быць выдзелены:
 - i) іншымі дзяржавамі;
 - ii) арганізацыямі і праграмамі сістэмы Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, у прыватнасці Праграмай развіцця Арганізацыі Аб'яднаных Нацый і іншымі міжнароднымі арганізацыямі;
 - iii) дзяржаўнымі ці прыватнымі органамі ці асобамі;
 - d) любых працэнтных налічэнняў на сродкі гэтага Фонду;
 - e) сум збораў і паступленняў ад мерапрыемстваў, арганізаваных на карысць Фонду;
 - f) усякіх іншых сродкаў, прадугледжаных Палажэннем аб Фондзе, распрацаваным Камітэтам.
4. Камітэт прымае рашэнні аб выкарыстанні сродкаў на аснове кіруючых указанняў Генеральнай асамблеі.
5. Камітэт можа прымаць узносы і дапамогу ў іншых формах, прызначаных для агульных або канкрэтных мэт, звяз-

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

заных з пэўнымі праектамі, пры ўмове, што такія праекты ўхвалены Камітэтам.

6. Унясенне ўзносаў у Фонд не можа суправаджацца ніякімі палітычнымі, эканамічнымі або іншымі ўмовамі, не сумяшчальнымі з мэтамі, якія пераследуюцца дадзенай Канвенцыяй.

Артыкул 26 —
Узносы дзяржаў-ўдзельніц у Фонд

1. Без шкоды для любога дабраахвотнага ўносу дзяржавы-ўдзельніцы дадзенай Канвенцыі абавязваюцца ўносіць у Фонд не радзей як раз у два гады ўзносы, сума якіх, вылічаная па адзінай працэнтнай стаўцы, што прымяняецца для ўсіх дзяржаў, вызначаецца Генеральнай асамблеяй. Рашэнне Генеральнай асамблеі па гэтым пытанні прымаецца большасцю прысутных і ўдзельнікаў галасавання дзяржаў-ўдзельніц, якія не зрабілі заявы, прадугледжанай у пункце 2 гэтага артыкула. Ні ў якім выпадку пазначаны ўзносы дзяржавы-ўдзельніцы не перавышае 1 % яе ўносу ў звычайны бюджэт ЮНЕСКА.

2. Аднак кожная дзяржава, узгаданая ў артыкулах 32 або 33 дадзенай Канвенцыі, можа на момант здачы на захаванне сваёй ратыфікацыйнай граматы ці дакумента аб прыняцці, зацвярджэнні або далучэнні зрабіць заяву, што яна не будзе звязаная палажэннямі пункта 1 гэтага артыкула.

3. Дзяржава-ўдзельніца дадзенай Канвенцыі, якая зрабіла заяву, прадугледжаную ў пункце 2 гэтага артыкула, прыкладае намаганні для таго, каб адклікаць сваю заяву, паведаміўшы пра гэта Генеральнаму дырэктару ЮНЕСКА. Аднак адкліканне заявы ўваходзіць у сілу ў адносінах да ўносу, належнага ад гэтай дзяржавы, толькі з даты адкрыцця наступнай сесіі Генеральнай асамблеі.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

4. Для таго, каб камітэт мог эфектыўна планаваць сваю дзейнасць, узносы дзяржаў-ўдзельніц дадзенай Канвенцыі, якія зрабілі заявы, прадугледжаныя ў пункце 2 гэтага артыкула, павінны ўносіцца на рэгулярнай аснове не радзей чым раз у два гады, і павінны па магчымасці набліжацца да сумы узносаў, якія яны павінны былі б уносіць у тым выпадку, калі б яны былі звязаны палажэннямі пункта 1 гэтага артыкула.

5. Усякая дзяржава-ўдзельніца дадзенай Канвенцыі, якая мае запазычанасць па сваім абавязковым ці добраахвотным уносам за бягучы год і каляндарны год, які непа-срэдна папярэднічае яму, не можа быць абрана членам Камітэта; гэта палажэнне не прымяняецца ў дачыненні да першых выбараў. Паўнамоцтвы такой дзяржавы, якая ўжо з'яўляецца членам Камітэта, заканчваюцца ў момант любых выбараў, прадугледжаных у артыкуле 6 дадзенай Канвенцыі.

**Артыкул 27 —
Дадатковыя добраахвотныя
ўзносы ў Фонд**

Дзяржавы-ўдзельніцы, якія жадаюць унесці добраахвотныя ўзносы, якія з'яўляюцца дадатковымі ў дачыненні да прадугледжаных у артыкуле 26, інфармуюць аб гэтым Камітэт як мага хутчэй, для таго, каб ён мог адпаведным чынам планаваць сваю дзейнасць.

**Артыкул 28 — Міжнародныя
кампаніі па збору сродкаў**

Дзяржавы-ўдзельніцы па магчымасці аказваюць падтрымку міжнародным кампаніям па збору сродкаў для Фонду, якія арганізуюцца пад эгідай ЮНЕСКА.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

■ VII. ДАКЛАДЫ

Артыкул 29 —
Даклады дзяржаў-удзельніц

Дзяржавы-ўдзельніцы падаюць Камітэту ў форме і з перыядычнасцю, якія вызначаюцца Камітэтам, даклады аб заканадаўчых і рэгламентуючых палажэннях ці іншых мерах, прынятых імі з мэтай выканання дадзенай Канвенцыі.

Артыкул 30 — Даклады Камітэта

1. Камітэт прадстаўляе на кожную сесію Генеральнай асамблеі даклад, які рыхтуецца на аснове яго дзейнасці і дакладаў дзяржаў-удзельніц, указаных вышэй у артыкуле 29.
2. Гэты даклад даводзіцца да ведама Генеральнай канферэнцыі ЮНЕСКА.

■ VIII. ПЕРАХОДНЫЯ ПАЛАЖЭННІ

Артыкул 31 —
Сувязь з абвяшчэннем шэдэўраў
вуснай і нематэрыяльнай
спадчыны чалавецтва

1. Камітэт уключае ў Рэпрэзентатыўны спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва шэдэўры вуснай і нематэрыяльнай спадчыны чалавецтва, абвешчаныя да ўваходжання ў сілу дадзенай Канвенцыі.
2. Уключэнне пазначаных шэдэўраў у Рэпрэзентатыўны спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва ніякім чынам не прадвызначае крытэрыі, якія ўстанаўліваюцца ў адпаведнасці з пунктам 2 артыкула 16 прымяняльна да наступных уключэнняў.
3. Пасля ўваходжання дадзенай Канвенцыі ў сілу не будуць праводзіцца ніякія далейшыя абвяшчэнні.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

■ IX. ЗАКЛЮЧНЫЯ ПАЛАЗЭННІ

Артыкул 32 —
Ратыфікацыя, прыняцце
і зацвярджэнне

1. Дадзеная Канвенцыя падлягае ратыфікацыі, прыняццю або зацвярджэнню дзяржавамі—членамі ЮНЕСКА ў парадку, прадугледжаным іх адпаведнымі канстытуцыйнымі працэдурамі.
2. Ратыфікацыйныя граматы, дакументы аб прыняцці або зацвярджэнні здаюцца на захаванне Генеральнаму дырэктару ЮНЕСКА.

Артыкул 33 — Далучэнне

1. Дадзеная Канвенцыя адкрытая для далучэння ўсіх дзяржаў, якія не з'яўляюцца членамі ЮНЕСКА, якім Генеральная канферэнцыя Арганізацыі прапануе далучыцца да гэтай Канвенцыі.
2. Дадзеная Канвенцыя адкрытая таксама для далучэння тэрыторый, якія маюць поўнае ўнутранае самакіраванне, і прызнаюцца такімі Арганізацыяй Аб'яднаных Нацый, але не дасягнулі поўнай незалежнасці ў адпаведнасці з рэзалюцыяй 1514 (XV) Генеральнай Асамблеі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, і якія валодаюць кампетэнцыяй па пытаннях, што рэгулююцца дадзенай Канвенцыяй, у тым ліку кампетэнцыяй па заключэнню дагавораў, якія адносяцца да такіх пытанняў.
3. Дакумент аб далучэнні здаецца на захаванне Генеральнаму дырэктару ЮНЕСКА.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

Артыкул 34 — Уваходжанне ў сілу

Дадзеная Канвенцыя ўваходзіць у сілу праз тры месяцы з дня здачы на захаванне трыццатай ратыфікацыйнай граматы ці дакумента аб прыняцці, зацвярджэнні або далучэнні, але ў дачыненні толькі да тых дзяржаў, якія здалі на захаванне свае ратыфікацыйныя граматы або дакументы аб прыняцці, зацвярджэнні ці далучэнні ў пазначаны дзень альбо раней. У адносінах да любой іншай дзяржавы-ўдзельніцы Канвенцыя ўступае ў сілу праз тры месяцы з дня здачы на захаванне яе ратыфікацыйнай граматы ці дакумента аб прыняцці, зацвярджэнні або далучэнні.

**Артыкул 35 —
Федэратыўныя або неўнітарныя
канстытуцыйныя сістэмы**

Наступныя палажэнні прымяняюцца да дзяржаў-удзельніц, якія маюць федэратыўную ці неўнітарную будову:

а) у дачыненні да палажэнняў дадзенай Канвенцыі, прымяненне якіх адносіцца да юрысдыкцыі федэральнай або цэнтральнай заканадаўчай улады, абавязацельствы федэральнага або цэнтральнага ўрада будуць такімі ж, як і абавязацельствы дзяржаў-удзельніц, якія не з'яўляюцца федэратыўнымі дзяржавамі;

б) у дачыненні да палажэнняў дадзенай Канвенцыі, прымяненне якіх адносіцца да юрысдыкцыі ўваходзячых у склад федэрацыі асобных штатаў, абласцей, правінцый, ці кантонаў, якія ў адпаведнасці з існуючай у іх канстытуцыйнай сістэмай не абавязаны прымаць заканадаўчыя меры, федэральны ўрад даводзіць пазначаныя палажэнні да ведама кампетэнтных улад штатаў, абласцей, правінцый або кантонаў з рэкамендацыяй аб іх прыняцці.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

Артыкул 36 — Дэнансацыя

1. Кожная дзяржава-ўдзельніца можа дэнансаваць дадзеную Канвенцыю.
2. Дэнансацыя ратыфікуецца пісьмовым актам, які здаецца на захаванне Генеральнаму дырэктару ЮНЕСКА.
3. Дэнансацыя ўступае ў сілу праз дванаццаць месяцаў пасля даты атрымання акта аб дэнансацыі. Яна ніякім чынам не змяняе фінансавых абавязацельстваў, прынятых на сябе дзяржавай-удзельніцай, якая ажыццяўляе дэнансацыю, да даты ўваходжання ў сілу выхаду з Канвенцыі.

Артыкул 37 — Функцыі дэпазітарыя

Генеральны дырэктар ЮНЕСКА, выступаючы ў якасці дэпазітарыя дадзенай Канвенцыі, інфармуе дзяржавы-члены Арганізацыі, дзяржавы, якія не з'яўляюцца членамі Арганізацыі, пазначаныя ў артыкуле 33, а таксама Арганізацыю Аб'яднаных Нацый аб здачы на захаванне ўсіх ратыфікацыйных грамат, дакументаў аб прыняцці, зацвярджэнні ці далучэнні, згаданых у артыкулах 32 і 33, а таксама аб актах дэнансацыі, пазначаных у артыкуле 36.

Артыкул 38 — Папраўкі

1. Дзяржава-ўдзельніца шляхам пісьмовага паведамлення, накіраванага Генеральнаму дырэктару ЮНЕСКА, можа прапанаваць папраўкі да дадзенай Канвенцыі. Генеральны дырэктар рассылае такое паведамленне ўсім дзяржавам-удзельніцам.
2. Калі на працягу шасці месяцаў з даты рассылкі пазначанага паведамлення не менш паловы дзяржаў-удзельніц

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

дадуць станоўчыя адказы на гэту прапанову, Генеральны дырэктар прадстаўляе яе наступнай сесіі Генеральнай асамблеі для разгляду і магчымага прыняцця.

3. Папраўкі прымаюцца большасцю ў дзве трэці дзяржаў-удзельніц, якія прысутнічаюць і галасуюць.

4. Папраўкі да дадзенай Канвенцыі пасля іх прыняцця падлягаюць ратыфікацыі, прыняццю, зацвярджэнню або далучэнню дзяржавамі-ўдзельніцамі.

5. Папраўкі ўваходзяць у сілу, але толькі ў адносінах да дзяржаў, якія ратыфікавалі, прынялі, зацвердзілі гэтыя папраўкі да дадзенай Канвенцыі або далучыліся да іх, праз тры месяцы з дня здачы на захаванне дакументаў, указаных у пункце 3 дадзенага артыкула, дзвюма трэцямі дзяржаў-удзельніц. Далей для кожнай дзяржавы-ўдзельніцы, якая ратыфікуе, прыме, зацвердзіць папраўку або далучыцца да папраўкі, дадзеная папраўка ўваходзіць у сілу праз тры месяцы з дня здачы на захаванне дзяржавы-удзельніцай яе дакумента аб ратыфікацыі, прыняцці, зацвярджэнні або далучэнні.

6. Працэдура, акрэсленая ў пунктах 3 і 4, не прымяняецца ў адносіх да паправак артыкула 5, які тычыцца колькасці дзяржаў-членаў Камітэта. Такія папраўкі ўваходзяць у сілу ў момант іх прыняцця.

7. Дзяржава, якая становіцца ўдзельніцай дадзенай Канвенцыі пасля ўваходжання ў сілу паправак у адпаведнасці з пунктам 4 дадзенага артыкула, калі толькі яна не заяўляе аб іншым намеры, лічыцца:

а) удзельніцай дадзенай Канвенцыі з прынятымі да яе папраўкамі;

б) удзельніцай дадзенай Канвенцыі без прынятых да яе паправак у адносінах да ўсякай дзяржавы-ўдзельніцы, не звязанай гэтымі папраўкамі.

Міжнародная Канвенцыя
«Аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны»

**Артыкул 39 —
Аўтэнтычнасць тэкстаў**

Дадзеная Канвенцыя састаўлена на англійскай, арабскай, іспанскай, кітайскай, рускай і французскай мовах, прычым усе шэсць тэкстаў з’яўляюцца ў роўнай ступені аўтэнтычнымі.

Артыкул 40 — Рэгістрацыя

У адпаведнасці з артыкулам 102 Статута Арганізацыі Аб’яднаных Нацый дадзеная Канвенцыя рэгіструецца ў Сакратарыяце Арганізацыі Аб’яднаных Нацый па просьбе Генеральнага дырэктара ЮНЕСКА.